

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

**«ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ
ΚΡΙΣΗΣ ΤΟΥ 2009: ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ ΤΩΝ
ΜΙΚΡΟΜΕΣΑΙΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ»**

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΣΟΥΜΙΛΑ

(Α.Μ. 0320Μ020)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αθήνα, 2022

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ανδρέας Λύτρας, Καθηγητής, τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Μιλτιάδης Κήπας, Καθηγητής, τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο
(επιβλέπων)

Τρύφων Κωστόπουλος, Καθηγητής, τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Copyright © Ευαγγελία Σουμίλα, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

«Είμαστε τσακισμένοι, μαραμένοι, χαμένοι μες στον κυκεώνα της σύγχρονης ζωής. Κανείς δεν περιμένει κάτι καλό από την Ελλάδα. Καμιά ελπίδα δεν χαράζει πουθενά. Η στιγμή αυτή είναι βέβαια, μια θαυμάσια στιγμή...!»

Γεώργιος Θεοτοκάς, 1905-1966, Έλληνας συγγραφέας

(από το δοκίμιο «Ελεύθερον Πνεύμα», 1929)

Αφιερωμένο σε όλους τους πολίτες αυτής της χώρας που παρά τις δυσβάσταχτες συνθήκες που βιώνουν τα χρόνια της κρίσης δεν παραιτούνται από την ελπίδα ότι η χώρα αυτή μπορεί να αλλάξει...

Ευχαριστώ θερμά για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας τον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Μιλτιάδη Κήπα για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε, καθώς και για την αμέριστη βοήθεια και κατανόησή του καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της προσπάθειας!

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Αφιερώσεις	σελ. 4
Ευχαριστίες	σελ. 5
Αρκτικόλεξα	σελ. 11-12
Περίληψη	σελ. 13-14
Εισαγωγή	σελ. 15-16
Κύριος Μέρος	σελ. 17-79
Κεφάλαιο 1: Η Οικονομική Κρίση στην Ελλάδα	σελ. 17-22
1.1. Ορισμός και χαρακτηριστικά της οικονομικής κρίσης	σελ. 17-18
1.2. Λίγα λόγια για την ελληνική οικονομία και κοινωνία	σελ. 18-20
1.3. Το ξέσπασμα της ελληνικής κρίσης	σελ. 20-22
Κεφάλαιο 2: Η ελληνική οικονομική κατάρρευση και η εφαρμογή των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής	σελ. 22-38
2.1. Βασικά χαρακτηριστικά των Ευρωπαϊκών Μηχανισμών Στήριξης ...	σελ. 22-23
2.2. Η εφαρμογή του πρώτου Μνημονίου στην Ελλάδα	σελ. 23-25
2.2.1. Το οικονομικό αδιέξοδο συνεχίζεται για τη χώρα	σελ. 25-27
2.2.2. Τα σκληρότερα μέτρα του πρώτου μνημονίου και η συνολική αποτίμηση	σελ. 27-28
2.3. Η εφαρμογή του δεύτερου Μνημονίου στην Ελλάδα	σελ. 28-30
2.3.1. Η υφεσιακή δίνη της χώρας και τα πρόσθετα πακέτα μέτρων	σελ. 30-32
2.3.2. Τα πιο επώδυνα μέτρα της εφαρμογής του δεύτερου Μνημονίου	σελ. 32-33
2.4. Η εφαρμογή του Τρίτου Μνημονίου στην Ελλάδα	σελ. 33-35
2.4.1. Η ελάφρυνση του χρέους και οι αμοιβαίες υποχωρήσεις	σελ. 35-37
2.4.2. Τα μέτρα και οι επιπτώσεις του τρίτου μνημονίου	σελ. 37-38
Κεφάλαιο 3: Περιπτώσεις Οικονομικών Κρίσεων στην Ευρώπη	σελ. 38-49
3.1. Η «κρίση χρέους» και σε άλλες χώρες της Ευρώπης	σελ. 38-39
3.1.1. Το Παράδειγμα της Ισπανίας	σελ. 39-41
3.1.2. Το Παράδειγμα της Ιταλίας	σελ. 41-43

3.1.3. Το Παράδειγμα της Πορτογαλίας	σελ. 43-45
3.1.4. Το Παράδειγμα της Ιρλανδίας	σελ. 45-47
3.2. Σύγκριση της ελληνικής ύφεσης με αυτής των άλλων χωρών	σελ. 47-49
Κεφάλαιο 4: Η έξοδος, ο ρόλος των μνημονίων και η εφαρμογή της Οικονομικής Πολιτικής	σελ. 49-54
4.1. Η οριστική έξοδος της χώρας από τα Μνημόνια και ο τελικός απολογισμός τους	σελ. 49-51
4.2. Ποιοι ήταν πραγματικά οι σκοποί της εφαρμογής των Μνημονίων	σελ. 52-53
4.3. Η χώρα ως παράδειγμα «προς αποφυγήν»;	σελ. 53-54
Κεφάλαιο 5: Η Ελλάδα την εποχή των μνημονίων: Τα αποτελέσματα στην οικονομία και την κοινωνία σε νούμερα	σελ. 55-63
5.1. Κρίση και υπογεννητικότητα	σελ. 55-58
5.2. Η ανεργία στη χώρα και οι μεταβολές της	σελ. 58-60
5.3. Επιχειρηματικότητα τα χρόνια της κρίσης	σελ. 60-63
Κεφάλαιο 6: Οι επιπτώσεις των Μνημονίων στα εισοδήματα των μικρομεσαίων νοικοκυριών	σελ. 63-76
6.1. Ο αντίκτυπος της οικονομικής ύφεσης στις απολαβές των ατόμων	σελ. 63-64
6.1.1. Η μεσαία τάξη και οι αλλαγές στα εισοδήματά της	σελ. 65-66
6.1.2. Τα αποτελέσματα στην επιχειρηματικότητα των μεσαίων στρωμάτων	σελ. 66-67
6.1.3. Το ατομικό διαθέσιμο εισόδημα και οι αλλαγές του	σελ. 67-69
6.1.4. Το διαθέσιμο εισόδημα των μικρομεσαίων ελληνικών νοικοκυριών	σελ. 69-73
6.1.5. Η κατανάλωση των μικρομεσαίων νοικοκυριών	σελ. 73-76
Κεφάλαιο 7: Βαθύτερες Αιτίες και Λύσεις του Κοινωνικού και Οικονομικού Προβλήματος	σελ. 77-79
7.1. Ποιος ευθύνεται τελικά για αυτή την κατάσταση	σελ. 77
7.2. Πιθανές λύσεις για ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας	σελ. 78-79

7.3. Οι νέοι ως πρωτοπόροι σε ένα νέο ξεκίνημα για τη χώρα	σελ. 79
Επίλογος – Συμπέρασμα	σελ. 80-82
Βιβλιογραφία – Ηλεκτρονικές Πηγές	σελ. 83-86

ΠΙΝΑΚΕΣ

Πίνακας 1: Πίνακας χρονοσειράς ετήσιων γεννήσεων στην Ελλάδα για τα έτη 1991-2018	σελ. 55-56
Πίνακας 2: Πίνακας χρονοσειράς ανέργων και ποσοστού ανέργων επί τοις % στην Ελλάδα για τα έτη 2001-2021,.....	σελ. 58
Πίνακας 3: Πίνακας αριθμού Νομικών Μονάδων ετησίως στην Ελλάδα για τα έτη 2011-2019	σελ. 61
Πίνακας 4: Μέσο ισοδύναμο ατομικό διαθέσιμο εισόδημα για τα έτη 2009-2021	σελ. 68
Πίνακας 5: Το μέσο ετήσιο διαθέσιμο εισόδημα των ελληνικών νοικοκυριών σε ευρώ για τα έτη 2006-2018	σελ. 69-70
Πίνακας 6: Εύλογες δαπάνες διαβίωσης ανά ομάδα δαπανών που λαμβάνεται υπόψη και σύνθεση του νοικοκυριού, (παρατίθεται προς σύγκριση το διάμεσο καθαρό εισόδημα οικ. έτους 2013 και το όριο φτώχειας για κάθε τύπο νοικοκυριού)	σελ. 74

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

Διάγραμμα 1: Γράφημα χρονοσειράς ετήσιων γεννήσεων στην Ελλάδα για τα έτη 1991-2018	σελ. 56
Διάγραμμα 2: Γράφημα χρονοσειράς ανέργων στην Ελλάδα για τα έτη 2001-2021	σελ. 58-59
Διάγραμμα 3: Γράφημα αριθμού Νομικών Μονάδων ετησίως στην Ελλάδα για τα έτη 2011-2019	σελ. 61

Διάγραμμα 4: Γράφημα με την μεταβολή του μέσου ισοδύναμου ατομικού διαθέσιμου εισοδήματος για τα έτη 2009-2021 σελ. 68

Διάγραμμα 5: Γράφημα με το μέσο ετήσιο διαθέσιμο εισόδημα των ελληνικών νοικοκυριών σε ευρώ για τα έτη 2006-2018 σελ. 70

ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικόνα 1.: Οι φάσεις του οικονομικού κύκλου σελ. 17-18

Εικόνα 2: «Είναι αυτό το τέλος του Ευρώ;» (και της Ενωμένης Ευρώπης;), στο τεύχος του Νοέμβρη-Δεκέμβρη 2011 του Βρετανικού περιοδικού «The Economist» σελ. 24

Εικόνα 3: Η Ελλάδα ήταν η «απειλή» της οικονομικής σταθερότητας της Ευρωζώνης, από το Βρετανικό περιοδικό «The Economist», στο τεύχος Νοεμβρίου 2011 σελ. 27

Εικόνα 4: Μπροστά από το ελληνικό κοινοβούλιο σε διαμαρτυρίες για την έγκριση των μέτρων λιτότητας από τους πολιτικούς σελ. 30

Εικόνα 5: «Ελλάδα και Eurogroup: Όχι συμφωνία, όχι Grexit», λέει το εξώφυλλο του Απριλίου 2015 της Βέλγικης εφημερίδας «New Europe» σελ. 33-34

Εικόνα 6: «Το Μέλλον της Ευρώπης στα ‘χέρια’ της Ελλάδας», από το Βρετανικό περιοδικό «The Economist» στο τεύχος της Ιουλίου 2015 σελ. 36

Εικόνα 7: Ετήσιο ΑΕΠ/GDP Ισπανίας σε σχέση με τις χώρες της Ε.Ε. (1996-2011) σελ. 40

Εικόνα 8: Ετήσιο ΑΕΠ/ GDP Πορτογαλίας σε σχέση με τις χώρες της Ε.Ε. (2008-2019) σελ. 42

Εικόνα 9: Ετήσιο ΑΕΠ/ GDP Πορτογαλίας σε σχέση με τις χώρες της Ε.Ε. (2000-2011) σελ. 44

Εικόνα 10: Ετήσιο ΑΕΠ/ GDP Ιρλανδίας σε σχέση με τις χώρες της Ε.Ε. (2000-2011) σελ. 46

Εικόνα 11: Ο λόγος του εξωτερικού χρέους προς το ΑΕΠ για τις «περιφερειακές» χώρες σε σχέση με την Ευρωζώνη σελ. 48

Εικόνα 12: «Τερματισμός της διαρκούς κρίσης χρέους της Ελλάδας», λέει το site της αμερικάνικης εφημερίδας «New York Times» τον Ιούλιο του 2017 με μια

φωτογραφία κατά τη διάρκεια διαδήλωσης κατά των πιθανών νέων μέτρων λιτότητας,
μπροστά από το ελληνικό Κοινοβούλιο σελ. 50-51

ΑΡΚΤΙΚΟΛΕΞΑ

ΑΕΠ: Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν

ΑΝΕΛ: Ανεξάρτητοι Έλληνες

ΑΞΕ: Άμεσες Ξένες Επενδύσεις

ΔΕΚΟ: Δημόσιες Επιχειρήσεις και Οργανισμοί

ΔΝΤ: Διεθνές Νομισματικό Ταμείο

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΕΚΑΣ: Επίδομα Κοινωνικής Αλληλεγγύης Συνταξιούχων

ΕΚΤ: Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα

ΕΛΣΤΑΤ: Ελληνική Στατιστική Αρχή

ΕΟΚ: Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα

ΕΣΥ: Εθνικό Σύστημα Υγείας

ΗΠΑ: Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής

ΚΚΕ: Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος

ΛΑΟΣ: Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός

ΜΜΕ: Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

ΜΟ: Μέσος Όρος

ΝΔ: Νέα Δημοκρατία

ΟΓΑ: Οργανισμός Γεωργικών Ασφαλίσεων

ΟΝΕ: Οικονομική και Νομισματική Ένωση

ΟΟΣΑ: Έκθεση Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης

ΟΣΕ: Οργανισμός Σιδηροδρόμων Ελλάδας

ΠΑΣΟΚ: Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα

ΣΥΡΙΖΑ: Σύνδεσμος Ριζοσπαστικής Αριστεράς

ΤΠΕ: Τεχνολογία Πληροφοριών και Επικοινωνίας

ΤΧΣ: Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας

ΦΠΑ.: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας

ΕΤΧΣ (EFSF): Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας

ΕΜΧΣ (EFSM): Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας

ΕΜΣ (ESM): Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση που ξέσπασε το 2008, ένα ζήτημα που έχει απασχολήσει και συνεχίζει να απασχολεί διάφορες έρευνες, μελέτες και επιστήμονες και μη σε παγκόσμιο επίπεδο, οδήγησε στην κατάρρευση της οικονομίας με ευρύτερες κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες για τις χώρες. Στην Ελλάδα η λεγόμενη «κρίση χρέους», άρχισε να εκδηλώνεται στα τέλη του 2009 με αρχές του 2010 και επέφερε, ως γνωστόν, σημαντικές εξελίξεις, τόσο στο εσωτερικό της χώρας, όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Πιο συγκεκριμένα, στην παρούσα εργασία διατυπώνονται ο ορισμός και τα χαρακτηριστικά της οικονομικής ύφεσης, όπως και η κοινωνικοοικονομική δομή της χώρας πριν και μετά την εμφάνιση της κρίσης. Επιπλέον, μελετώνται τα Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής (Μνημόνια) που εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα και σε αντίστοιχες Ευρωπαϊκές χώρες και γίνεται τελικώς σύγκριση. Μετέπειτα, γίνεται αναφορά στην οριστική έξοδο της χώρας από αυτά και στον ρόλο των μηχανισμών στήριξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ειδικότερα, σε συνδυασμό με στατιστικά δεδομένα ερευνών, πίνακες και διαγράμματα, αποσκοπείται η αποτελεσματικότερη κατανόηση των επιπτώσεων της οικονομικής ύφεσης στο σύνολό της σε κοινωνική και οικονομική πτυχή. Η διήθηση στο οικονομικό πρόβλημα που ταλανίζει μέχρι και σήμερα την Ελλάδα ολοκληρώνεται προτείνοντας λύσεις για την αντιμετώπισή του και την σημαντική ουσιαστική συμβολή όλων σε αυτό.

Η συγκεκριμένη διπλωματική εργασία έχει σκοπό να παρουσιάσει και να αναλύσει λεπτομερώς και με σαφήνεια την οικονομική και κοινωνική διάσταση της ελληνικής ύφεσης του 2009, καθώς και να αποτιμήσει τις επιπτώσεις της στα εισοδήματα των μικρών και μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων. Επιδιώκεται η αποσαφήνιση του ρόλου της κρίσης αυτής στην πορεία ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας, με στόχο την κατανόηση των συνεπειών της, των μνημονίων και των οικονομικών πολιτικών που εφαρμόστηκαν.

Η μεθοδολογία που χρησιμοποιείται είναι αναλυτικοσυνθετική και η μελέτη της βασίζεται σε βιβλιογραφική και αρχειακή χρήση δεδομένων, όπως και σε πηγές ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας.

Λέξεις κλειδιά: Ε.Ε., οικονομική κρίση, δημόσιο χρέος, ελληνική οικονομία, Ευρώ, μνημόνια, εισοδήματα.

Abstract

The global financial crisis that broke out in 2008, an issue that has concerned and continues to concern various researches, studies and scientists and non-scientists, at the global level, led to the collapse of the economy with wider social and economic consequences for countries. In Greece, the so-called «debt crisis» began to appear at the end of 2009 with the beginning of 2010 and brought about, as is known, important developments, both inside the country and at the European level.

More specifically, in this paper the definition and characteristics of the economic recession are formulated, as well as the socio-economic structure of the country before and after the appearance of the crisis. In addition, the Economic Adjustment Programs (Memorandums) implemented in Greece and in corresponding European countries are studied and finally a comparison is made. Afterwards, reference is made to the country's definitive exit from them and the role of the European Union's support mechanisms.

In particular, combined with statistical research data, tables and diagrams, it is intended to better understand the effects of the economic recession as a whole in a social and economic aspect. The infiltration of the economic problem that plagues Greece to this day, is completed by proposing solutions to deal with it and the important essential contribution of everyone to it.

This particular thesis has a purpose to present and analyze in detail and clearly the economic and social dimension of the Greek recession of 2009, as well as to assess its effects on the incomes of small and middle social layers. The purpose is to clarify the role of this crisis in the course of the Greek economy and society, with the aim of understanding its consequences, the memoranda and the economic policies which were implemented.

The methodology used is analytical and synthetic and its study is based on bibliographic and archival data use, as well as qualitative and quantitative research sources.

Keywords: EU, financial crisis, public debt, Greek economy, Euro, memoranda, incomes.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παγκόσμια οικονομική κρίση και αναταραχή που ξέσπασε το 2008 ενσωμάτωσε όλα τα προβλήματα και τις αντιφάσεις του καπιταλισμού της εποχής μας και ξεκίνησε από το χρηματοπιστωτικό σύστημα των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής μετά την τεράστια φούσκα ακινήτων του 2001-2006. Λίγοι ήταν αυτοί που είχαν αντιληφθεί τι πραγματικά συνέβαινε και μόνο κατά τη διάρκεια του 2009 άρχισε να φανερώνεται σε πόσο δύσκολη κατάσταση βρισκόταν η ελληνική οικονομία και ότι τα πράγματα πλέον ήταν ανησυχητικά. Σε ολόκληρη την Ευρώπη λοιπόν, μέχρι και σήμερα ακολουθείται καθοδική πορεία, παρά τις αντιστάσεις που παρουσιάζονται σε διαφορετικούς βαθμούς και κατά περιοχές. Οι ελλειμματικές χώρες του Νότου βρίσκονται σε δυσχερέστερη θέση και δεν έχουν εναλλακτική επιλογή παρά να υπακούσουν στις σκληρές πολιτικές λιτότητας. Οι χρόνιες οικονομικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας προεξοφλούσαν την κρίση που ξέσπασε στο τέλος του 2009, μιας «κρίσης χρέους». Αυτή η κατάσταση ερχόταν σε μεγάλη αντίθεση με την σταθερή και γρήγορη ανάπτυξη της την περίοδο 1995-2008, όταν εντάχθηκε στην Ευρωζώνη. Έτσι, από την «ισχυρή» Ελλάδα, ξαφνικά η χώρα πέρασε στον «αδύναμο κρίκο» του ευρωπαϊκού και παγκόσμιου συστήματος και επωμίστηκε περισσότερο από κάθε άλλη στην Ευρώπη τις επιπτώσεις αυτής της στρεβλής ανάπτυξης. Η χώρα αντιμετωπίζει μία «υφεσιακή δίνη» και βρίσκεται στο χείλος της χρεοκοπίας από το οποίο είναι πολύ δύσκολο να ξεφύγει. Όμως, όπως θα παρουσιαστεί και παρακάτω, με μία πιο προσεκτική ανάλυση της αναπτυσσόμενης ελληνικής οικονομίας μπορεί να ειπωθεί εύλογα πως αργά ή γρήγορα η κατάσταση θα οδηγούνταν εκεί από μία οικονομία με άφθονα δανεικά, υπερβολική πιστωτική επέκταση, ενώ το πραγματικό παραγωγικό δυναμικό και η ανταγωνιστικότητά της παρέμεναν σχετικά καθηλωμένα. Οι καλές της τότε οικονομικές επιδόσεις συνδυάζονταν με πολλές δυσλειτουργίες και διαρθρωτικές αδυναμίες σε άλλους σημαντικούς τομείς, όπως το υπέρογκο δημόσιο χρέος, η χαμηλή ανταγωνιστικότητα, η παραοικονομία, η φοροδιαφυγή, οι ανεπαρκείς θεσμοί και η προβληματική αγορά εργασίας και προϊόντων. Μαζί με τα προηγούμενα, ο νεοποτισμός, τα υψηλά επίπεδα διαφθοράς, η κατάχρηση εξουσιών και οι ελλειψείς μηχανισμοί πρόνοιας οδήγησαν τη χώρα σε μερική χρεοκοπία.

Όλα τα παραπάνω σε συνδυασμό με την αναποτελεσματική και κακή διαχείριση της ελληνικής κρίσης από τις κυβερνήσεις και τους πιστωτές, τις διεθνείς πιέσεις, την πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης και το εξαιρετικά φιλόδοξο και μακροχρόνιο πρόγραμμα που εφαρμόστηκε, επέφεραν μία παρατεταμένη και βαθιά ύφεση. Οι πολίτες κυρίως των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων οδηγήθηκαν σε αδυναμία επιβίωσης, αύξηση κοινωνικής ανισότητας, ανέχειας, αβεβαιότητας και αγανάκτησης. Η χώρα υπέγραψε τρία μνημόνια και τα ποσά που δόθηκαν ήταν τεράστια. Στην Ελλάδα λοιπόν, σε μία τόσο μικρή και δυσλειτουργική οικονομία, επιτράπηκε να δανειστεί δισεκατομμύρια ευρώ παρά τις σχεδόν ανύπαρκτες οικονομικές μεταρρυθμίσεις και την απουσία ισχυρών θεσμών. Το ερώτημα φυσικά είναι γιατί έμεινε τόσο πολύ αυτή η ψευδαίσθηση ότι ήταν ασφαλής ο δανεισμός

τεράστιων ποσών, σε μια τέτοια οικονομία. Η απάντηση θα έρθει παρακάτω στην εργασία που ακολουθεί, η οποία στοχεύει να δώσει μια ολοκληρωμένη εικόνα για την κατάσταση που βίωσε και βιώνει σήμερα η Ελλάδα. Στο πρώτο κεφάλαιο αναφέρονται ο ορισμός και τα χαρακτηριστικά μιας οικονομικής κρίσης, καθώς και η δομή της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας, πριν και κατά το ξέσπασμα της ύφεσης στη χώρα. Στο δεύτερο κεφάλαιο περιγράφονται οι Ευρωπαϊκοί Οικονομικοί Μηχανισμοί Στήριξης, όπως και η εφαρμογή των τριών Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής (Μνημόνια) στην Ελλάδα, καθώς και τα επώδυνα μέτρα που αυτά περιλάμβαναν για τον ελληνικό λαό. Το τρίτο κεφάλαιο στοχεύει να δείξει αντίστοιχες περιπτώσεις οικονομικής κατάρρευσης και μνημονιακής πολιτικής σε άλλες χώρες του Νότου, με παρόμοια αποτελέσματα και ομοιότητες με της Ελλάδας. Στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύεται η οριστική έξοδος της χώρας από τα μνημόνια και γίνεται συνολική αποτίμηση αυτών και των πραγματικών επιδιώξεων κατά την εφαρμογή τους στην ελληνική οικονομία και κοινωνία. Στο πέμπτο κεφάλαιο με χρήση διαγραμμάτων, πινάκων και στατιστικών ερευνών επιδιώκεται η πλήρης κατανόηση των επιπτώσεων που είχαν τα ευρωπαϊκά αυτά προγράμματα επιτήρησης και χρηματοδότησης στο σύνολο της χώρας και κυρίως, αναλύεται η επίδρασή τους στην επιβίωση και την κατανάλωση των μικρών και μεσαίων νοικοκυριών. Τέλος, στο έκτο κεφάλαιο αποτιμώνται οι ευθύνες για το αδιέξοδο στο οποίο περιήλθε η χώρα και προτείνονται λύσεις για την βελτίωση και αντιμετώπιση της οικονομικής δυσπραγίας και στασιμότητας, η οποία μέχρι και σήμερα ταλανίζει την Ελλάδα, με μια δόση ελπίδας και αισιοδοξίας που επικεντρώνεται κατά κύριο λόγο στους νεότερους πολίτες αυτής της χώρας, οι οποίοι αποτελούν και το μέλλον της. Αξίζει να σημειωθεί εκ των προτέρων πως, η ενασχόλησή μας με ένα τόσο σημαντικό ζήτημα και η παρακάτω παρουσίασή του, γίνεται με κάθε προσπάθεια αντικειμενικότητας και διαφάνειας και δεν δύναται να παρουσιαστεί εξ ολοκλήρου στο περιορισμένο πλαίσιο μιας και μόνο διπλωματικής εργασίας. Επιφυλασσόμαστε όμως, για την ορθότερη παρουσίαση του θέματος στο σύντομο πλαίσιο που μας δίνεται με σεβασμό και ειλικρίνεια απέναντι στο θέμα και τον αναγνώστη.

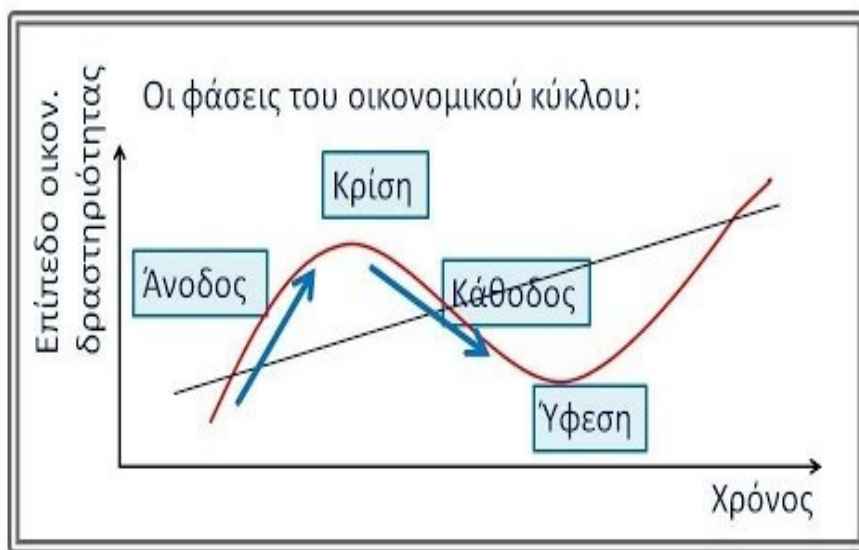
ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η Οικονομική Κρίση στην Ελλάδα

1.1. Ορισμός και χαρακτηριστικά της οικονομικής κρίσης

«Οικονομική κρίση» είναι το φαινόμενο όπου μια οικονομία χαρακτηρίζεται από μια διαρκή και αισθητή μείωση της οικονομικής της δραστηριότητας, όπως των διαφόρων μακροοικονομικών μεγεθών της (π.χ. η απασχόληση, το εθνικό προϊόν, οι τιμές, οι επενδύσεις κ.λπ.). Τα είδη των κρίσεων είναι πέντε: Ισοζυγίου Πληρωμών, Τραπεζική, Νομισματική, Χρέους και Χρηματοπιστωτική. Η πρόσφατη κρίση του 2008 που έπληξε την Ευρωπαϊκή Ένωση αλλά και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής ανήκει στην τελευταία κατηγορία: αυτή της χρηματοπιστωτικής και της τραπεζικής κρίσης. Στην Ελλάδα μετά τα μνημόνια η κρίση χαρακτηρίστηκε κυρίως ως «Κρίση Χρέους». Τα αίτια της γένεσης μιας κρίσης, η μορφή της, οι τρόποι επίλυσής της, η έκταση και η έντασή της μπορεί να είναι διαφορετικά. Επίσης, μπορεί να επηρεάζεται από διαφορετικούς παράγοντες. Παρ' όλα αυτά, όλες οι κρίσεις που έχουν ξεσπάσει μέχρι τώρα χαρακτηρίζονται από υψηλό αίσθημα αβεβαιότητας, φόβου, ανασφάλειας και κινδύνου, σημαντικές μεταβολές των συνθηκών της αγοράς, τοπική και διεθνή προβολή και έντονη κριτική από τα Μ.Μ.Ε., διαταραχές του ρυθμού και της λειτουργίας της κοινωνίας και οικονομίας. Αναφορικά με κάποιες κοινωνικές επιπτώσεις, η ανεργία, η κοινωνική ανισότητα, η δραστική μείωση μισθών και η αύξηση της εγκληματικότητας είναι κοινά χαρακτηριστικά. Στις οικονομικές συνέπειες υπάρχουν εκτεταμένα προβλήματα ρευστότητας σε Τράπεζες και επιχειρήσεις, δυσκολία παροχής δανείων, κλείσιμο και χρεοκοπία επιχειρήσεων, μείωση παραγωγής και κατανάλωσης, χαμηλά δημόσια έσοδα, υψηλά επίπεδα χρέους, αύξηση δημόσιου ελλείμματος, μείωση εξαγωγών κ.λπ. Τα παραπάνω είναι καταστροφικά για οποιαδήποτε χώρα και για τους πολίτες της. Επιπλέον, η κρίση αποτελεί μία από τις φάσεις του οικονομικού κύκλου. «Οικονομικοί Κύκλοι ή Οικονομικές Διακυμάνσεις» είναι οι μεταβολές που παρουσιάζει η οικονομική δραστηριότητα, δηλαδή τα διάφορα στοιχεία που συνθέτουν μια οικονομία (παραγωγή, απασχόληση, εισόδημα κ.α.). Υπάρχουν δύο κύριες φάσεις του οικονομικού κύκλου από τις οποίες διέρχεται η οικονομία, η φάση της ανόδου ή της άνθησης και η φάση της καθόδου ή της ύφεσης. Η μετάβαση από την άνοδο στην κάθοδο και αντίστροφα δε γίνεται αμέσως ή απότομα, αλλά απαιτεί χρόνο. Ακόμα, περνάει από τη φάση της κρίσης που είναι η κορυφή του κύκλου. Αντιστοίχως, η μετάβαση από την κάθοδο στην άνοδο περνάει από τη φάση της ύφεσης.

Εικόνα 1.: Οι φάσεις του οικονομικού κύκλου

Πηγή: <https://www.youtube.com/watch?v=05P8PbT-yZw>

1.2. Λίγα λόγια για την ελληνική οικονομία και κοινωνία

Όταν η Ελλάδα το 1981 εντάχθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση ή αλλιώς ΕΟΚ, για πολλούς ήταν αναγκαίο σύμβολο για την «ωρίμανση» της δημοκρατίας. Κανείς δεν περίμενε τα αποτελέσματα και τις εξελίξεις που θα σηματοδοτούσαν στη συνέχεια. Ορισμένες θετικές εξελίξεις στη χώρα οδήγησαν σε ισχυρούς ρυθμούς ανάπτυξης από τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Η εικόνα της σύγχρονης Ελλάδας εμφάνισε καλές επιδόσεις την περίοδο 1995-2000 χάρη στην αύξηση των μεγεθών του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της (ΑΕΠ). Πράγματι, από το 1993-2002 η χώρα κατόρθωσε για πρώτη φορά από την αρχή της δεκαετίας του 1980 να επιτύχει ανάπτυξη των οικονομιών και στη συνέχεια στα αρχές της δεκαετίας του 2000 να ξεπεράσει τις οικονομικές της επιδόσεις. Η ευημερία είχε αυξηθεί σε σχέση με τις χώρες του ΟΟΣΑ χάρη σε ορισμένους παράγοντες και μεταρρυθμίσεις. Αυτοί ήταν κυρίως η είσοδο της χώρας στην Ευρωζώνη και πιο συγκεκριμένα, η μακροοικονομική σταθερότητα που ακολούθησε με την ΟΝΕ, η σωστή απελευθέρωση των χρηματοοικονομικών αγορών, η κατάργηση των ρυθμίσεων στην αγορά Τηλεπικοινωνιών, η σταθερή αύξηση στις ιδιωτικές πιστώσεις, η βελτίωση στις κανονιστικές ρυθμίσεις των αγορών προϊόντων, η δημιουργία ανταγωνιστικών κεφαλαιακών και πιστωτικών αγορών και η βελτίωση της παραγωγικότητας από τα έργα υποδομής, ιδιαίτερα στην περιοχή της Αθήνας των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004. Ο τελευταίος, σε συνδυασμό με την εισροή κεφαλαίων από την Ε.Ε. το 2004 ενίσχυσαν το δημοσιονομικό κίνητρο και τις υποδομές της χώρας και ωφέλησαν την παραγωγικότητα της οικονομίας στην ευρύτερη περιοχή των Αθηνών, παρ' όλο που η Τεχνολογία Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνίας (ΤΠΕ) και οι συνολικές επιδόσεις της είναι από τις χαμηλότερες στον ΟΟΣΑ. Η αύξηση των επενδύσεων και υποδομών

με Ευρωπαϊκή χρηματοδότηση έφερε ακόμα νέες θέσεις εργασίας και σημαντική αύξηση ανταγωνιστικότητας και ιδιωτικών επενδύσεων στους τομείς της Τραπεζικής και των Τηλεπικοινωνιών. Η πιστωτική επέκταση προς τα νοικοκυριά οδήγησε στην ανάπτυξη της ιδιωτικής κατανάλωσης¹.

Παρά ταύτα, τα έτη 1995-2008 η περίοδος ευημερίας με την εντυπωσιακή μέση ανάπτυξη του 4% δεν είχε μόνο θετικές εξελίξεις αλλά και τεκμηριωμένες αδυναμίες, οι οποίες ακολουθούσαν την ελληνική οικονομία ανέκαθεν. Οι σοβαρές αδυναμίες της αποκρύπτονταν από την Ευρώπη με ψεύτικες αναφορές και συγκάλυψη των πραγματικών γεγονότων. Το παραπάνω ευνοϊκό τοπίο δεν ήταν τίποτα άλλο παρά επιφανειακό, μιας οικονομίας η οποία χαρακτηριζόταν από χαμηλή ανταγωνιστικότητα και πληθώρα οικογενειακού χαρακτήρα μικρών επιχειρήσεων, οι οποίες δεν μπορούσαν σε καμία περίπτωση να ανταγωνιστούν και να ανταπεξέλθουν άλλες στην παγκόσμια αγορά. Εν ολίγοις, περιοριζόταν και δυσκολεύονταν η ίδρυση μιας νέας επιχείρησης, ισχυρής, αποδοτικής και ανταγωνιστικής. Στην ελληνική οικονομία λοιπόν, υπήρχε και συνεχίζει να υπάρχει μέχρι και σήμερα, ένα ευρύ φάσμα παραγόντων που συμβάλλουν στις κακές επιδόσεις ορισμένων άλλων τομέων της μεταξύ των οποίων το επίμονο έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών και ο πολύ υψηλός πληθωρισμός. Οι αγορές ενέργειας και μεταφορών παρέμειναν ουσιαστικά κλειστές και ανταγωνιστικές. Οι δυσκαμψίες των αγορών προϊόντων και εργασίας εξακολουθούν να αλληλοσυμπληρώνονται μειώνοντας τον ανταγωνισμό σε ένα ευρύ φάσμα οικονομικών δραστηριοτήτων. Το Κράτος έχει την πιο αυστηρή κριτική ανάμειξη στη λειτουργία των επιχειρήσεων, προκαλώντας την απουσία ελκυστικού επιχειρηματικού περιβάλλοντος και ΑΞΕ (εισροές μείων εκροές). Επίσης, η χώρα είχε κακή επίδοση στις ρυθμίσεις για τις σιδηροδρομικές και οδικές μεταφορές, τις επαγγελματικές υπηρεσίες και ορισμένους τύπους υπηρεσιών λιανικής, ιδιαίτερα σε ότι αφορά τη διαδικασία αδειοδότησης, τα μεγάλα καταστήματα και τις ώρες λειτουργίας τους. Η χώρα δεν απασχολεί ακόμα τους νέους περιορίζοντας σε μεγάλο βαθμό τη χρήση μισθωτής απασχόλησης και ταυτόχρονα έχει εντυπωσιακά μεγάλο αριθμό αυτοαπασχολούμενων και προσωρινή και μερική απασχόληση διαδεδομένα. Οι πενιχρές επιδόσεις συμβαδίζουν με την ανικανότητα της αγοράς εργασίας να δημιουργήσει έναν επαρκή αριθμό θέσεων εργασίας υψηλής εξειδίκευσης, ώστε να μειωθεί η κοινωνική ανισότητα και να ενισχυθεί η κοινωνική συνοχή και απασχόληση των νέων και καταρτισμένων ατόμων.

Αδιαμφισβήτητα, η συνύπαρξη χαμηλών μισθών, υψηλού εργατικού κόστους και πληθωρισμού οδηγούσε στην κερδοφορία για ένα πολύ μικρό μέρος του πληθυσμού και σε συνθήκες οικονομικά δύσκολες για τη διαβίωση του μεγαλύτερου μέρους του. Τα παραπάνω εξηγούν το μέγεθος του ελλείμματος ανταγωνιστικότητας στη χώρα και τη διαφορά πληθωρισμού σε σχέση με την Ευρωζώνη, όπως και το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών ως ποσοστό του ΑΕΠ. Πολυάριθμες θεσμικές δυσκαμψίες υπάρχουν ακόμα και σήμερα στη χώρα, όπως αυτή της αγοράς εργασίας

¹ Μητσόπουλος Μιχάλης & Πελαγίδης Θεόδωρος, *Κατανοώντας την κρίση στην Ελλάδα*, (Αθήνα: Εκδόσεις Ψυχογιός, 2012): 217-218.

και προϊόντων, μία αγορά «κλειστών» αγορών. Έτσι, η Ελλάδα αναδεικνύεται μία χώρα με κατά κεφαλήν ΑΕΠ σχεδόν πρώτης κατηγορίας, αλλά με σαφώς δεύτερης κατηγορίας διακυβέρνηση, επιχειρηματικό περιβάλλον, θεσμούς και διαφθορά. Η ποιότητα θεσμών και διακυβέρνησης εκ των έσω δεν ήταν όπως φαινόταν την αναπτυσσόμενη περίοδο. Τα παραπάνω δεδομένα συνοδεύονται από την ύπαρξη κακής διακυβέρνησης και αδυναμίας προώθησης μεταρρυθμίσεων, αδύναμων θεσμών και δυσκολίες των κυβερνήσεων να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τα εμπόδια στην επιχειρηματικότητα τα τελευταία χρόνια. Η χώρα είχε «σαθρά» θεμέλια σε όλους τους τομείς της (εργασία, οικονομία, πολιτική, κοινωνία, πολιτισμός κ.λπ.), τα οποία με μαθηματική ακρίβεια ήταν βέβαιο αργά ή γρήγορα πως θα «καταρρεύσουν» και θα καταδείξουν όλες τις αδυναμίες και παραβλέψεις που προσπαθούσε κατά σειρά ετών να αποκρύψει παρουσιάζοντας μόνο κάποια θετικά της. Η ευημερία των πολιτών ήταν «πλασματική» και δομημένη πάνω σε ανύπαρκτες παραγωγικές βάσεις, χρηματοδοτήσεις και δανεισμούς, τεράστιους μισθούς του δημοσίου και όχι μόνο, υπερδιογκωμένο και αναποτελεσματικό δημόσιο τομέα και υπηρεσίες, μεγάλη γραφειοκρατία, «πελατιακές» σχέσεις και κομματικά «ρουσφέτια», υπέρμετρες σπατάλες του λαού, υπερκατανάλωση και απληστία. Υπαίτιοι γι αυτή την κατάσταση λοιπόν, ήταν άλλοι περισσότερο κι άλλοι λιγότερο, αλλά μερίδιο ευθύνης φέρουν όλοι, πολίτες, Κυβερνήσεις, Ευρωπαϊκοί θεσμοί.

1.3. Το ξέσπασμα της ελληνικής κρίσης

Όπως αναφέρθηκε στο παραπάνω κεφάλαιο, οι καλές οικονομικές επιδόσεις που εμφάνισε η χώρα την περίοδο 1995-2008 ήταν εντυπωσιακές χάρη στην αύξηση του ΑΕΠ. Πράγματι από το 1993 μέχρι το 2002, η χώρα κατόρθωσε για πρώτη φορά από την αρχή της δεκαετίας του 1980 να επιτύχει ανάπτυξη των οικονομιών και στη συνέχεια, στις αρχές της δεκαετίας του 2000 να ξεπεράσει τις οικονομικές της επιδόσεις, ενώ η Ευρώπη και η Ευρωζώνη είδαν τις δικές τους να μειώνονται λόγω κακής συγκυρίας. Σε αρχές του 2000, όλα χρηματοδοτούνταν σε επικίνδυνο βαθμό μέσω του δανεισμού, κυρίως από το εξωτερικό, χωρίς αλλαγές στις συνήθειες και χωρίς ριζικές μεταρρυθμίσεις για ανάπτυξη. Η χώρα χρηματοδοτούνταν και επωφελούνταν από τις χρηματοδοτήσεις και τις αγροτικές επιδοτήσεις της Ε.Ε. Η όποια ανάπτυξη επιτεύχθηκε είχε να κάνει με τις «ψευδαισθήσεις», οι οποίες τόνωσαν την καταναλωτική ζήτηση. Σημαντικό ρόλο έπαιξε και η αυξημένη δυνατότητα δανεισμού των νοικοκυριών οποιουδήποτε εισοδήματος και τα χαμηλά επιτόκια μετά την είσοδο της χώρας στην Ευρωζώνη του 2002 (στεγαστικά δάνεια κ.α.). Οι πολίτες απολάμβαναν μια εποχή με υψηλούς μισθούς, επιδόματα και ανέσεις σε κλίμα εφησυχασμού. Όμως, όπως ειπώθηκε ήδη, η ελληνική οικονομία την περίοδο αυτή μεταξύ 1995-2008 δεν είχε μόνο θετικές εξελίξεις αλλά και σοβαρές αδυναμίες που υπονόμευαν την ανταγωνιστικότητά της, όπως θεσμικές δυσκαμψίες αγορών προϊόντων και εργασίας, «κλειστές» αγορές και συνεχές μεγάλο έλλειμμα εμπορικών συναλλαγών. Επίσης, είχε την πιο αυστηρή κρατική ανάμειξη και έλεγχο λειτουργίας των επιχειρήσεων. Ο δημοσιονομικός «εκτροχιασμός», η συσσώρευση

χρέους, αλλά και η κρίση εμπιστοσύνης προς την αξιοπιστία των ελληνικών ομολόγων και των ελληνικών κυβερνήσεων είχαν ξεκινήσει από το 2004. Μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες και το δημοσιονομικό κίνητρο που επέφεραν, η χώρα βίωνε μία περίοδο ευημερίας, η οποία ήταν επιφανειακή και δεν προμήνυε τι θα ακολουθούσε. Τον ίδιο χρόνο, η κυβέρνηση παράθεσε πλασματικά στοιχεία στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή για να μην δοθεί η εντύπωση πως οι επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας ήταν πενιχρές, αποκρύπτοντας τα αληθινά νούμερα. Η χώρα εισέπραξε αρνητικά σχόλια από το διεθνή τύπο μέχρι και φωνές οι οποίες υποστήριζαν ότι θα έπρεπε να απομακρυνθεί από το ευρώ, ενώ άλλες ότι η Ελλάδα δεν θα έπρεπε να είναι καν μέλος της Ευρωζώνης. Οι δημοσιονομικές ανισορροπίες και οι μελέτες που έγιναν τότε εκτιμούσαν ότι το έλλειμμα θα αυξανόταν και το 2005. Το φθινόπωρο του 2006 η ΕΛΣΤΑΤ προχώρησε στην αναθεώρηση του ΑΕΠ ανακοινώνοντας μία μεγάλη αύξηση που προκάλεσε την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τα αρνητικά σχόλια των ξένων μέσων.

Στις αρχές του 2007 το ΑΕΠ αυξήθηκε επισήμως κατά 9,6% αντί για 25,7% που είχε εισηγηθεί η κυβέρνηση και η αξιοπιστία της χώρας δέχτηκε ακόμη ένα καίριο πλήγμα. Ο Κώστας Καραμανλής προκηρύξει εκλογές για τις 16 Σεπτεμβρίου 2007 επικαλούμενος την κατάσταση της χώρας, τις οποίες και κέρδισε συνεχίζοντας την υπάρχουσα τότε δημοσιονομική και οικονομική πολιτική. Το 2008 ήταν πλέον φανερό ότι η χώρα βρισκόταν αντιμέτωπη με κατάρρευση εσόδων, ενώ από τα τέλη του ίδιου έτους λόγω της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, η ελληνική οικονομία καταρρέει και το έλλειμμα και το χρέος αυξάνονται κι άλλο. Η κυβέρνηση παραδέχθηκε ότι θα χρειαζόνταν πρόσθετους πόρους για την εξυπηρέτηση του δημόσιου χρέους που για πρώτη φορά ύστερα από τέσσερα χρόνια θα ξεπερνούσε το 100% του ΑΕΠ και το δημόσιο έλλειμμα θα αυξανόταν σχεδόν σε μηνιαία βάση. Η Ε.Ε. δεν ήθελε να οδηγήσει την Ελλάδα «στο γκρεμό», αλλά δεν ήταν και διατεθειμένη να την σώσει, επιδίωκε να την κρατήσει στο σημείο που βρισκόταν προκειμένου να την υποχρεώσει να λάβει μέτρα για τη μείωση του ελλείμματος και του χρέους. Το φθινόπωρο του 2009 η κεντροδεξιά κυβέρνηση της ΝΔ προκήρυξε πρόωρες εκλογές επικαλούμενη την ανάγκη λήψης μέτρων για να αντιμετωπιστεί η διεθνής κρίση και πως αυτή άρχισε να επηρεάζει την ελληνική οικονομία. Η τελευταία πλέον χαρακτηριζόταν από «ασθενικά θεμέλια», υψηλό δημόσιο χρέος και εμπορικό έλλειμμα, καθυστερημένες βιομηχανίες, τεράστιο κι αχρείαστο δημόσιο τομέα, μαχητικές συνδικαλιστικές οργανώσεις, εκτεταμένη διαφορά στην ανισοκατανομή των φορολογικών βαρών, «συμφεροντολογικές συμμαχίες», υπερτιμημένο νόμισμα, προσδοκίες ανόδου του βιοτικού επιπέδου από πλευράς καταναλωτών. Τα αίτια της κρίσης αυτής λοιπόν, είχαν βαθιές ρίζες στον τρόπο διακυβέρνηση της χώρας τα τελευταία 30 χρόνια. Τον Οκτώβριο του 2009 οι Έλληνες ψήφισαν χωρίς να γνωρίζουν τι τους περιμένει με το σοκ να έρχεται αρκετούς μήνες αργότερα. Η πλειοψηφία των πολιτών είχε ακόμα την εντύπωση ότι θα ληφθούν κάποια μέτρα και ότι τελικά το πρόβλημα θα επιλυθεί σύντομα. Το ξέσπασμα της ελληνικής χρηματοπιστωτικής κρίσης τοποθετείται στις αρχές Δεκεμβρίου του 2009 λίγο μετά την εκλογή της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ με

συντριπτική νίκη, ελπιδοφόρα πολιτική, υποσχέσεις για αυξήσεις μισθών στα όρια του πληθωρισμού και με το χαρακτηριστικό σύνθημα «λεφτά υπάρχουν». Η κρίση είχε χτύπησε δυνατά την πόρτα της Ελλάδας και ήταν αναμφίβολα μία «κρίση χρέους» ...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ελληνική οικονομική κατάρρευση και η εφαρμογή των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής

2.1. Βασικά χαρακτηριστικά των Ευρωπαϊκών Μηχανισμών Στήριξης

Οι Ευρωπαϊκοί Μηχανισμοί Στήριξης έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στην αντιμετώπιση των οικονομικών δυσλειτουργιών στην Ελλάδα και τις χώρες της Ευρώπης. Εξαιτίας της κρίσης που ξέσπασε η οικονομική συμβολή κι ενίσχυση των κρατών-μελών της Ε.Ε. κατέστη αναγκαία. Επίσης, ο ρόλος των Ευρωπαϊκών Κεντρικών Τραπεζών ήταν καθοριστικός για τις οικονομίες, καθώς αποτελούν τον κύριο ρυθμιστή του πιστωτικού και νομισματικού συστήματος. Οι Ευρωπαϊκοί Μηχανισμοί Στήριξης (ΕΜΣ) και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) επενέβαιναν μεταξύ των άλλων σε ότι αφορά τυχόν ανισορροπίες, ώστε να εξασφαλιστεί η ομαλή λειτουργία του τραπεζικού συστήματος και η ρευστότητα. Στην Αμερική το ίδιο έκανε η Ομοσπονδιακή Τράπεζα των Η.Π.Α. Πιο συγκεκριμένα, στο πλαίσιο της παρεμβατικής πολιτικής για την αντιμετώπιση της κρίσης χρέους των χωρών-μελών, καθώς επίσης και για την διαφύλαξη της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή τον Μάιο του 2010 δημιούργησε τον «Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας» (European Financial Stabilization Mechanism ή ΕΜΧΣ) προκειμένου να παρέχεται εκ μέρους της Ε.Ε. χρηματοοικονομική βοήθεια στις χώρες-μέλη που αντιμετώπιζαν δυσκολία στην έκδοση ομολόγων και κατά συνέπεια έλλειψη ρευστότητας. Πρόκειται για έναν προσωρινό μηχανισμό έκτακτης χρηματοδότησης που αντλεί κεφάλαια από τις αγορές και με την εγγύηση της Ε.Ε. χρηματοδοτεί ποσά έως 60 δις με δυνατότητα επιμήκυνσης υπό παραδοχές με διάρκεια από 3 έως 30 έτη. Το Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (ΕΤΧΣ) έχει τη δυνατότητα να εκδίδει ομολογίες ανάλογα με το μερίδιό τους στο καταβεβλημένο κεφάλαιο της ΕΚΤ ή άλλα χρεόγραφα στην αγορά, με την υποστήριξη του γερμανικού χρηματοπιστωτικού οργανισμού, ώστε να αυξήσει τα κεφάλαια που απαιτούνταν για την παροχή δανείων σε χώρες της Ευρωζώνης με οικονομικές δυσκολίες στην ανακεφαλαιοποίηση των Τραπεζών τους ή στην αγορά κρατικών χρεών².

Οι χώρες-μέλη που εντάχθηκαν αρχικά στο Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας ήταν η Ιρλανδία και η Πορτογαλία για το 2011-2014 και λίγο αργότερα η Ελλάδα. Ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας (European Stability Mechanism ή ΕΜΣ) είναι ένας διακυβερνητικός οργανισμός που

2 Τσιτσιρή Γεωργία Ε., *Οικονομική κρίση στην Ελλάδα και μηχανισμοί στήριξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, (Αθήνα: Διπλωματική Εργασία, 2020): Διαθέσιμο στο: <http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&pid=iid:20263&lang=en>

βρίσκεται στο Λουξεμβούργου και ιδρύθηκε στις 27 Σεπτεμβρίου 2012 ως ένα «τείχος προστασίας» για την ζώνη του Ευρώ, ώστε να διασφαλίσει και να προσφέρει άμεση πρόσβαση σε προγράμματα οικονομικής βοήθειας για τα κράτη-μέλη της που αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες με μέγιστη δανειοδότηση τα 700 δις ευρώ. Λειτουργεί βάσει του δημοσίου διεθνούς δικαίου, για όλα τα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης που έχουν κυρώσει ειδική διακυβερνητική συνθήκη του ΕΜΣ. Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ ή International Monetary Fund - IMF), είναι ένας διεθνής οργανισμός που επιβλέπει το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα και παρακολουθεί τα ισοζύγια πληρωμών και τις συναλλαγματικές ισοτιμίες δίνοντας οικονομική και τεχνική βοήθεια όταν του ζητηθεί. Είναι ο θεσμός που αντιπροσωπεύει την Ε.Ε. στις εξωτερικές σχέσεις της, κυρίως σε ότι έχει να κάνει με την κοινή εξωτερική πολιτική. Στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης αναφέρεται σε μία ομάδα αποφάσεων που συγκροτείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (ΕΚ), την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ). Ο όρος «Τρόικα» έχει χρησιμοποιηθεί κατά κύριο λόγο σε χώρες όπως η Ελλάδα, η Ιρλανδία, η Κύπρος, η Ισπανία και η Πορτογαλία με αναφορά στην παρουσία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της ΕΚΤ και στην έντονη παρουσία των παραπάνω σε αυτές, εξαιτίας των προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής που έχουν λάβει. Η Τρόικα είναι ο θεσμός που αντιπροσωπεύει την Ευρωπαϊκή Ένωση στις εξωτερικές της σχέσεις κυρίως όσον αφορά την κοινή εξωτερική της πολιτική.

2.2. Η εφαρμογή του πρώτου Μνημονίου στην Ελλάδα

Οι προγραμματικές δηλώσεις του πρόεδρου του ΠΑΣΟΚ Γιώργου Παπανδρέου για την κρισιμότητα της κατάστασης περιείχαν μία αισιοδοξία που πραγματικά δεν υπήρχε. Η ανυπαρξία επεξεργασμένου πολιτικού σχεδίου και κρατικής κινητοποίησης για την εξεύρεση λύσεων έκαναν εμφανές το έλλειμμα πολιτικής ηγεσίας και προγραμματισμού. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πίεζε ασφυκτικά την κυβέρνηση Καραμανλή για δραστικές περικοπές, ενώ η Ε.Ε. περίμενε από το νέο πρωθυπουργό να ανακοινώσει ένα άμεσα εφαρμόσιμο πρόγραμμα αυστηρής λιτότητας. Αντ' αυτού οι προγραμματικές δηλώσεις ήταν γενικόλογες δείχνοντας να μη αντιλαμβάνεται τα μηνύματα της Ε.Ε., τα οποία γίνονταν ακόμη πιο σκληρά δίνοντας το σήμα ότι οι αγορές θα στοχοποιήσουν τη χώρα. Η Ε.Ε. ήθελε να υποχρεώσει τη χώρα να λάβει δραστικά μέτρα για τη μείωση του ελλείμματος και να στείλει το μήνυμα και στις άλλες χώρες του Νότου της Ευρωζώνης μέσα από την επιβολή αυστηρότητας. Οι πιέσεις γίνονταν όλο και πιο ασφυκτικές και το κλίμα επιδειωνόταν. Ο Γιώργος Παπανδρέου στην ομιλία του στο Ζάππειο στις 14 Δεκεμβρίου 2009 διαβεβαίωσε ότι δεν θα γίνει περικοπή μισθών και συντάξεων, κάτι το οποίο μετέπειτα συνέβη. Η κυβέρνηση προχωρήσει στη χορήγηση ενός επιδόματος «αλληλεγγύης» και προσπάθησε να εντάξει στον προϋπολογισμό όσες περισσότερες δαπάνες μπορούσε. Η χώρα πλέον ήταν ο «αδύναμος κρίκος» της Ε.Ε. και δεν θα μπορούσε να ανταπεξέλθει χωρίς ευρωπαϊκή οικονομική στήριξη. Πράγματι, τους πρώτους μήνες του 2010 η Ελλάδα δέχτηκε σειρά από προσβλητικές επιθέσεις με

εξαιρετικά αυστηρή κριτική. Αρμόδιοι Ευρωπαίοι αξιωματούχοι, Ευρωπαϊκές ελίτ και Ευρωπαϊκά Μ.Μ.Ε. παρουσίαζαν συστηματικά τη χώρα ως τον «αποδιοπομπαίο τράγο» ενισχύοντας το αρνητικό κλίμα γύρω της, ως ένας τρόπος άρνησης της πραγματικότητας ότι η κρίση είναι κρίση της Ευρωζώνης και όχι αποκλειστικά μόνο της Ελλάδας. Η πιο ακραία επίθεση ήταν αυτή του γερμανικού περιοδικού «Focus» με κείμενο που περιελάμβανε στερεότυπα και προκαταλήψεις. Ως αντίδραση της Ελλάδας σε αυτό, τέθηκε πάλι στο προσκήνιο το ζήτημα επιστροφής του κατοχικού δανείου και άλλων γερμανικών αποζημιώσεων του πολέμου, διεκδικήσεις οι οποίες είχαν ισχυρή νομική ισχύ χωρίς όμως κανένα αποτέλεσμα τελικώς. Ήταν ήδη εμφανές πως η Ελλάδα «βούλιαζε» και δεν της έχει απομείνει καμία άλλη λύση πέρα από την επιλογή των μνημονίων. Πολιτικοί, επιχειρηματίες, πανεπιστημιακοί, δημοσιογράφοι είχαν συσπειρωθεί γύρω από την αναγκαιότητα του μνημονίου και ευνοούσαν τέτοιου είδους μέτρα. Η διάχυτη λαϊκή δυσαρέσκεια παρέμενε σε μεγάλο βαθμό παρά τον τεράστιο λαϊκισμό και την αμέριστη προπαγανδιστική βοήθεια των Μ.Μ.Ε.

Εικόνα 2: «Είναι αυτό το τέλος του Ευρώ;» (και της Ενωμένης Ευρώπης;), στο τεύχος του Νοέμβρη-Δεκέμβρη 2011 του Βρετανικού περιοδικού «The Economist».

Πηγή: <https://www.economist.com/weeklyedition/2011-11-26>

Οι αντιδράσεις, οι πορείες και η οργή ήταν μεγάλα και πρωτοφανή. Ο εμπρησμός υποκαταστήματος της Τράπεζας Μάρφιν-Εγνατία στην Αθήνα στις 5 Μαΐου του 2010 κατά τη διάρκεια διαδηλώσεων κατά των οικονομικών μέτρων για την υπογραφή της δανειακής σύμβασης συγκλόνισε, όπως και οι εκτεταμένες διαδηλώσεις αγανάκτησης και οι απεργίες. Το μνημόνιο ψηφίστηκε κάτω από τα εκβιαστικά διλήμματα της χρεοκοπίας και όσοι βουλευτές αρνήθηκαν να ψηφίσουν διαγράφηκαν, όπως είχε προαναγγελθεί. Το Κ.Κ.Ε. συνέχισε να ακολουθεί τη μοναχική πορεία του και ο ΣΥΡΙΖΑ εξακολουθούσε να λειτουργεί ως κόμμα διαμαρτυρίας. Η ψήφιση του πρώτου μνημονίου διάσωσης έγινε από τη Βουλή στις 6 Μαΐου του 2010 και η υπογραφή της δανειακής σύμβασης στις 8 Μαΐου του ίδιου έτους. Η λεγόμενη «Τρόικα», που αποτελείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), συμφωνεί να βοηθήσει. Όταν αυτό ψηφίστηκε πολλοί θεωρούσαν πως στο σημείο που είχε φτάσει η χώρα και τα πράγματα ήταν αναγκαίο κακό για να αποφευχθεί η χρεοκοπία. Η ελληνική πλευρά δεν διαπραγματεύτηκε καν τους όρους του μνημονίου, με διαδικασίες γρήγορες για την υπογραφή ενός προγράμματος που δεν είχε εγκριθεί από τον ελληνικό λαό και που θα άλλαζε τη ζωή εκατομμυρίων ανθρώπων. Οι τελευταίοι παρέμεναν με την ελπίδα πως τα πράγματα θα αλλάξουν. Με την ψήφιση του μνημονίου η Ελλάδα εξασφάλισε υπό προϋποθέσεις ένα δάνειο συνολικού ύψους 110 δις ευρώ με δόσεις (116 δις δολάρια), αφενός για να μπορεί να πληρώσει τα ομόλογα που λήγουν και αφετέρου για να χρηματοδοτεί το δημόσιο έλλειμμα (τα 20 από τα 110 δις προορίζονταν για την ενίσχυση των ελληνικών Τραπεζών). Η καταβολή της πρώτης δόσης του δανείου στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκε στις 18 Μαΐου 2010. Από την άλλη πλευρά, με το μνημόνιο η Ελλάδα περιήλθε και επισήμως σε καθεστώς οικονομικού και κοινωνικού ελέγχου, παρέδωσε δηλαδή ουσιαστικά ένα σημαντικό τμήμα της εθνικής της κυριαρχίας στους δανειστές. Εκτός αυτού το 10% περίπου του δημόσιου χρέους έπαψε να είναι χρέος προς ιδιώτες και έγινε χρέος προς το ΔΝΤ και τις χώρες-μέλη της Ευρωζώνης. Στην πραγματικότητα, έφερε στρατηγικές παρεμβάσεις νεοφιλελεύθερου τύπου όσο η ελληνική κοινωνία παρέμενε υπό την επήρεια του σοκ που της είχε προκαλέσει η κατάσταση που θα οδηγούσε στο χείλος της χρεοκοπίας³.

2.2.1. Το οικονομικό αδιέξοδο συνεχίζεται για τη χώρα

Ήταν πλέον εμφανές ότι τα δημόσια οικονομικά βρίσκονταν σε μία άθλια κατάσταση και η πιστοληπτική ικανότητα της Ελλάδας δεχόταν τη μία υποβάθμιση μετά την άλλη, με αποτέλεσμα τα επιτόκια να μεγαλώνουν με τεράστιο ρυθμό. Η χώρα εγκλωβίστηκε σε ένα «φαύλο κύκλο» και ενώ προσπαθούσε με περικοπές να μειώσει το έλλειμμα ταυτοχρόνως υποχρεωνόταν να πληρώνει τοκογλυφικά επιτόκια. Οι δανειακές ανάγκες της σύμφωνα με τους δημοσιονομικούς στόχους του προϋπολογισμού του 2010 ανέρχονταν στα 54 δις ευρώ. Στις 2 Μαρτίου 2010 σε συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου παρουσιάστηκε το δεύτερο πακέτο μέτρων

3 Λυγερός Σταύρος, *Από την κλεπτοκρατία στη χρεοκοπία*, (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2011): 341.

ενόψει της συνόδου του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου. Τα μέτρα ύψους 5,5 δις ευρώ περιλάμβαναν μεταξύ των άλλων αύξηση των συντελεστών του ΦΠΑ, περικοπή 30% σε επιδόματα Χριστουγέννων, Πάσχα και διακοπών στο δημόσιο τομέα, απολύσεις κ.α. Η Ε.Ε. ολιγορούσε. Η κατάσταση με μεγαλύτερη μαθηματική ακρίβεια οδηγούσε στη μετατροπή της δημοσιονομικής κρίσης σε «κρίση δανεισμού». Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στις 25 Μαρτίου 2010 αποφάσισε τη σύσταση ενός μηχανισμού χρηματοοικονομικής στήριξης αποκλειστικά για την Ελλάδα. Στις 29 Μαρτίου 2010 η Ελλάδα επιχείρησε νέα έξοδο στις αγορές για μακροχρόνιο δανεισμό, αλλά οι προσφορές ήταν λίγες και η κυβέρνηση με το ζόρι άντλησε τα 5 δις ευρώ που αναζητούσε και αυτά με υψηλό επιτόκιο 6%. Στις 22 Απριλίου 2010 το δημοσιονομικό έλλειμμα του 2009 αντί για 12,7% έφτασε στο 13,6% του ΑΕΠ. Όλοι είχαν αντιληφθεί πλέον ότι η κατάσταση αυτή ήταν μονόδρομος και πως αν δεν κατάφερνε η χώρα να πληρώσει το ομόλογο των 8,5 δις ευρώ που θα έληγε σε λίγες εβδομάδες, η Ελλάδα θα χρεοκοπούσε⁴.

Η κατάσταση συνεχίστηκε σε καθεστώς ενισχυμένης εποπτείας και τους επόμενους μήνες. Η Γερμανία και η κυβέρνηση Μέρκελ μετά από πολλές ενστάσεις για καθυστέρηση υποχρεώθηκε τελικά να εγκρίνει το ελληνικό πρόγραμμα. Υπό την πίεση στην κυβέρνηση αποφασίστηκε το Μάιο του 2011 ένα κύμα ιδιωτικοποιήσεων, καθώς και η επιβολή νέων φόρων και νέων περικοπών. Τα νέα μέτρα λιτότητας οδηγούν σε πιο μαζικές διαδηλώσεις από Έλληνες πολίτες που ήδη αγωνίζονται μπροστά στις σκληρές οικονομικές συνθήκες. Έτσι, τον Ιούνιο του 2011, η δραματική μείωση της ζήτησης και των εισοδημάτων που οδήγησε στην υπερχρέωση του ιδιωτικού τομέα, στο κλείσιμο χιλιάδων επιχειρήσεων και στη χρηματοοικονομική αποσταθεροποίηση του τραπεζικού συστήματος και ολόκληρης της οικονομίας, οδήγησε στο συμπέρασμα πως ο στόχος για άνοδο και επάνοδο στις αγορές στα τέλη του 2011, όπως προβλεπόταν από το πρόγραμμα, ήταν εντελώς ανέφικτος. Μία από τις πιο δύσκολες διαπραγματεύσεις που έγιναν αφορούσε την περικοπή του 13ου και 14ου μισθού στον ιδιωτικό τομέα όπως είχε ήδη συμφωνηθεί για το δημόσιο τομέα και για τους συνταξιούχους κάτω των 60 ετών. Ακόμα, εφαρμόστηκαν οι «ελάχιστες αμοιβές», αφού το ύψος τους θα ενίσχυε την απασχόληση στις ευάλωτες ομάδες του εργατικού δυναμικού, όπως αυτές των μακροχρόνια ανέργων και των νέων. Η βελτίωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με εσωτερική υποτίμηση, δηλαδή με δραστική μείωση της ζήτησης που θα μείωνε σύμφωνα με την Τρόικα τις τιμές του καταναλωτή και του κόστους παραγωγής και κυρίως του μισθού των Ελλήνων. Η επίδραση των υφεσιακών πολιτικών οδήγησε σε αρνητικούς αριθμούς πληθωρισμού με αποτέλεσμα ο λόγος δημόσιου χρέους προς ΑΕΠ να αυξάνεται και η οικονομία να κινδυνεύει. Ως συμπλήρωμα του πρώτου μνημονίου ήρθε στις 29 Ιουνίου του 2011 το Μεσοπρόθεσμο Πρόγραμμα 2012-2015, όπου περιλάμβανε μεγάλες φορολογικές επιβαρύνσεις και νέα μέτρα απορρύθμισης της αγοράς εργασίας. Μετά από ένα χρόνο σκληρής λιτότητας, στις 26 Οκτωβρίου 2011 οι αρχηγοί κρατών-μελών της

4 Κατσέλη Λουκά Τ., *Δίνες και ευθύνες: Βιώματα και ερμηνείες στην εποχή των Μνημονίων*, (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2020): 74-77.

Ευρωζώνης συμφώνησαν με την κυβέρνηση σύναψη νέας δανειακής σύμβασης ύψους 130 δις ευρώ με νέο πλαίσιο σκληρών μέτρων που θα διασφαλίσει μεταξύ άλλων μέχρι εκείνη τη στιγμή την εκκρεμότητα του χρέους⁵. Τον Νοέμβριο του 2011 ο Γιώργος Παπανδρέου παραιτείται από την πρωθυπουργία, με τον πρώην αντιπρόεδρο της ΕΚΤ, Λουκά Παπαδήμο, να ηγείται της νέας κυβέρνησης συνασπισμού των κομμάτων ΠΑΣΟΚ, ΝΔ και ΛΑΟΣ.

Εικόνα 3: Η Ελλάδα ήταν η «απειλή» της οικονομικής σταθερότητας της Ευρωζώνης, από το Βρετανικό περιοδικό «The Economist», στο τεύχος Νοεμβρίου 2011.

Πηγή: <https://www.economist.com/graphic-detail/2015/07/09/a-tragic-cover-star>

2.2.2. Τα σκληρότερα μέτρα του πρώτου μνημονίου και η συνολική αποτίμηση

Το πρώτο μνημόνιο περιλάμβανε συνολικά μέτρα αντιμετώπισης όλων των προβλημάτων δημοσιονομικής εξυγίανσης συμπεριλαμβάνοντας την προσπάθεια για μείωση της φοροδιαφυγής και διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις για την αντιμετώπιση των κύριων αδυναμιών που εμφανίζονταν, τόσο στην αγορά προϊόντων και

⁵ Κατσέλη Λουκά Τ., *Δίνες και ευθύνες: Βιώματα και ερμηνείες στην εποχή των Μνημονίων*, (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2020): 196-197.

υπηρεσιών, όσο και στην αγορά εργασίας. Από τα σκληρότερα μέτρα που ελήφθησαν ήταν η μείωση των δημοσίων υπαλλήλων και των συνταξιούχων σε δώρα και επιδόματα, η αυστηρή επίβλεψη των δαπανών των νοσοκομείων και της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, η ενιαία φορολογική κλίμακα για όλα τα εισοδήματα, η δημοσίευση μηνιαίων στοιχείων για τα οικονομικά των δήμων, των νοσοκομείων και των Οργανισμών Κοινωνικής Ασφάλισης. Επίσης, εφαρμόστηκαν τα «τεστ αντοχής» για Τράπεζες και ασφαλιστικές εταιρείες, ο νόμος που απλοποιεί την ίδρυση εταιρειών, η εξίσωση της ηλικίας συνταξιοδότησης για άντρες και γυναίκες, το τριετές πάγωμα μισθών και συντάξεων, η μείωση της αποζημίωσης απόλυσης, η διευκόλυνση της προσωρινής και μερικής απασχόλησης και η προσαρμογή του επιδόματος ανεργίας στο ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης. Ακόμη, καθοριστικής σημασίας ήταν η επιβολή φόρου στα ακίνητα πολυτελείας, η επέκταση της εφαρμογής του ΦΠΑ, η αλλαγή του φορολογικού νόμου ώστε να μειωθούν τα αντικίνητρα για συγχωνεύσεις και πωλήσεις εταιρειών. Οι μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας ενίσχυσαν την ευελιξία των μισθών και την συγκράτηση του κόστους εργασίας. Αλλαγές επιπλέον εφαρμόστηκαν στην αποζημίωση απόλυσης και στις ομαδικές απολύσεις, αλλά και στην καταπολέμηση της αδήλωτης εργασίας. Τέλος, η υιοθέτηση πολιτικών που θα βελτίωναν την παραγωγική ικανότητα της οικονομίας και θα ενίσχυαν την ευελιξία της, θα συνέβαλαν στην υιοθέτηση ενός μοντέλου ανάπτυξης το οποίο θα προσανατολιζόταν περισσότερο τις εξαγωγές⁶. Συνολικά, από την πλευρά των δανειστών δεν δόθηκε ένα σοβαρό και επεξεργασμένο σχέδιο εκτιμήσεων και προτάσεων που θα λάμβαναν σοβαρά υπόψη τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας και τις πιθανές επιπτώσεις ενός προγράμματος, το οποίο θα καθόριζε τα επόμενα χρόνια τη χώρα και το μέλλον της. Τα μέτρα αυτά αποδείχθηκε ουσιαστικά ότι στηρίχθηκαν σε μία εσφαλμένη και λανθασμένη εκτίμηση για την αποτελεσματικότητά τους. Η χώρα βγήκε από το πρώτο μνημόνιο σε πιο δεινή κατάσταση απ' όταν εισήλθε σε αυτό, εντελώς χρεωμένη και αδύναμη να ανταπεξέλθει μόνη της.

2.3. Η εφαρμογή του Δεύτερου Μνημονίου στην Ελλάδα

Η λαϊκή δυσaréσκεια για την κυβερνητική πολιτική και την κατάσταση της χώρας διογκωνόταν και διοχετευόταν απέναντι στο πολιτικό σύστημα με τους πολίτες να ρίχνουν ευθύνες στους πολιτικούς κατηγορώντας τους για ανικανότητα και εξυπηρέτηση ιδιωτικών συμφερόντων. Οι συγκεντρώσεις των αγανακτισμένων σχεδόν σε όλες τις μεγάλες ελληνικές πόλεις ήταν τεράστιες. Ο κόσμος συνειδητοποίησε πως η εφαρμογή του πρώτου μνημονίου είχε τα αντίθετα αποτελέσματα και οδηγούσε σε μεγαλύτερη εξαθλίωση, κυρίως τα άτομα με χαμηλά και μικρομεσαία εισοδήματα. Η κατάσταση θύμιζε το πολιτικό οικονομικό περιβάλλον του 2010, όπου οι πολίτες φοβούνταν το χειρότερο και προσπαθούσαν να επιβιώσουν, ενώ διατηρούσαν ακόμα την ελπίδα ότι οι θυσίες τους θα έπιαναν τόπο

6 Κατσίκας Δημήτρης Χ., Φιλίνης Κυριάκος, Αναστατάτου Μαριάνθη, *Κατανοώντας την ελληνική κρίση: Απαντήσεις σε καίρια ερωτήματα για το Κράτος, την Οικονομία και την Ευρώπη*, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2017): 21-22.

και ότι η κρίση θα περνούσε. Τον Απρίλιο του 2012, η Ελλάδα συνεχίζει να βιώνει μία από τις κρισιμότερες και δυσκολότερες καταστάσεις στην ιστορία της χώρας, με περισσότερα πακέτα λιτότητας, περισσότερες διαμαρτυρίες και οργή στους δρόμους της Αθήνας. Με την οριστικοποίηση του δεύτερου προγράμματος διάσωσης, το συνολικό ποσό των κεφαλαίων διάσωσης που κατευθύνονται στην Ελλάδα αυξάνεται σε 246 δισεκατομμύρια ευρώ (μέχρι το έτος 2016). Η σειρά μέτρων για την αναδιάρθρωση του μεγαλύτερου μέρους του ελληνικού δημόσιου χρέους βρισκόταν στην κατοχή του ιδιωτικού τομέα (Τράπεζες, επενδυτικά ταμεία και ιδιώτες ομολογιούχοι). Ο λόγος δημόσιου χρέους ΑΕΠ της χώρας παρουσίασε αύξηση από 129,8% το 2009, σε 170,3% το 2011⁷. Συμπερασματικά, η αύξηση του λόγου δημοσίου χρέους ΑΕΠ παρά τη μεγάλη δημοσιονομική προσαρμογή την περίοδο αυτή, μπορεί να ερμηνευθεί σε μεγάλο βαθμό από τη μεγάλη επίπτωση της ύφεσης των μέτρων λιτότητας που εφαρμόστηκαν. Η δημοσιονομική προσαρμογή των τελευταίων ετών σε συνδυασμό με τη μεγάλη αναδιάρθρωση χρέους που εφαρμόστηκε το 2012 βελτίωσαν σημαντικά την «εξυπηρέτησιμότητά» του, δηλαδή την ευκολία ή μη της αποπληρωμής τόκων και χρεολυσίων. Τον Ιούνιο του 2012 διεξάγονται οι δεύτερες εκλογές για τη χώρα σε διάστημα έξι εβδομάδων με τον σχηματισμό νέας κυβέρνησης, την τρίτη από την έναρξη της κρίσης και την εκλογή στις 17 Ιουνίου του Αντώνη Σαμαρά και της ΝΔ, ως φορέα εναλλακτικών αντιλήψεων για τα εθνικά θέματα και την υπόσχεση να τηρήσει τις δεσμεύσεις για τη διάσωση της χώρας.

Παρά την αντιμνημονιακή ρητορική το δεύτερο και σκληρότερο όλων μνημονικό πρόγραμμα ψηφίστηκε στη Βουλή με πρωθυπουργό τον Λουκά Παπαδήμο στις 12 Φεβρουαρίου του 2012. Η κυβέρνηση είχε ισχυριστεί ότι το επίμαχο πρόγραμμα ήταν δικό της και όχι εντολή της Τρόικας και μάλιστα χρησιμοποίησε τον όρο «αξιοποίηση» και όχι «πώληση». Η συμφωνία προέβλεπε τη μαζική ιδιωτικοποίηση των ΔΕΚΟ και την εκποίηση με συνοπτικές διαδικασίες της δημόσιας περιουσίας. Η συμφωνία αυτή προσέλαβε ισχύ νόμου τον Ιούνιο του 2011⁸. Η εφαρμογή του περιελάμβανε διαμαρτυρίες, εμπρησμούς κτιρίων και διαγραφές βουλευτών. Ήταν πλέον σαφές σε όλους πως η προβληματική διαχείριση της οικονομικής κρίσης είχε προκαλέσει μία βαθύτατη ύφεση εμπιστοσύνης προς τα παραδοσιακά πολιτικά κόμματα και τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και ότι η Ευρωζώνη και το ΔΝΤ φέρουν βαρύτατη ευθύνη. Υπογράφηκε στις 14 Μαρτίου του 2012 και στις 9 Μαρτίου ολοκληρώθηκε το κούρεμα των ελληνικών ομολόγων (PSI). Ήταν ένα νομοσχέδιο χιλιάδων σελίδων που συμφωνήθηκε από τις χώρες της ζώνης του Ευρώ και χρηματοδοτήθηκε από τον ΕΜΧΣ, με ποσό χρηματοδότησης μέχρι το τέλος του 2014 ύψους 164,5 δις ευρώ. Συμφωνήθηκε ακόμη η ενεργή συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα ως προς τη βελτίωση της βιωσιμότητας του χρέους της Ελλάδας. Τα επεισόδια στο κέντρο της Αθήνας με φλεγόμενα κτίρια ήταν πρωτοφανείς εικόνες. Η Τρόικα ακολούθησε τη μέθοδο της επιδείνωσης της κρίσης με συνεχείς αρνητικές δηλώσεις και κωλυσιεργίες στην εκταμίευση δόσεων με σκοπό την απαξίωση και την

⁷ Όπως παραπάνω, σελ. 133.

⁸ Λυγερός Σταύρος, *Από την κλεπτοκρατία στη χρεοκοπία*, (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2011): 378.

αλλαγή εντελώς του εγχώριου πολιτικού συστήματος, όπως και την εφαρμογή μέτρων οριζόντιων περικοπών μισθών και συντάξεων. Από την άλλη, η παρουσία της στον τομέα των διαρθρωτικών αλλαγών, όπως π.χ. στην επιτάχυνση απονομής δικαιοσύνης, ήταν καθοριστική. Τον Νοέμβριο του 2012 παρά τις έντονες διαμαρτυρίες, οι οποίες εξακολουθούν να αποτελούν χαρακτηριστικό της ζωής στην Ελλάδα, η Ε.Ε. και το ΔΝΤ συμφωνούν να περικόψουν περίπου 40 δισεκατομμύρια ευρώ από το τεράστιο χρέος της χώρας. Με ανάκαμψη στον τουριστικό τομέα της οικονομίας, οι ελπίδες αυξάνονται, αλλά η πραγματικότητα της καθημερινής ζωής εξακολουθεί να είναι βάνουσα σκληρή για τους πολίτες, με το ποσοστό ανεργίας να ξεπερνά το 26%.

Εικόνα 4: Μπροστά από το ελληνικό κοινοβούλιο σε διαμαρτυρίες για την έγκριση των μέτρων λιτότητας από τους πολιτικούς. Το καταστροφικό ανθρώπινο κόστος της οικονομικής κρίσης απέναντι στους πολίτες της αποδεικνύεται.

Πηγή: <https://www.theguardian.com/business/2015/jun/25/greek-crisis-20-key-moments-eurozone>

2.3.1. Η υφεσιακή δίνη της χώρας και τα πρόσθετα πακέτα μέτρων

Μέσα σε αυτό το κλίμα η κυβέρνηση ευθυγραμμίστηκε πλήρως στις επιταγές των δανειστών και έως τα τέλη Νοεμβρίου 2012 δεν εξετάστηκε η δυνατότητα υποβολής ενός Εθνικού Προγράμματος Ανασυγκρότησης που θα προϋπέθετε την διαπραγμάτευση για μείωση των πιέσεων των πιστωτών για

προώθηση όλο και περισσότερων μέτρων λιτότητας. Τα επόμενα δύο χρόνια ο φαύλος κύκλος συνεχίζεται και η ελληνική κυβέρνηση αποδέχτηκε ένα ευρύ φάσμα σκληρών μέτρων. Η ελληνική κοινωνία υπέστη τη δεύτερη μεγαλύτερη ύφεση αγοραστικής δύναμης και βιοτικού επιπέδου που έχει καταγραφεί στην ιστορία Ευρωπαϊκού Κράτους, βίωσε τη «φτωχοποίηση» μιας μεγάλης μερίδας του πληθυσμού της, την υπερχρέωση νοικοκυριών και το κλείσιμο χιλιάδων επιχειρήσεων, την κατάρρευση της αποταμίευσης και της επενδυτικής ζήτησης. Η αδυναμία άντλησης δημοσίων εσόδων και εξυπηρέτησης οφειλών επέβαλε την υιοθέτηση νέων μέτρων λιτότητας προκειμένου να επιτευχθούν οι δημοσιονομικοί στόχοι⁹. Στις 5 Ιουνίου του 2013 το ΔΝΤ παραδέχεται ότι απέτυχε να προβλέψει τη ζημιά της λιτότητας. Εν τω μεταξύ, η λιτότητα συνέχιζε να δυσκολεύει τον ελληνικό λαό, με τις περικοπές μισθών και τις απολύσεις στον δημόσιο τομέα να επικρατούν όλο και περισσότερο. Το Μεσοπρόθεσμο Πρόγραμμα 2013-2016 ψηφίστηκε στις 7 Νοεμβρίου του 2013 από την κυβέρνηση Σαμαρά-Βενιζέλου και έφερε περικοπές ειδικών μισθολογίων, διευκόλυνση απολύσεων, αντίτιμο 25 ευρώ για είσοδο στα νοσοκομεία, νέα αύξηση ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης και μειώσεις εφάπαξ που έφταναν το 83%, κατάργηση καθολικότητας της Εθνικής Σύμβασης Εργασίας κ.α. Οι πιέσεις από τους εταίρους, οι οποίοι θεωρούσαν ότι υπήρχαν αδικαιολόγητες καθυστερήσεις στην εφαρμογή των δεσμεύσεων της υπογραφής της δεύτερης δανειακής σύμβασης, ήταν έντονες. Η κατάσταση αυτή συνεχίστηκε για πολύ ακόμα με το καθεστώς ενισχυμένης εποπτείας και των μέτρων να ταλανίζουν τον ελληνικό λαό. Όμως, τον Απρίλιο του 2014 και καθώς οι υπουργοί Οικονομικών της Ευρωζώνης συμφωνούν να αποδεσμεύσουν περισσότερα κεφάλαια στην Ελλάδα, η χώρα δραστηριοποιείται ξανά στις διεθνείς αγορές συγκεντρώνοντας 4 δις δολάρια στην πρώτη της πώληση μακροπρόθεσμων κρατικών ομολόγων σε τέσσερα χρόνια.

Στην Ευρωζώνη ο ΕΜΣ θα προχωρούσε σε έγκριση μνημονίου της Ιρλανδίας και της Πορτογαλίας, ενώ η Ισπανία θα έμπαινε σε πρόγραμμα τον Ιούλιο. Οι Ευρωπαϊκές Τράπεζες παραχωρούσαν ακόμα ομόλογα κρατών που αντιμετώπιζαν πρόβλημα και άλλων κρατών όπως της Ιταλίας και της Γαλλίας. Ο φόβος ήταν κυρίαρχος για επιθέσεις ενάντια στο ευρώ, αλλά και εξάπλωσης της κρίσης. Οι προσδοκίες για την εφαρμογή του προγράμματος στην Ελλάδα για ανάκαμψη της οικονομίας ήταν εντελώς λανθασμένες. Η ελληνική οικονομία για άλλη μια φορά δεινοπαθούσε σε συνδυασμό με την αύξηση των φόρων, τις δημοσιονομικές περικοπές, την αρνητική πιστωτική επέκταση και την ανακατανομή εισοδήματος και περιουσιακών στοιχείων. Η δανειακή σύμβαση προέβλεπε και πάλι ότι αν η Ελλάδα αδυνατούσε να πληρώσει μία δόση στους πιστωτές της, θα μπορούσαν να προχωρήσουν χωρίς κανένα εμπόδιο σε κατασχέσεις περιουσιακών στοιχείων της χώρας. Η οικονομία κατέρρεε και το ποσοστό ανεργίας αυξανόταν κι άλλο. Τα προγράμματα λιτότητας που εφαρμόστηκαν δεν κατάφεραν να σταθεροποιήσουν τη δημοσιονομική θέση της χώρας μακροπρόθεσμα. Η κατάσταση φτάνει πάλι στα άκρα με το ΔΝΤ να αρνείται να επιστρέψει στην Αθήνα για την ολοκλήρωση της

9 Κατσέλη Λουκά Τ., *Δίνες και ευθύνες: Βιώματα και ερμηνείες στην εποχή των Μνημονίων*, (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2020): 240-241.

αξιολόγησης, ισχυριζόμενο το τεράστιο δημοσιονομικό κενό και ότι από τις 14 εκκρεμείς διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις η ελληνική κυβέρνηση είχε ολοκληρώσει μόνο τη μία. Τότε, ο πρωθυπουργός του Eurogroup στις 8 Δεκεμβρίου του 2014 ζήτησε επίσπευση της εκλογής προέδρου που ήταν προγραμματισμένη για το Φεβρουάριο. Δεδομένης της αδυναμίας της Βουλής να εκλέξει πρόεδρο κατά τη διαδικασία της ψηφοφορίας δημιουργούνται πρόωρες κι έκτακτες εκλογές που διεξήχθησαν στις 25 Ιανουαρίου 2015, όπου η πολιτική κατάσταση ανατράπηκε εντελώς και η θέση της χώρας παρέμενε εξαιρετικά ασταθής. Το αριστερό κόμμα του ΣΥΡΙΖΑ κερδίζει και σχηματίζει κυβέρνηση με τους ΑΝΕΛ, ενώ ο νέος πρωθυπουργός, Αλέξης Τσίπρας, ορκίζεται τέλος στον «φαύλο κύκλο της λιτότητας» και διορίζει νέο υπουργό Οικονομικών τον Γιάννη Βαρουφάκη. Οι πολίτες εναπόθεσαν τις ελπίδες τους πως «η πρώτη φορά αριστερά», όπως ακουγόταν, και η άρνηση απέναντι στις επιταγές των δανειστών θα έφερνε πίσω στη χώρα τη χαμένη της αξιοπρέπεια και θα έπραττε το σωστό απέναντι στο συμφέρον της.

2.3.2. Τα πιο επώδυνα μέτρα της εφαρμογής του δεύτερου μνημονίου

Τα βασικότερα μέτρα που περιλάμβανε το δεύτερο μνημόνιο, ήταν η επικράτηση των ατομικών συμβάσεων και η πλήρης απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, επιβάλλοντας μία βίαιη εσωτερική υποτίμηση. Εφαρμόστηκε μείωση κατά 22% του κατώτατου μισθού σε όλα τα κλιμάκια του βασικού μισθού (από 751€ σε 586€) και 32% στους νεοεισερχόμενους μέχρι 25 ετών, περικοπές συντάξεων, επιδομάτων, δαπανών υγείας, άμυνας, αύξηση των εισιτηρίων στις Αστικές Συγκοινωνίες και στον ΟΣΕ κατά 25%, κατάργηση φοροαπαλλαγών και χαμηλού ΦΠΑ στα νησιά. Επίσης, μεγάλης σημασίας ήταν και η κατάργηση κλαδικών συμβάσεων εργασίας, η αύξηση αντικειμενικών αξιών και η ενοποίηση φόρων στα ακίνητα, ο κρατικός έλεγχος των Τραπεζών, η άρση μονιμότητας σε ΔΕΚΟ και η κατάργηση χιλιάδων θέσεων εργασίας από τον δημόσιο τομέα. Ακόμη, με σκοπό τη δημοσιονομική εξυγίανση, εφαρμόστηκε μείωση της φαρμακευτικής δαπάνης, της λειτουργικής δαπάνης της κεντρικής κυβέρνησης, της υπερωριακής αμοιβής για γιατρούς σε νοσοκομεία, των προμηθειών στρατιωτικού υλικού και ελάττωση του αριθμού των αντιδημάρχων και του σχετικού προσωπικού. Τα παραπάνω στόχευαν στην εξοικονόμηση χρημάτων για την οικονομία της χώρας συνολικά τουλάχιστον 1.726 εκ. ευρώ. Η «αναγκαία» μείωση των μισθών και η προώθηση μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας ήταν ακόμη πιο επιτακτική, με την ενίσχυση της ευελιξίας της αγοράς εργασίας και της αδήλωτης απασχόλησης, όπως και το σύστημα αποζημίωσης των ανέργων, όπου έγινε πιο «φειδωλό», με χαρακτηριστικότερες τη μείωση της μέγιστης διάρκειας χορήγησης του επιδόματος ανεργίας και την αυστηροποίηση των προϋποθέσεων που κάποιος μπορεί να το λάβει. Με άλλα λόγια, τόσο το πρώτο όσο και το δεύτερο πρόγραμμα προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας περιλάμβαναν συγκεκριμένες μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας, τις οποίες καλούνται να εφαρμόσουν εξαναγκαστικά οι κυβερνήσεις, με αποτέλεσμα την περίοδο 2010-2014 να μεταβληθεί σημαντικά το θεσμικό πλαίσιο πάνω στο οποίο εφαρμόζεται και

λειτουργεί η ελληνική αγορά εργασίας. Μείωση του ύψους της αποζημίωσης απόλυσης, αύξηση των ορίων για τις ομαδικές απολύσεις και μεταρρύθμιση του καθεστώτος που διέπει την προσωρινή απασχόληση ήταν κάποια από αυτά.

2.4. Η εφαρμογή του Τρίτου Μνημονίου στην Ελλάδα

Με τον Σύριζα αποφασισμένο να τερματίσει τη λιτότητα, η ελληνική κρίση εισέρχεται σε μια κρίσιμη νέα φάση. Πράγματι, δεν δίστασε να έρθει σε αντιπαράθεση με την Τρόικα και τους πιστωτές το πρώτο εξάμηνο του 2015. Αδιαμφισβήτητα, ήταν ένα εξάμηνο δραματικών κοινωνικών και πολιτικών εξελίξεων και διάψευσης προσδοκιών, τόσο για την κυβέρνηση όσο και για τον ελληνικό λαό, καθώς ο φόβος για άλλη μια φορά της πιθανής χρεοκοπίας και άρα της αποχώρησης από το ευρώ, ήταν γεγονός. Διαβουλεύσεις και διαπραγματεύσεις έλαβαν χώρα μεταξύ της νέας ελληνικής κυβέρνησης και των Ευρωπαίων εταίρων. Τα προβλήματα στην πορεία των συζητήσεων και η σύγκρουση απόψεων φάνηκαν ήδη λίγες μέρες μετά τις εκλογές. Για τους δανειστές ο επιδιωκόμενος στόχος ήταν η συνεπής αποπληρωμή οφειλών της χώρας ακόμα και αν αυτό καθίσταται εφικτό μέσω χορήγησης νέων μέτρων και εξασθίωσης του ελληνικού πληθυσμού. Για την κυβέρνηση ο σκοπός ήταν η έξοδος της Ελλάδας από την κρίση μέσω ελάφρυνσης του χρέους και ο τερματισμός των πολιτικών ακραίας λιτότητας. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι διαπραγματεύσεις κατέληξαν σε αδιέξοδο. Η Ελλάδα όφειλε να ζητήσει παράταση του τρέχοντος προγράμματος και να προτείνει αν ήθελε αντικατάσταση κάποιων μέτρων με άλλα ισοδύναμου δημοσιονομικού αποτελέσματος. Μια έξοδος από την Ε.Ε. και μάλιστα εν μέσω κρίσης ενείχε καταστροφικές συνέπειες, καθώς οι αγορές είναι «σκληρές», αλλά και η υποτίμηση του νομίσματος θα ήταν μεγάλη. Η όποια χρηματοοικονομική στήριξη από την ΕΚΤ ή τον ΕΜΣ θα γινόταν ακόμη πιο προβληματική, η φυγή κεφαλαίων από την Ελλάδα θα ήταν μαζική, ενώ η διαρροή των καταθέσεων από τις Τράπεζες θα οδηγούσε το τραπεζικό σύστημα σε πλήρη πτώχευση. Ωφελούμενοι από ένα «Grexit» θα ήταν μόνο όσοι παρακρατούσαν περιουσιακά στοιχεία σε ευρώ. Σε πολιτικό επίπεδο, η έξοδος θα επέφερε αβεβαιότητα, αρνητικά στερεότυπα και αδυναμία της χώρας και του πολιτικού συστήματος να διασφαλίσει ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης και ασφάλειας για τους πολίτες. Η επίτευξη λοιπόν συμφωνίας αποτελούσε τη μοναδική ρεαλιστική λύση¹⁰.

Εικόνα 5: «Ελλάδα και Eurogroup: Όχι συμφωνία, όχι Grexit», λέει το εξώφυλλο του Απριλίου 2015 της Βέλγικης εφημερίδας «New Europe».

10 Κατσέλη Λουκά Τ., *Δίνες και ευθύνες: Βιώματα και ερμηνείες στην εποχή των Μνημονίων*, (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2020): 252-254.

Πηγή: <https://www.neweurope.eu/article/issue-1118-greece-eurogroup-no-deal-no-grexit-print-edition/>

Έτσι, τον Μάρτιο του 2015 εξασφαλίζεται η παραπάνω παράταση για τέσσερις μήνες με την κυβέρνηση να υποκύπτει στις πιέσεις της Γερμανίας για τήρηση των γενικών όρων του πακέτου διάσωσης. Όμως, με ένα βαρύ πρόγραμμα αποπληρωμών του χρέους των επόμενων μηνών συνεχίζουν να αυξάνονται οι φόβοι ότι η Ελλάδα θα χρεοκοπήσει. Την Κυριακή 29 Ιουνίου, μετά από ένα «μαραθώνιο» συναντήσεων με την Ελληνική Ένωση Τραπεζών, τα Υπουργεία Οικονομικών και την Εθνική Τράπεζα, ελήφθησαν σημαντικές αποφάσεις για το τι έπρεπε τελικά να γίνει. Η Τρίτη 30 Ιουνίου 2015 ήταν μία επεισοδιακή μέρα σε μία προσπάθεια εξεύρεσης λύσης, οι διαπραγματευτές του ΔΝΤ αποχωρούν από τις συνομιλίες διάσωσης και οι ελπίδες και οι συναντήσεις δεν έχουν καμία πρόοδο. Οι καταθέσεις επιχειρήσεων και νοικοκυριών στις Τράπεζες είχαν μειωθεί ήδη δραματικά. Η δόση προς το ΔΝΤ που έπρεπε να πληρωθεί δεν πληρώθηκε και η χώρα περιήλθε και τυπικά σε καθεστώς χρεοκοπίας. Η αναγγελία του κρίσιμου δημοψηφίσματος από τον Έλληνα πρωθυπουργό τα ξημερώματα του Σαββάτου 27 Ιουλίου προκάλεσε αναστάτωση και σύγχυση όχι μόνο στο εσωτερικό, αλλά και στο εξωτερικό. Επιβλήθηκαν τραπεζικές αργίες (capital control), έλεγχος και περιορισμός στην κίνηση κεφαλαίων και τραπεζικών συναλλαγών. Αποφασίστηκε να υπάρξει τραπεζική αργία για μία εβδομάδα, τα ATM να παραμείνουν κλειστά για μια μέρα

και το όριο ημερήσιας ανάληψης να μην ξεπερνά τα 60 ευρώ¹¹. Τα Μ.Μ.Ε. ασχολούνταν μόνο με αυτό και ο ελληνικός λαός για άλλη μια φορά διχάστηκε. Την Κυριακή 5 Ιουλίου η εντυπωσιακή πλειοψηφία του 61,3% στήριξε το «Όχι» και τάχθηκε υπέρ της παραμονής στο ευρώ. Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος οδήγησε στη σύναψη ενός νέου προγράμματος στήριξης 86 δις ευρώ μέσω του ΕΜΣ, ένα εξαιρετικά επώδυνο πρόγραμμα αλλά σε σχέση με τα προηγούμενα πιο «διαχειρίσιμο» οικονομικά και πολιτικά. Το τρίτο μνημόνιο της Ελλάδας άρχισε στις 19 Αυγούστου 2015 και προβλέπεται να εφαρμοστεί μέχρι τις 20 Αυγούστου 2018. Μεταξύ των άλλων, η Ελλάδα δεσμεύτηκε να το εφαρμόσει πλήρως προκειμένου να αντιμετωπίσει τα τρέχοντα οικονομικά της προβλήματα και να εξασφαλιστεί η βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη.

2.4.1. Η ελάφρυνση του χρέους και οι αμοιβαίες υποχωρήσεις

Εν συντομία, η κερδοσκοπική επίθεση και η προσφυγή στο ΔΝΤ ήταν αναπόφευκτα. Η Ελλάδα ήταν η «σπατάλη χώρα» που έπρεπε να τιμωρηθεί και να την επαναφέρουν στον «σωστό δρόμο» και η αποχώρησή της από το ευρώ, έστω και προσωρινά, ήταν μια πιθανή λύση. Η ΕΚΤ τερμάτισε τη χρηματοδότηση έκτακτης ανάγκης, η χώρα χάνει μια μεγάλη πληρωμή και οι ελληνικές Τράπεζες κλείνουν, με επιβολή κεφαλαιακών ελέγχων. Οι λόγοι που οδήγησαν τον ελληνικό λαό στην απόφαση αυτή στο δημοψήφισμα ήταν πολλοί και διαφορετικοί. Για πολλούς αποτέλεσε ένα ξέσπασμα ενάντια στις ακραίες πολιτικές λιτότητας που οδήγησαν τη χώρα και τα νοικοκυριά στο χείλος της πτώχευσης και της υπερχρέωσης, ενώ για άλλους αποτελούσε αντίδραση και για τους πιο πονηρούς ήταν μία συνειδητή απόφαση να ενισχύσουν το «διαπραγματευτικό χαρτί» της κυβέρνησης που αναζητούσε μία συμβιβαστική λύση. Το μεγαλύτερο μέρος της χρηματοδότησης του τρίτου μνημονίου στην Ελλάδα θα προερχόταν από τον ΕΜΣ και το υπόλοιπο ποσό κυρίως από το ΔΝΤ. Σε μικρότερο βαθμό θα καλυπτόταν από την επιστροφή στα κρατικά ταμεία των κερδών που αποκόμισε η Κεντρική Τράπεζα της Ελλάδος από τα ελληνικά ομόλογα. Τον Σεπτέμβριο του 2015, η στάση του Αλέξη Τσίπρα επικυρώνεται, όταν ο Σύριζα κερδίζει αποφασιστικά τις νέες εκλογές και προχωρά σε σχηματισμό κυβέρνησης σε συνεργασία με τους ΑΝΕΛ και τον Πάνο Καμμένο. Με τα κεφάλαια να ρέουν ξανά, η ελληνική κυβέρνηση δεσμεύεται να προωθήσει τις τελευταίες μεταρρυθμίσεις. Τότε, οι χρηματοδοτικές ανάγκες της χώρας μεταξύ δεύτερου και τρίτου πακέτου καλύφθηκαν από ένα δάνειο «γέφυρα» από το ΕΜΧΣ ύψους 7,1 δις ευρώ, που αποπληρώθηκε από το τρίτο πακέτο στήριξης που ακολούθησε από το ΕΜΣ ύψους 86 δις ευρώ για την περίοδο Αύγουστος 2015-Αύγουστος 2018, ενώ μέχρι και τα τέλη του 2016 το ΔΝΤ δεν συνείσφερε καθόλου χρηματοδοτικά. Έτσι, η χρηματοδοτική στήριξη της Ελλάδας από τον μηχανισμό στήριξης και για τα δύο πακέτα έφτασε συνολικά τα 301,9 δις ευρώ για την περίοδο

11 Κατσίκας Δημήτρης Χ., Φιλίνης Κυριάκος, Αναστατάτου Μαριάνθη, *Κατανοώντας την ελληνική κρίση: Απαντήσεις σε καίρια ερωτήματα για το Κράτος, την Οικονομία και την Ευρώπη*, (Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, 2017): 208-209.

2010-2018, ένα ποσό τεράστιο για τα δεδομένα της χώρας όσο και για το ΔΝΤ, αφού ήταν το μεγαλύτερο που είχε ποτέ δώσει.

Εικόνα 6: «Το Μέλλον της Ευρώπης στα ‘χέρια’ της Ελλάδας», από το Βρετανικό περιοδικό «The Economist» στο τεύχος της Ιουλίου 2015.

Πηγή: <https://www.economist.com/weeklyedition/2015-07-04>

Αργότερα το 2016, οι Υπουργοί Οικονομικών της Ευρωζώνης συμφωνούν σε κάποια ελάφρυνση του χρέους για την ελληνική οικονομία. Το έτος αυτό θεωρήθηκε πολύ πιο «διαχειρίσιμο» σε σχέση με το 2015 σε ότι αφορά τις συνολικές πληρωμές για την εξυπηρέτηση του χρέους, βάσει των προβλεπόμενων χρηματοδοτικών αναγκών κατά την διετία που ακολούθησε μετά τη λήξη του τρίτου προγράμματος τον Αυγούστου του 2018. Παρ' όλα αυτά, οι ετήσιες δαπάνες για την εξυπηρέτηση του χρέους (τόκοι και χρεολύσια) φαινόταν ότι θα αυξάνονταν σημαντικά μετά το 2020¹². Τον Μάιο του 2016 το ελληνικό κοινοβούλιο ενέκρινε ένα νέο πακέτο λιτότητας, αλλά οι Έλληνες πολίτες έχουν συνηθίσει εδώ και καιρό τη νέα

12 Κατσίκας Δημήτρης Χ., Φιλίνης Κυριάκος, Αναστατάτου Μαριάνθη, *Κατανοώντας την ελληνική κρίση: Απαντήσεις σε καίρια ερωτήματα για το Κράτος, την Οικονομία και την Ευρώπη*, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2017): 282-289.

πραγματικότητα και οι διαμαρτυρίες έχουν μειωθεί σημαντικά. Οι θυσίες του ελληνικού λαού, οι αποπληρωμές των δόσεων, τα σκληρά μέτρα και η ενισχυμένη εποπτεία συνεχίζονται αμείωτα το επόμενο χρονικό διάστημα. Τον Απρίλιο του 2018, για πέμπτο συνεχόμενο τρίμηνο, η ελληνική οικονομία αναπτύσσεται, φθάνοντας σε ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης 2,3%. Με τις καθαρές εξαγωγές να πληθαίνουν ανιχνεύεται μια συγκρατημένη αισιοδοξία και ελπίδα για το οικονομικό μέλλον της χώρας. Τον Αύγουστο του ίδιου έτους η χώρα ετοιμάζεται να βγει από το πρόγραμμα διάσωσης και να δανειστεί ξανά. Ωστόσο, εξακολουθούν να υπάρχουν αμφιβολίες για τις μακροπρόθεσμες προοπτικές της Ελλάδας λαμβάνοντας υπόψη το υψηλό ακόμη ποσοστό ανεργίας της χώρας και το τεράστιο χρέος. Η ελληνική κυβέρνηση και η Ευρωζώνη πείστηκαν να κάνουν υποχωρήσεις. Ο στόχος του 4,5% για το πρωτογενές πλεόνασμα εγκαταλείφθηκε και τέθηκαν πιο ρεαλιστικοί στόχοι. Αποφασίστηκε να διατεθούν για πιθανές ανάγκες ανακεφαλαιοποίησης των Τραπεζών 25 δις ευρώ. Τέλος, συμφωνήθηκε η ελάφρυνση του χρέους μέχρι το τέλος του 2021¹³. Υπό την προϋπόθεση ότι η χώρα τηρεί κατά γράμμα τους όρους της μετά μνημονιακής πολιτικής, το Eurogroup τον Ιούνιο του 2018 δεσμεύτηκε να εξετάσει στο μέλλον πιθανά νέα μέτρα για την εξομάλυνση της εξυπηρέτησης του χρέους και τη στήριξη της βιωσιμότητάς του, αλλά από την άλλη μεριά η Ελλάδα έπρεπε μέχρι την Τετάρτη 15 Ιουνίου 2018 να περάσει από τη Βουλή προαπαιτούμενες ενέργειες μεταξύ των οποίων η αύξηση του ΦΠΑ στην εστίαση από το 13% στο 23%, η σταδιακή κατάργηση του ΕΚΑΣ για όλους κ.α.

2.4.2. Οι επιπτώσεις και τα σκληρότερα μέτρα του τρίτου μνημονίου

Αναλυτικότερα, το τρίτο μνημόνιο περιλάμβανε στον ασφαλιστικό-συνταξιοδοτικό τομέα την ολοκλήρωση της λεγόμενης «ασφαλιστικής μεταρρύθμισης» με αυξήσεις εισφορών, αυξήσεις ορίων ηλικίας, σταδιακή κατάργηση του ΕΚΑΣ, αύξηση των εισφορών των συνταξιούχων για την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη από 4% σε 6%, άμεση κατάργηση των πρόωγων συντάξεων και στόχος τα 67 έτη (στα 62 θα συνταξιοδοτούνται μόνο όσοι συμπληρώνουν 40 έτη εργασίας), αυξήσεις στις εισφορές του ΟΓΑ. Επιπλέον, προβλέφθηκε ποινή 16% για τις πρόωρες αποχωρήσεις. Στον ΦΠΑ εφαρμόστηκε η σταδιακή κατάργηση της έκπτωσής του στα νησιά, η αύξησή του στην εστίαση και στα τρόφιμα στο 23%, ενώ στο 13% θα μείνουν μόνο τα βασικά τρόφιμα και τα ξενοδοχεία. Στο πεδίο της φορολογίας στο πακέτο των μέτρων συμπεριλαμβάνεται ακόμα η αύξηση της φορολογίας στη ναυτιλία και τους αγρότες, η αύξηση στο 28% της φορολογίας για τις επιχειρήσεις και του φόρου πολυτελείας στο 13% κ.α. Ακόμα, στο Δημόσιο εφαρμόστηκε επανεξέταση όλων των επιδομάτων, αξιοποίηση της δημόσιας περιουσίας μέσω ιδιωτικοποιήσεων και επίσης, προβλέφθηκε η διατήρηση και υψηλά πρωτογενή πλεονάσματα 3,5% στους προϋπολογισμούς, ενιαίο μισθολόγιο

13 Κατσέλη Λουκά Τ., *Δίνες και ευθύνες: Βιώματα και ερμηνείες στην εποχή των Μνημονίων*, (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2020): 258-259.

για ένστολους, πανεπιστημιακούς, γιατρούς του ΕΣΥ, δικαστικούς και ολοκλήρωση της ανακεφαλαιοποίησης των τραπεζικών ιδρυμάτων. Ένα από τα πιο επώδυνα μέτρα ήταν η επιβολή 100% προκαταβολής φόρου για την επόμενη χρονιά στα κέρδη των επιχειρήσεων και του εισοδήματος ατομικών επιχειρήσεων μέχρι τα τέλη του 2017. Η επιβολή των κεφαλαιακών περιορισμών και των ασφυκτικών συνθηκών έλλειψης ρευστότητας στις Τράπεζες δημιούργησε κρίση εμπιστοσύνης και επιδείνωσε το επιχειρηματικό και το επενδυτικό τοπίο, ενώ η μη εκπλήρωση των υποχρεώσεων του ελληνικού δημοσίου για την πληρωμή χρεολυσίων εκτόξευσε τις αποδόσεις των ομολόγων τον Ιούλιο του 2015. Τέλος, οι μεταρρυθμίσεις που προωθήθηκαν στην ελληνική αγορά εργασίας οδήγησαν στον κατακερματισμό της, ο οποίος υφίσταται ακόμα και σήμερα. Η αυτοαπασχόληση και η αδήλωτη εργασία παραμένουν εκτεταμένες με απώλεια χιλιάδων θέσεων εργασίας, διεύρυνση των ανισοτήτων, υπονόμηση ανθρωπίνων και κοινωνικών δικαιωμάτων και μη λήψη έγκυρων μέτρων από την κυβέρνηση και το πολιτικό σύστημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Περιπτώσεις Οικονομικών Κρίσεων στην Ευρώπη

3.1. Η «κρίση χρέους» και σε άλλες χώρες της Ευρώπης

Οι αρνητικές επιπτώσεις της παγκόσμιας κρίσης του 2008 ήταν σοβαρότερες κυρίως στις χώρες στην «περιφέρεια» της Ευρωζώνης με αποτέλεσμα τα δημοσιονομικά ελλείμματα να βρεθούν εκτός ελέγχου στην Ελλάδα, την Πορτογαλία, την Ιρλανδία και την Ισπανία. Η συνέχιση της κρίσης το 2010-2011 οδήγησε και την Ιταλία σε δύσκολη οικονομική κατάσταση, η οποία στην πραγματικότητα έχει μία ενδιαμέση θέση μεταξύ περιφέρειας και κέντρου. Έτσι, κατέστη σαφές ότι η κρίση του δημόσιου χρέους είχε λάβει τόσο μεγάλες διαστάσεις που απειλούσε ένα μεγάλο μέρος των χωρών της Ευρώπης¹⁴. Πλέον για την Ευρωζώνη οι χώρες του «κέντρου» ή αλλιώς «ισχυρές» (Γερμανία, Γαλλία, Ολλανδία, Βέλγιο) χαρακτηρίζονταν από υψηλούς πραγματικούς μισθούς, ισχυρή κοινωνική πολιτική και παρουσία στην ευρωπαϊκή οικονομία. Από την άλλη, οι χώρες της «περιφέρειας» ή αλλιώς οι «αδύναμες» ενοχοποιήθηκαν για χαμηλούς μισθούς, αδύναμο Κοινωνικό Κράτος, υστέρηση της ανταγωνιστικότητας και της παραγωγικότητάς τους και έλλειψη υπευθυνότητας και πειθαρχίας. Από την ύπαρξη του κοινωνικού νομίσματος επωφελούνται οι πιο ανταγωνιστικές οικονομίες με πρώτη απ' όλες τη γερμανική, η οποία ήταν πιο αποτελεσματική, με μείωση των αμοιβών και χειροτέρευση των συμβάσεων εργασίας με χαμηλές αποδοχές. Έτσι, το γερμανικό κεφάλαιο κέρδιζε με φθηνότερο εργατικό δυναμικό και λιγότερα έξοδα στην Ανατολική Ευρώπη με αποτέλεσμα να βελτιωθεί η ανταγωνιστικότητα της χώρας. Τα γερμανικά προϊόντα λοιπόν, ήταν πιο ανταγωνιστικά και η οικονομία έτσι κατάφερε να συσσωρεύσει εμπορικά πλεονάσματα, καταδικάζοντας τις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου να

14 Λαπαβίτσας Κώστας κ.α., *Ρήξη: Διέξοδος από την κρίση της Ευρωζώνης*, (Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη, 2012): 36-37.

συσσωρεύουν εμπορικά ελλείμματα, τα οποία μετατράπηκαν σε διογκωμένο χρέος¹⁵. Οι αγορές στράφηκαν εναντίον των «αδύναμων κρίκων», δηλαδή των περιφερειακών χωρών με την Ελλάδα να αντιμετωπίζει τις περισσότερες κερδοσκοπικές επιδιώξεις και δυσκολίες, καθώς οι δανειακές ανάγκες της ήταν υψηλότερες και υπήρχε μεγάλη απώλεια αξιοπιστίας. Το ίδιο όμως συνέβαινε και για τις υπόλοιπες χώρες της «περιφέρειας». Συνεπώς, ήταν αναγκαία για τις χώρες αυτές η εξωτερική βοήθεια η οποία θα έρθει, είτε από την Ευρωζώνη, είτε από το ΔΝΤ. Αναγκάστηκαν να δεχτούν σκληρά και αυστηρά μέτρα, τα οποία δεν θα είχαν καμία εγγύηση για μελλοντική ανάπτυξη. Ειδικότερα, οι νεοφιλελεύθερες αυτές πολιτικές υπέρ ιδιωτών και Τραπεζών σε βάρος του απλού λαού και η παραμονή στη ζώνη του Ευρώ δημιούργησαν δυσβάστακτες συνθήκες, οι οποίες ήδη πίεζαν τις χώρες της περιφέρειας στην έξοδο από αυτό. Στα παρακάτω υποκεφάλαια, θα αναλυθούν οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης και των μνημονίων στις χώρες της «περιφέρειας», οι οποίες «επλήγησαν» περισσότερο από αυτά και θα γίνει σύγκριση με την Ελλάδα.

3.1.1. Το Παράδειγμα της Ισπανίας

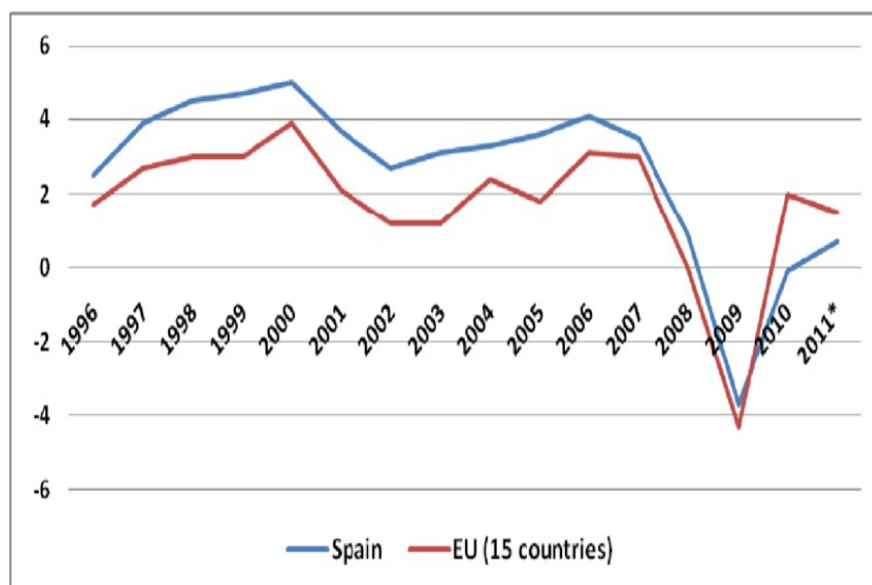
Η παγκόσμια κρίση του 2008 έπληξε και την Ισπανία, μία από τις Ευρωπαϊκές χώρες του Νότου. Η ήδη δύσκολη κατάσταση που βίωνε με το ξέσπασμά της ήταν μεγαλύτερη απ' ό,τι είχαν προβλέψει οι Τράπεζες της χώρας. Οι τελευταίες, με την πτώση της αγοράς ακινήτων στο τέλος του 2007 με αρχές του 2008, καλούνταν να αντιμετωπίσουν τεράστια προβλήματα. Η τότε κυβέρνηση των σοσιαλιστών άργησε πάρα πολύ να αντιδράσει σε αυτήν την κατάρρευση. Έτσι, η ισπανική οικονομία βρέθηκε σε πολύ δύσκολη θέση για περίπου έξι έτη, από το 2008-2014. Σε αυτό το διάστημα η χώρα υπέγραψε δανειακές συμβάσεις, έκλεισε αρκετές Τράπεζες, η ανεργία της αυξήθηκε και ο τομέας της εκπαίδευσης όπως και το σύστημα υγείας της κατέρρευσαν. Οι μαζικές διαδηλώσεις καθ' όλη τη διάρκεια της κρίσης, από τον αγανακτισμένο ισπανικό λαό, ήταν χαρακτηριστικές. Η χώρα αντιμετώπιζε επίσης κερδοσκοπία και ενδεχόμενο αποκλεισμού από την Ευρωζώνη. Πιο συγκεκριμένα, οι μεταρρυθμίσεις που περιλάμβανε το πρόγραμμα λιτότητας περιείχαν κυρίως αυξήσεις φόρων και μεταξύ των άλλων μεταρρυθμίσεις για τόνωση του κεφαλαίου του δημοσίου τομέα, πωλήσεις περιουσιακών στοιχείων, ασκήσεις καταμερισμού βαρών και έκδοση ιδιωτικών κεφαλαίων. Όταν ξεκίνησε στην Ισπανία η οικονομική ύφεση το δημόσιο χρέος της ανερχόταν στο 36% του ΑΕΠ και προέκυπτε κατά κύριο λόγο από μεγάλα φορολογικά έσοδα της «φούσκας» της ιδιοκτησίας. Το 2009 ο δείκτης χρέους των νοικοκυριών ως προς το ΑΕΠ άγγιζε το 100%, ενώ τα κόστη εργασίας μειώνονταν πιο ήπια¹⁶. Το καλοκαίρι του 2012 ο τότε πρωθυπουργός της Ισπανίας ανακοίνωσε νέα μετρά λιτότητας ύψους 65 δις ευρώ, τα οποία περιλάμβαναν περικοπές στους μισθούς και αύξηση του ΦΠΑ από 18% σε 21%. Η πολιτική που

15 Λυγερός Σταύρος, *Από την κλεπτοκρατία στη χρεοκοπία*, (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2011): 306.

16 Λαπαβίτσας Κώστας κ.α., *Ρήξη: Διέξοδος από την κρίση της Ευρωζώνης*, (Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη, 2012): 45.

εφάρμοσε μείωσε επίσης τους μισθούς των δημοσίων υπάλληλων. Τον Ιούνιο του 2012 το δημόσιο χρέος βρισκόταν στο 72,1% του ΑΕΠ, ενώ το 2016 έφτανε περίπου το 101% του ΑΕΠ. Οι κεφαλαιακές ανάγκες των Τραπεζών της χώρας ήταν υπέρογκες ώστε να μπορέσουν να σωθούν οικονομικά και στις 15 Νοέμβρη του 2012 αναμενόταν η έγκριση των σχεδίων για την αναδιοργάνωσή τους και για την εκταμίευση του πρώτου ποσού, περίπου 100 δις ευρώ.

Εικόνα 7: Ετήσιο ΑΕΠ/GDP Ισπανίας σε σχέση με τις χώρες της Ε.Ε. (1996-2011)

Πηγή: https://www.researchgate.net/figure/GDP-growth-rates-differential-Spain-EU-15-1996-2007_fig5_303426184

Το μεγάλο χρέος της Ισπανίας προκαλούσε ανησυχία στην Ε.Ε., αλλά είχε μια πολύ μεγάλη και παγκόσμια οικονομία, κάτι που της προσέφερε μια σημαντική διαπραγματευτική δύναμη για τους όρους της διάσωσής της. Το συντηρητικό κόμμα ήθελε να μειώσει το ποσοστό ανεργίας που ήταν από τα υψηλότερα μέσα στην Ε.Ε. Η απασχόληση στη χώρα επηρεάστηκε από το ξέσπασμα της κρίσης με το ποσοστό της ανεργίας να αυξάνει από τον Οκτώβριο του 2007 έως τον Οκτώβριο του 2008 κατά 36%, σημειώνοντας τη μεγαλύτερη αύξησή του στα χρονικά. Τον Μάρτιο του 2012 δε, το ποσοστό αυτό έφτανε το 24,55%, διπλάσιο από τον Μ.Ο. της Ευρωζώνης. Η πλειοψηφία των νέων της χώρας θέλησαν να μεταναστεύσουν και να βρουν θέσεις εργασίας στο εξωτερικό δημιουργώντας μεγάλο θέμα στην εγχώρια οικονομία και στην αγορά εργασίας στο μέλλον. Συμπερασματικά, το μνημόνιο της Ισπανίας χαρακτηρίστηκε πιο «επιεικές» σε σχέση με τα μνημόνια των υπολοίπων κρατών της Ε.Ε. και τα χρήματα δόθηκαν κυρίως για τη διάσωση της ισπανικής οικονομίας και των Τραπεζών και στη συνέχεια κατανεμήθηκαν σε κάθε μία Τράπεζα ξεχωριστά. Το πακέτο χορηγήθηκε από το ΕΤΧΣ και το ΕΜΣ κι έφτανε τα 100 δις ευρώ. Η

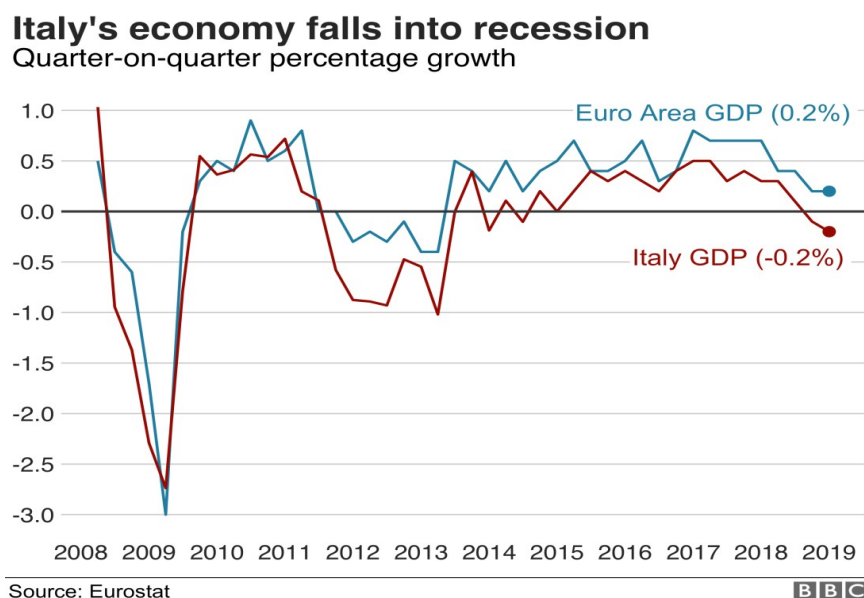
κατάσταση στις Τράπεζες της Ισπανίας και τα κέρδη τους άρχισαν να αυξάνονται από το 2013 και οφειλόταν σε πτώση των προβλέψεων για ζημίες από δάνεια και σε κέρδη από συναλλαγές με αγορές ακινήτων. Από το 2014 και μετά και αφού έληξαν οι δανειακές της συμβάσεις με τους Ευρωπαίους εταίρους και η πίεση της οικονομίας ήταν πιο «διαχειρίσιμη», η Ισπανία ξεκίνησε σιγά-σιγά να κάνει την προσπάθειά της για ανάκαμψη της οικονομίας και της κοινωνίας της. Οι χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις επλήγησαν σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ότι οι υψηλότερες. Για πολλούς Ισπανούς η κρίση που οδήγησε σε οικονομικό αδιέξοδο χαρακτηρίστηκε ως «κρίση αξιών» και «Κράτους», άλλοι θεώρησαν υπεύθυνα τα δυο μεγάλα κόμματα, το σοσιαλιστικό και το λαϊκό συντηρητικό κόμμα, ενώ άλλοι υποστήριξαν ότι η κρίση ήταν περισσότερο «κοινωνική» με αίτια την ανεξέλεγκτη κατανάλωση, την απληστία και την επιθυμία για κέρδος.

3.1.2. Το Παράδειγμα της Ιταλίας

Όταν τον Αύγουστο του 2007 η οικονομική κρίση στις ΗΠΑ έφτασε στην παγκόσμια οικονομία, η Ιταλία δεν θα μπορούσε να μη μείνει ανεπηρέαστη. Σύμφωνα με την επίσημη Ιταλική Στατιστική Υπηρεσία (ISTAT), από το 2007 έως και το 2012 οι Ιταλοί που ζουν σε κατάσταση απόλυτης φτώχειας διπλασιάζονται με τους μισούς από αυτούς να βρίσκονται στην Νότια Ιταλία. Από το 2008 και με την ανάληψη της εξουσίας από τη δεξιά κυβέρνηση Μπερλουσκόνι, πάρα πολλά νοικοκυριά έχουν περιορίσει τις αγορές και τις σπατάλες και οι επιπτώσεις στον επιχειρηματικό τομέα είναι τεράστιες, με αποτέλεσμα την απόλυση εργαζομένων και το κλείσιμο μεγάλων αλλά και μικρών βιομηχανικών μονάδων. Ως συνέπεια όλων αυτών, η οικονομία της χώρας απώλεσε τη θέση που είχε στις υψηλότερες του κόσμου και η αύξηση του ποσοστού ανεργίας ήταν ραγδαία. Αναφορικά με τα αίτια της οικονομικής της κρίσης, όπως φαίνεται, η χώρα διέτρεχε για χρόνια ελλείμματα στο ισοζύγιο πληρωμών της, ενώ η διάρθρωση και η κακοδιαχείριση της οικονομίας έπαιξαν σημαντικό ρόλο στο να βρεθεί στη δυσμενή αυτή κατάσταση. Το αναπτυξιακό μοντέλο που ακολούθησε δεν την ευνόησε και η οικονομία μπορούσε να χαρακτηριστεί κυρίως μετά την ένταξη της χώρας στο ευρώ ως «αργή». Επιπλέον, η τελευταία βασιζόταν πολύ στις οικογενειακές επιχειρήσεις, οι οποίες ήταν μικρότερες και λιγότερο παραγωγικές σε σχέση με άλλες χώρες και δεν υπήρχε το στοιχείο του «βιομηχανικού εκσυγχρονισμού». Με άλλα λόγια, απουσίαζαν ο διεθνής ανταγωνισμός, ο εκσυγχρονισμός και η ανάπτυξη. Έτσι, η παραγωγική δραστηριότητα της γειτονικής αυτής χώρας εκλείπει λόγω της στασιμότητάς της. Στον εργασιακό τομέα της Ιταλίας, αυξήθηκε το ποσοστό των προσωρινών θέσεων εργασίας, οι μισθοί μειώθηκαν και ο λαός δεινοπάθησε. Η εκπαίδευση, όπως είναι φυσικό, δέχτηκε κι αυτή πλήγματα με την ποιότητα να υποβαθμίζεται εξαιτίας των περικοπών και των ανεπιτυχών μεταρρυθμίσεων. Ακόμη, σημαντικό ρόλο στην επιδείνωση της κατάστασης έπαιξαν τα πολιτικά προβλήματα και η πολιτική αστάθεια με συνεχή εναλλαγή κυβερνήσεων. Ένα αίτιο της κατάρρευσης της ιταλικής οικονομίας είναι ότι χαρακτηρίζεται από μη φιλικό επιχειρηματικό περιβάλλον, ενώ

οι δημόσιες υπηρεσίες της είναι ανεπαρκείς, όπως και η κυβερνητική της αποτελεσματικότητα.

Εικόνα 8: Ετήσιο ΑΕΠ/ GDP Πορτογαλίας σε σχέση με τις χώρες της Ε.Ε. (2008-2019)

Πηγή: <https://www.bbc.com/news/business-47068401>

Πέρα από το γραφειοκρατικό σύστημα της Ιταλίας ο «γηράσκων» πληθυσμός με χαμηλότερο συγκριτικά αριθμό εργαζόμενων νέων δυσκολεύει κι άλλο την παραγωγή και την οικονομία. Δυσκολίες σημειώθηκαν και στον τομέα της Υγείας με τη δημόσια να εμφανίζει τεράστια χρέη, περικοπές και αδυναμία της οικονομικής κάλυψης των υπηρεσιών για όλους τους πολίτες. Με βάση τα παραπάνω λοιπόν, η χώρα βρέθηκε με ένα πολύ υψηλό δημόσιο χρέος από τη συνεχή συσσώρευση δημοσιονομικών ελλειμμάτων, για την κάλυψη των οποίων το Κράτος υποχρεώθηκε να δανείζεται από ιδιώτες, ξένους, άλλα Κράτη ή οργανισμούς. Επιπροσθέτως, εντοπίζεται στον τραπεζικό τομέα πτώση των εισοδημάτων των νοικοκυριών, αύξηση στα μη εξυπηρετούμενα δάνεια και στα υψηλά επίπεδα χρέους. Κάθε χρόνο το έλλειμμα αυξανόταν και ο υποχρεωτικός δανεισμός ήταν αναπόφευκτος. Η χώρα στράφηκε στους Ευρωπαίους για δανεισμό με τοκογλυφικό επιτόκιο και πακέτο μέτρων λιτότητας ύψους 45,5 δις ευρώ, με άμεση επίδραση στις τοπικές δημόσιες υπηρεσίες της, αύξηση των φόρων και περικοπές των δαπανών. Η κρίση ρευστότητας ώθησε τις κυβερνήσεις να στηρίξουν τις εθνικές Τράπεζες με δάνεια και η χώρα δέχτηκε κριτική όπως η Ελλάδα, για σπάταλο και γραφειοκρατικό, πελατειακό Κράτος, δαπανηρό οργανισμό τοπικής αυτοδιοίκησης και φοροδιαφυγή. Παρά το τεράστιο δημόσιο χρέος και την αστάθεια επέστρεψε σε ρυθμούς ανάπτυξης το 2017 με ποσοστό 1,5%, κυρίως λόγω των εξαγωγών και των μεταρρυθμίσεων του

τραπεζικού συστήματος, ενώ το 2018 το ΑΕΠ της αυξήθηκε κατά 1,5% με σταδιακές αυξήσεις μισθών. Οι μεσαίες και μικρές επιχειρήσεις επωμίστηκαν τα αποτελέσματα της ύφεσης έντονα. Το αποτέλεσμα ήταν η αύξηση του κόστους της δημόσιας διοίκησης και οι μεγαλύτερες ανισότητες μεταξύ των βόρειων και νότιων περιοχών. Συμπερασματικά, τόσο με την αδιέξοδη οικονομία της χώρας, όσο και με τον πολιτικό τομέα, ο λαός της Ιταλίας βρέθηκε διχασμένος. Τα κόμματα της Δεξιάς και της Αριστεράς από τη δεκαετία του 1990 είχαν υιοθετήσει εντελώς διαφορετικές πολιτικές, αλλά κανένα από τα δύο δεν κατάφερε να επιλύσει τελικώς τα οικονομικά προβλήματα της χώρας. Η ύφεση αντιμετωπίστηκε με την αύξηση της ανεργίας να παραμένει σε διψήφιο νούμερο¹⁷.

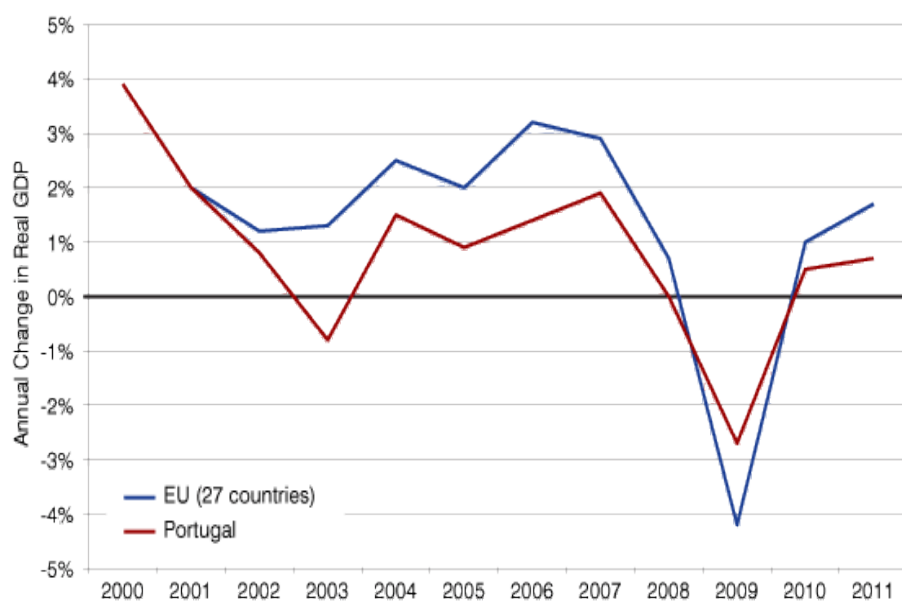
3.1.3. Το Παράδειγμα της Πορτογαλίας

Η πορτογαλική οικονομία γνώρισε μια περίοδο υψηλών ρυθμών ανάπτυξης, με λιγότερη ανεργία και ταχεία προσέγγιση του μέσου όρου της Ε.Ε. στα τέλη της δεκαετίας του 1990. Όμως το 2000-2007 τα πράγματα άλλαξαν. Η ανεργία αυξήθηκε απότομα και η οικονομική ανάπτυξη ήταν ελάχιστη. Υπήρξε μια ήπια ύφεση το 2003 και οι ρυθμοί ανάπτυξης ήταν χαμηλότεροι την περίοδο 2004-2006. Το 2007 ήταν ιδιαίτερα καλό με αύξηση του ΑΕΠ και οι εξαγωγές βελτιώθηκαν αμυδρά έως και έντονα κατά το μεγαλύτερο μέρος του 2008. Ωστόσο, ακόμη και με τη βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου, η χώρα εξακολουθούσε να παρουσιάζει έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών της. Καθώς η κρίση των στεγαστικών δανείων στις ΗΠΑ ξέσπασε το καλοκαίρι του 2007 λίγοι προέβλεψαν ότι οι επιπτώσεις της θα ήταν τόσο έντονες. Το τελευταίο τρίμηνο του 2008 το ΑΕΠ μειώθηκε, αλλά η μεγαλύτερη αντίσταση στην ανάπτυξη προερχόταν από τις εξαγωγές, καθώς η εσωτερική ζήτηση παρέμεινε ανοδική. Η ανεργία αυξήθηκε ραγδαία το 2009 όταν η κρίση έπληξε σκληρά την πορτογαλική οικονομία, ενώ ο δείκτης χρέους των νοικοκυριών ως προς το ΑΕΠ έφτανε το 100%. Εξάιρεση αποτελεί η κατανάλωση που έχει παραμείνει σχετικά σταθερή σε σχέση με το ΑΕΠ, όπου όταν υιοθετήθηκε το ευρώ στη χώρα αυξήθηκε σημαντικά. Κατά τη διάρκεια του 2010, η κυβέρνηση παρουσίασε μέτρα που προσπαθούσαν να αντιμετωπίσουν το μεγάλο έλλειμμα με «πάγωμα» των μισθών του δημόσιου τομέα, μείωση στους μισθούς των δημόσιων διευθυντών κατά 5% και αύξηση όλων των συντελεστών ΦΠΑ και της φορολογίας εισοδήματος σε υψηλόμισθους. Συμφωνήθηκε δάνειο ύψους 78 δις ευρώ από το ΔΝΤ, το ΕΤΧΣ και το ΕΜΣ. Τα μέτρα που περιλάμβανε το μνημόνιο ήταν μεταξύ των άλλων ρύθμιση και εποπτεία του χρηματοπιστωτικού τομέα, επίβλεψη στην αγορά εργασίας και στην εκπαίδευση, ιδιωτικοποιήσεις επιχειρήσεων του δημόσιου τομέα (παραγωγοί ενέργειας, εταιρείες πτήσεων κ.λπ.), μείωση των συντάξεων και των δαπανών υγείας κ.α. Το Μνημόνιο στόχευε επίσης να εισαχθούν μέτρα που θα αυξήσουν την

17 Αλεξόπουλος Παντελής & Κατσούρας Σταύρος, *Συγκριτική αξιολόγηση των επιπτώσεων της πρόσφατης οικονομικής κρίσης στις χώρες της Νότιας Ευρώπης (Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία)*, (Μεσολόγι: Πτυχιακή Εργασία, 2022): Διαθέσιμο στο: <http://repository.library.teiwest.gr/xmlui/handle/123456789/10097>

ανταγωνιστικότητα μακροπρόθεσμα. Το 2012 και το 2013 υπήρξε «πάγωμα» στις προσλήψεις, τις προαγωγές και τους μισθούς για τον δημόσιο τομέα. Οι έλεγχοι επί των δαπανών των κρατικών επιχειρήσεων αυστηροποιήθηκαν και περικόπηκαν.

Εικόνα 9: Ετήσιο ΑΕΠ/ GDP Πορτογαλίας σε σχέση με τις χώρες της Ε.Ε. (2000-2011)

Πηγή: <https://www.incontext.indiana.edu/2010/july-aug/article2.asp>

Η Πορτογαλία δεν είχε ποτέ πλεόνασμα στον κρατικό της προϋπολογισμό και τα ελλείμματα ήταν ο κανόνας. Τον Απρίλιο του 2011 με την πορτογαλική μειοψηφική σοσιαλιστική κυβέρνηση η χώρα είναι η τρίτη κατά σειρά μετά την Ελλάδα και την Ιρλανδία, που λαμβάνει πακέτο διάσωσης από την Ευρώπη. Η καχυποψία των χρηματοπιστωτικών αγορών για πιθανή χρεοκοπία και για το αν θα μπορέσει να φέρει εις πέρας τις υποχρεώσεις και το δημόσιο χρέος της ήταν έντονα. Η κυβέρνηση έλαβε επίσης ορισμένα φιλόδοξα και αμφιλεγόμενα μέτρα στον προϋπολογισμό του 2012 ανακοινώνοντας σοβαρές περικοπές στους δημόσιους υπαλλήλους και στους συνταξιούχους. Συμπερασματικά, τα προβλήματα της Πορτογαλίας με τα δημόσια οικονομικά της συνδέονται με το επίπεδο του εξωτερικού χρέους και την έλλειψη ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Η χώρα με τις δαπάνες της (υγεία κ.α.) και την αδυναμία υπολογισμού του χρέους των δημόσιων επιχειρήσεων βγήκε «εκτός προϋπολογισμού» και μαζί με άλλες πολιτικές αύξησε το δημόσιο έλλειμμά της. Σημαντικό ρόλο έπαιξε και η πολιτική κατάσταση με τις συνεχείς εναλλαγές κυβερνήσεων μειοψηφίας, τις αποτυχίες, την αστάθεια και την ατομία που οδήγησαν σε κακοδιαχείριση των δημόσιων οικονομικών και στη μη λήψη διαρθρωτικών μέτρων εξυγίανσης. Η περίπτωση της Πορτογαλίας είναι χαρακτηριστική του πως η επίβλεψη από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς ήταν

ελαττωματική, αφού άργησαν να προβλέψουν την έκταση της παγκόσμιας αυτής κρίσης και τα αποτελέσματα στη χώρα. Ωστόσο, η χώρα παρουσίασε λιγότερα προβλήματα σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές και η αστάθεια των παγκόσμιων χρηματοπιστωτικών αγορών ήταν λιγότερο σοβαρή. Ο τραπεζικός και ο χρηματοπιστωτικός τομέας ήταν σχετικά εύρωστοι και η στεγαστική «φούσκα» των ακινήτων δεν ήταν τόσο σημαντική όσο σε άλλες χώρες. Τα ακίνητα ήταν λιγότερο υπερτιμημένα και οι τιμές των κατοικιών αυξάνονταν βραδύτερα. Η εφαρμογή του μνημονίου είχε κάποια θετικά σε ότι αφορά το δημοσιονομικό πλαίσιο, καθώς την ωφέλησαν οι θετικές αξιολογήσεις των πιστωτών¹⁸.

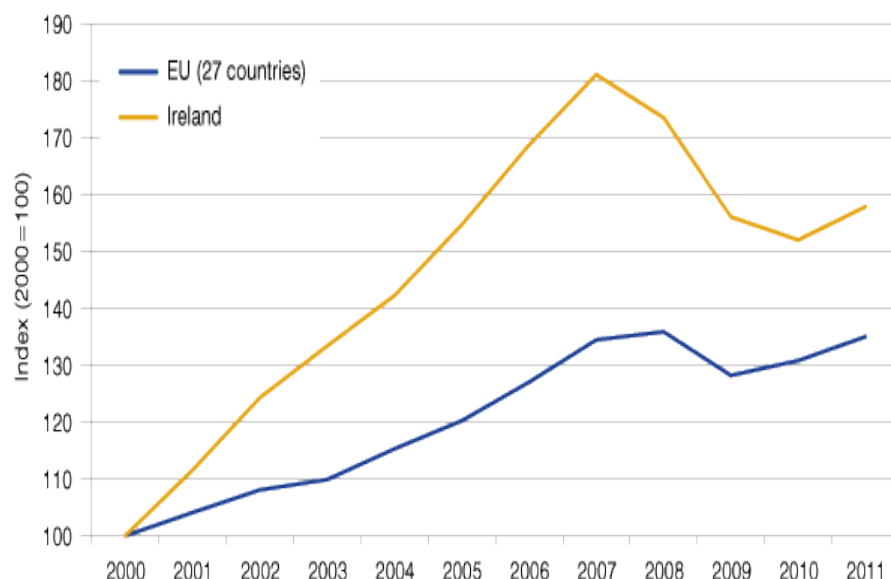
3.1.4. Το Παράδειγμα της Ιρλανδίας

Η μόνη χώρα με σταθερή αύξηση του μεριδίου της εργασίας για την καθιέρωση του ευρώ ήταν η Ιρλανδία. Η χώρα κατέγραψε πολύ υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης κατά τη δεκαετία του 1990, οι οποίοι βασίζονταν σε επενδύσεις πολυεθνικών από τις ΗΠΑ και στις οποίες δόθηκαν φορολογικές ελαφρύνσεις. Σημαντικό μερίδιο της ιρλανδικής ανάπτυξης οφείλεται στις τιμολογήσεις των εμπορευμάτων και άλλων ροών εντός των πολυεθνικών, με αποτέλεσμα την πλασματική αύξηση της παραγωγικότητας. Επίσης, βασίστηκε σε υψηλές επενδύσεις, μεγάλο μέρος των οποίων στράφηκαν προς την κατοικία όπως και στην ευελιξία της εργασίας. Οι ιρλανδικές Τράπεζες λειτούργησαν σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες δείχνοντας εν μέρει την πολιτική ανάπτυξη που υιοθετήθηκε από τη χώρα και ευνοώντας έτσι την εισροή ΑΞΕ. Η προσέλκυση των τελευταίων, η δημοσιονομική υπευθυνότητα και η αποφασιστική προσπάθεια απελευθέρωσαν τις αγορές και η χώρα έπαψε να είναι ο «ασθενής της Ευρώπης» της δεκαετίας, αλλά να κατέχει πλεονεκτική θέση το 1998. Παρ' όλα αυτά, η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008 δεν θα μπορούσε να την αφήσει ανεπηρέαστη κοινωνικοοικονομικά. Η ανεργία από το 2007-2010 είχε τριπλασιαστεί και οι νέοι μετανάστευαν. Η κρίση στα δημόσια οικονομικά και η κατάρρευση του χρηματοπιστωτικού συστήματος την οδήγησαν το 2010 να ζητήσει βοήθεια ώστε να θέσει τα δημόσια οικονομικά της υπό έλεγχο, να αναδιαρθρώσει την οικονομία της και να μειώσει το δημοσιονομικό έλλειμμά της. Έτσι, τον Νοέμβριο του ίδιου χρόνου υπέγραψε μνημόνιο με τους Ευρωπαίους ύψους 85 δις ευρώ (ίσο με το 58% του ΑΕΠ της χώρας), στο οποίο υπήρχαν όροι για αύξηση φορολογίας και περικοπές δαπανών. Το πρόγραμμα αυτό επέβαλε τη μεταρρύθμιση στο φόρο εισοδήματος μειώνοντας τη φορολογική κλίμακα, διευρύνοντας τη φορολογική βάση και καταργώντας ένα μεγάλο αριθμό φοροαπαλλαγών, επιβάλλοντας νέους φόρους στην περιουσία και στα κέρδη κεφαλαίου. Το συνταξιοδοτικό σύστημα της χώρας αναδιαμορφώθηκε αυξάνοντας τα όρια συνταξιοδότησης, ενώ οι νέοι που θα έπαιρναν σύνταξη θα μειώνονταν σε ύψος

18 Αλεξόπουλος Παντελής & Κατσούρας Σταύρος, *Συγκριτική αξιολόγηση των επιπτώσεων της πρόσφατης οικονομικής κρίσης στις χώρες της Νότιας Ευρώπης (Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία)*, (Μεσολόγι: Πτυχιακή Εργασία, 2022): Διαθέσιμο στο: <http://repository.library.teiwest.gr/xmlui/handle/123456789/10097>

10%. Για το 2011 αναμενόταν μείωση των συντάξεων που θα έφτανε το 4% ενώ τα επόμενα χρόνια προβλεπόταν να ελαττωθεί ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων, όπως και η παρουσία της κοινωνικής προστασίας και πρόνοιας¹⁹.

Εικόνα 10: Ετήσιο ΑΕΠ/ GDP Ιρλανδίας σε σχέση με τις χώρες της Ε.Ε. (2000-2011)

Πηγή: <https://www.incontext.indiana.edu/2010/sept-oct/article3.asp>

Οι πολιτικές ακόμα, στόχευαν στην προστασία των συμφερόντων αυτών που κατείχαν ομόλογα, αλλά και των Τραπεζών με στόχο να αποτραπεί εξ ολοκλήρου η πιθανότητα αθέτησης πληρωμών και να προστατευθούν τα συμφέροντα του βιομηχανικού κεφαλαίου. Το αποτέλεσμα ήταν να επωμίζεται ο τομέας εργασίας τις συνέπειες. Η πίεση ήταν πολύ μεγάλη και η μεσαία και η κατώτερη τάξη αντιμετώπιζαν διαταραχή στις συνθήκες ζωής και επιβίωσής τους, κυρίως όσον αφορά την απασχόληση, το εισόδημα και τη λειτουργία των μικρών επιχειρήσεων. Ο δείκτης χρέους των νοικοκυριών ως προς το ΑΕΠ έφτασε το 100%. Τα ιρλανδικά κόστη εργασίας κατέρρευσαν, ωστόσο, η χώρα ανταπεξήλθε με έξυπνες κινήσεις και πολιτικές. Στα τέλη του 2013 ήταν η πρώτη χώρα που κατάφερε να βγει οριστικά από τα μνημόνια. Το 2014 και 2015 αύξησε το ρυθμό ανάπτυξής της και τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Τα χαμηλά φορολογικά κριτήρια σε συνδυασμό με τα υψηλά φορολογικά έσοδα λόγω της πολύ αυξημένης οικονομικής δραστηριότητας επέφεραν αύξηση των κοινωνικών δαπανών και των δαπανών υγείας, χωρίς να υπάρξει πρόβλημα στο δημοσιονομικό σύστημα της χώρας. Συμπερασματικά, η λιτότητα δεν εξυγίανε, αλλά επιδείνωσε ακόμη περισσότερο την κρίση. Η αύξηση της

19 Λαπαβίτσας Κώστας κ.α., *Ρήξη: Διέξοδος από την κρίση της Ευρωζώνης*, (Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη, 2012): 82.

αποδοτικότητας του δημόσιου τομέα αλλά και η φορολογική μεταρρύθμιση δεν προχώρησαν εύλογα και η κρίση οδήγησε σε σύντομη επιδείνωση των δημόσιων οικονομικών αφού τα έσοδα μειώθηκαν και οι δαπάνες αυξήθηκαν παράλληλα με το ΑΕΠ. Εν τέλει, η Ιρλανδία αντιμετώπισε με επιτυχία την δύσκολη αυτή κατάσταση, όπως συνέβη και στα τέλη της δεκαετίας του 1980. Προσπάθησε σε μεγάλο βαθμό να διορθώσει τις ανισορροπίες που υπήρχαν στο δημοσιονομικό της σύστημα και να στηρίξει την ανάπτυξη μακροπρόθεσμα με συμβολή των ΑΞΕ. Οι διαδηλώσεις δεν ήταν ακραίες και πολλές με τον λαό να δέχεται τα μέτρα λιτότητας. Στα τρία χρόνια εφαρμογής του προγράμματος η Ιρλανδία ήταν ο «καλός μαθητής της Ε.Ε.», καθώς αύξησε το ΑΕΠ και τις ιρλανδικές εξαγωγές της. Το 2014 κατέγραψε την ταχύτερη ανάπτυξη στην Ε.Ε. και ανακοίνωσε ότι θα εξοφλήσει νωρίτερα τις οφειλές της στο ΔΝΤ. Παρά τις δυσκολίες που εξακολουθεί σήμερα να αντιμετωπίζει, έχει σημειώσει σημαντικά βήματα ανάκαμψης.

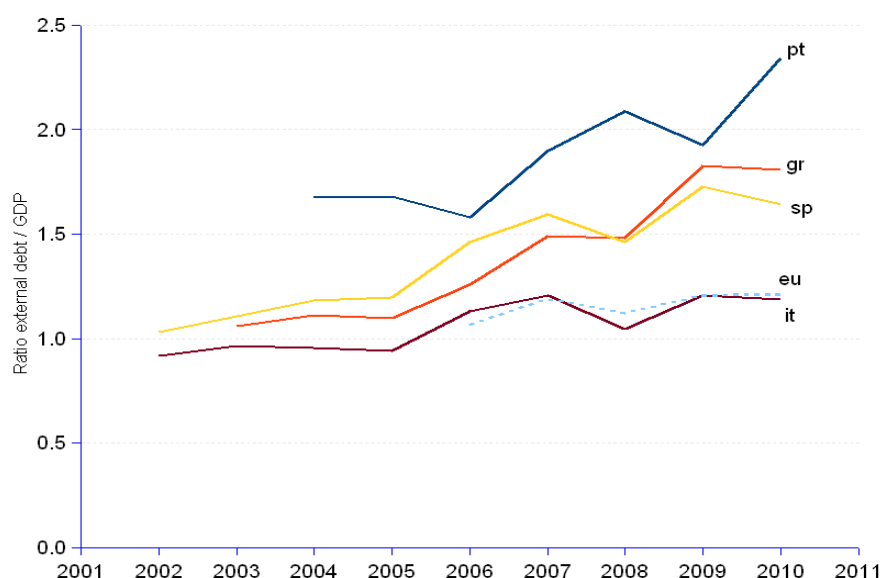
3.2. Σύγκριση της ελληνικής ύφεσης με αυτής των άλλων χωρών

Οι αποφάσεις των Κυβερνήσεων σε συνεργασία με την Ευρωζώνη και το ΔΝΤ δεν έδωσαν τα καλύτερα αποτελέσματα. Τα μνημόνια των χωρών του Νότου ισχυρίστηκε πως στόχευαν στη μείωση του χρέους και του δημοσιονομικού ελλείμματος, ενώ επέφεραν σημαντικές και ριζικές αλλαγές στις κοινωνίες, συμπεριλαμβανομένων των φιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων στην υγεία, την κοινωνική ασφάλιση, την παιδεία, το δικαστικό σύστημα, την εργασία κ.α. Οι χώρες όμως, υφίσταντο οικονομική κρίση και μεγαλύτερο κατακερματισμό της δημοσιονομικής πολιτικής και του δημόσιου χρέους τους με αρκετές ομοιότητες μεταξύ τους. Η κρίση διαφέρει από χώρα σε χώρα, όπως στην Ελλάδα όπου υπήρχε μια «κρίση χρέους», ενώ στην Ισπανία η ύφεση ξεκίνησε ουσιαστικά από τις Τράπεζες. Στον τραπεζικό τομέα και σε αυτόν των ακινήτων παρατηρούνται κοινά μεταξύ της Ιταλίας και της Ισπανίας. Επίσης, η Ελλάδα, η Ιταλία, η Ισπανία και η Πορτογαλία είχαν αδύναμα Κράτη Πρόνοιας και καλά οργανωμένο εργατικό κίνημα, αλλά χαμηλότερους πραγματικούς μισθούς²⁰. Η πορτογαλική οικονομία ήταν λιγότερο «ευάλωτη» από τις υπόλοιπες χώρες της «περιφέρειας», αφού παρουσίασε βραδύτερα σημάδια οικονομικής επιδείνωσης, με τις διαταραχές στο τραπεζικό της σύστημα και στον τομέα των ακινήτων να είναι λιγότερο έντονες. Όμως, όπως και η Ελλάδα, είχε σημαντικά ελλείμματα στο εμπορικό ισοζύγιο και άρα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, αλλά και σημαντικά πλεονεκτήματα στο ισοζύγιο υπηρεσιών. Η Ιρλανδία, με φιλελεύθερη πολιτική των εργαζομένων, παρουσίαζε πολύ μικρότερα ελλείμματα στο δεύτερο, αλλά το εμπορικό της ισοζύγιο ήταν συνήθως πλεονασματικό. Η υψηλή κατανάλωση στηρίχτηκε εξ ολοκλήρου στην υπερχρέωση των νοικοκυριών και όλες οι χώρες δυσκολεύτηκαν να διατηρήσουν τα επίπεδά της. Το υψηλότερο επίπεδο το έχει η Ελλάδα με σημαντική διαφορά με την Ισπανία και την Ιταλία, ενώ η Ιρλανδία είναι η εξαίρεση όπου η ιδιωτική κατανάλωση

²⁰ Λαπαβίτσας Κώστας, 2010, *κρίση της Ευρωζώνης: Φτώχεια του δυνατού πτώχευση του αδυνάτου*, (Αθήνα: Εκδόσεις Νόβολι, 2010): 44-45.

είναι πολύ χαμηλή σε ποσοστό του ΑΕΠ. Από την άλλη, η Ισπανία και η Ιρλανδία σημείωσαν μεγάλες επενδυτικές εκρήξεις, ενώ η Ιταλία καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου χαρακτηρίστηκε από στασιμότητα.

Εικόνα 11: Ο λόγος του εξωτερικού χρέους προς το ΑΕΠ για τις «περιφερειακές» χώρες σε σχέση με την Ευρωζώνη.

Πηγή: https://stats.areppim.com/stats/stats_xdebtgdp_02x11_piigs.htm

Η οικονομία των παραπάνω χωρών είναι περισσότερο βασισμένη στον τομέα των υπηρεσιών. Ο δευτερογενής τομέας δίνει ένα μέρος του 30% στο ΑΕΠ της Ισπανίας, της Ιταλίας και τη Πορτογαλίας, ενώ στην Ελλάδα ένα 20% και η γεωργία έχει μικρή συνεισφορά σε αυτό. Αντίθετα, η Ιρλανδία λόγω του μεγάλου αριθμού πολυεθνικών λαμβάνει το 45%. Η Ελλάδα, η Ιρλανδία και η Πορτογαλία διαδοχικά αποκλείστηκαν από τις αγορές ομολόγων. Ακόμα, η Ιρλανδία αντιμετώπισε την επιδείνωση των δημόσιων οικονομικών της στην προσπάθεια διάσωσης του εγχώριου χρηματοπιστωτικού της συστήματος. Αντίθετα, στην Ελλάδα στο τελευταίο προσφέρθηκε σημαντική χρηματοδοτική βοήθεια άμεσα ή έμμεσα μέσω της ΕΚΤ, η οποία έλαβε ως εγγύηση μεγάλες ποσότητες ελληνικών κρατικών ομολόγων²¹. Το δημόσιο χρέος της Ιταλίας ήταν επίσης εξαιρετικά υψηλό με του ελληνικού. Σε πολιτικό επίπεδο, η Ελλάδα, όπως και η Ισπανία, επέρριψαν ευθύνες για την μεγάλη οικονομική κρίση στα δύο μεγάλα κόμμά τους που κυριαρχούσαν ως τότε. Αναφορικά με την Ιρλανδία, τα μέτρα που εφαρμόστηκαν αρχικά οδήγησαν σε μείωση μισθών των δημοσίων υπαλλήλων. Στην Πορτογαλία ο κίνδυνος πτώχευσης και αθέτησης πληρωμών ήταν χαρακτηριστικός. Συνοψίζοντας, η παγκόσμια κρίση

21 Μητσόπουλος Μιχάλης & Πελαγίδης Θεόδωρος, *Κατανοώντας την κρίση στην Ελλάδα*, (Αθήνα: Εκδόσεις Ψυχογιός, 2012): 350-351.

δεν άφησε καμία χώρα ανεπηρέαστη. Οι παραπάνω χώρες δεν μπόρεσαν να εφαρμόσουν μία εναλλακτική λύση για τη διάσωσή τους και δέχτηκαν τις κριτικές και τις κερδοσκοπικές επιθέσεις ολόκληρης της Ευρώπης.

Οι πολιτικές των μνημονίων που εφαρμόστηκαν ήταν κατά της εργασίας και των χωρών της «περιφέρειας» και υπέρ του «κεφαλαίου» και των χωρών του ευρωπαϊκού «κέντρου», με πρώτη τη Γερμανία. Ωστόσο, πριν την περίοδο της κρίσης οι πρώτες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ευρωπαϊκή ανάπτυξη σε σχέση την οικονομική στασιμότητα των δευτέρων. Η Πορτογαλία, η Ιταλία και η Ιρλανδία υπέγραψαν μνημόνιο με την Τρόικα (ΔΝΤ, ΕΚΤ και Ε.Ε.), όπως και η Ελλάδα, προσπαθώντας να δημιουργήσουν στρατηγικές ανάπτυξης οι οποίες να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις των πιστωτών τους. Γενικότερα, μπορεί το βάθος και η έκταση των μέτρων να διέφεραν σε πολύ μεγάλο βαθμό μεταξύ των χωρών, αλλά το κομμάτι των αδυναμιών της οικονομίας, των μνημονιακών μέτρων και της κακοδιαχείρισης της ύφεσης ήταν κοινά. Οι πολιτικές που υιοθετηθήκαν οδήγησαν στη περαιτέρω μείωση της ανταγωνιστικότητας και σε αύξηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Έτσι, από τα τέλη του 2010 εφαρμόστηκε μεγάλη απορρύθμιση των αγορών, σημαντικές αλλαγές στην αγορά εργασίας, ιδιωτικοποίηση δημόσιων επιχειρήσεων, πληθωρισμός, ανεργία, φτώχεια, ανισότητα, κοινωνική αγανάκτηση κι απελπισία, περικοπές δημοσίων δαπανών (υγείας, εκπαίδευσης κ.α.), αυξήσεις φόρων, κοινωνική απόγνωση, αδιέξοδο, πιθανή χρεοκοπία κ.α. Από αυτές τις τέσσερις, η Ελλάδα πέρασε την οικονομική κρίση πιο σκληρά και επώδυνα απ' όλες και ήταν ο «αδύναμος κρίκος» της Ε.Ε. Σε κάθε περίπτωση όμως όλες επλήγησαν βαθύτατα σε όλους τους τομείς ανεξαιρέτως (κοινωνικό, εργασιακό κ.λπ.) και οι οικονομικές τους επιδόσεις μειώθηκαν με τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα να επωμίζονται περισσότερο τις επιπτώσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η έξοδος, ο ρόλος των Μνημονίων και η εφαρμογή της Οικονομικής Πολιτικής

4.1. Η οριστική έξοδος της χώρας από τα μνημόνια και ο τελικός απολογισμός τους

Στις 21 Αυγούστου του 2018 ο τότε Πρωθυπουργός της χώρας Αλέξης Τσίπρας έκανε διάγγελμα στον ελληνικό λαό για το τέλος των μνημονίων στη χώρα. Η ανακοίνωση αυτή, έκανε ενδόμυχα τον ελληνικό λαό να ελπίζει για άλλη μια φορά πως η Ελλάδα θα τα καταφέρει. Η μη αποτελεσματική εφαρμογή της δημοσιονομικής πολιτικής, καθώς και η μη αξιοποίηση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων της χώρας κατέστησαν αδύνατον το να ανταπεξέλθει μόνη της και οδήγησαν αναπόφευκτα στην κρίση δανεισμού, το μνημόνιο και τα όσα ακολούθησαν. Παρά την ενισχυμένη εποπτεία που συνοδεύτηκε από δεσμεύσεις για υψηλά πρωτογενή πλεονάσματα για τα επόμενα χρόνια και εκχώρηση της δημόσιας περιουσίας για πολλά ακόμη μετέπειτα, η έξοδος από το τρίτο και τελευταίο μνημόνιο σηματοδότησε το τέλος της μνημονιακής κρίσης και εποχής. Έπειτα από οκτώ ολόκληρα χρόνια και τρεις μήνες, τρία μνημόνια, 13 αξιολογήσεις, 34 Eurogroup και εξαιρετικά πολλούς εφαρμοστέους

νόμους που επέφεραν δημοσιονομικά μέτρα τα οποία ξεπερνούσαν τα 70 δις ευρώ, ο κύκλος των προγραμμάτων μνημονίων ολοκληρώθηκε επιτέλους²². Όλα τα μνημόνια εφαρμόστηκαν από τους πολιτικούς ηγέτες της χώρας οδηγώντας τη σε αδιέξοδο και εξαθλίωση. Οι θυσίες και η βαναυσότητά τους απέναντι στην πλειονότητα του ελληνικού λαού του στέρησαν βασικά κοινωνικά και ανθρώπινα δικαιώματα, όπως η αξιοπρεπή διαβίωση, το δικαίωμα της εργασίας κ.α. Έτσι, η χώρα έπρεπε να έρθει αντιμέτωπη με τις οδυνηρές συνέπειες που άφησαν τα προγράμματα αυτά λιτότητας, να ανασυσταθεί και να βρει τρόπους να ανακάμψει από εκεί και έπειτα. Με μια γενική ματιά, ήταν μια οικονομία και κοινωνία διαλυμένη και αδύναμη από όλες τις πλευρές. Ο δανεισμός για να καλύψει το κενό λειτούργησε κατά κάποιο τρόπο ως συμπλήρωμα, ή και ως υποκατάστατο ενός υπολειμματικού ελληνικού Κοινωνικού Κράτους, το οποίο προσφέρει ελάχιστες παροχές και το μέγιστο ρόλο τον έχει η οικογένεια και μετέπειτα η Εκκλησία και οι ΜΚΟ. Τώρα που πλέον δεν υπάρχει αυτός ο δανεισμός, η χώρα πρέπει να βρει να καλύψει τις οικονομικές της ανάγκες αλλιώς, ήδη καταρρακωμένη από την σκληρή εφαρμογή των τριών προηγούμενων μνημονίων. Αναμφίβολα, η μέρα αυτή της εξόδου αποτελούσε μία ιστορική και καθοριστική στιγμή για τη χώρα και σηματοδότησε την έναρξη μιας μακράς προεκλογικής περιόδου που κατέληξε στις εκλογές της 7ης Ιουλίου 2019, όπου τα ηνία της χώρα ανέλαβε μετέπειτα ο Κυριάκος Μητσοτάκης.

Εικόνα 12: «Τερματισμός της διαρκούς κρίσης χρέους της Ελλάδας», λέει το site της αμερικάνικης εφημερίδας «New York Times» τον Ιούλιο του 2017 με μια φωτογραφία κατά τη διάρκεια διαδήλωσης κατά των πιθανών νέων μέτρων λιτότητας, μπροστά από το ελληνικό Κοινοβούλιο.

22 Κατσέλη Λουκά Τ., *Δίνες και ευθύνες: Βιώματα και ερμηνείες στην εποχή των Μνημονίων*, (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2020): 290-291.

Πηγή: <https://www.nytimes.com/2017/06/01/opinion/ending-greeces-perpetual-debt-crisis.html>

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, η ελληνική ύφεση χαρακτηρίστηκε «ιδιάζουσα» συγκριτικά με τις υπόλοιπες χώρες της περιφέρειας της Ευρωζώνης ακριβώς γιατί οι δανειακοί πόροι που δόθηκαν χρηματοδότησαν τα τεράστια δημοσιονομικά ελλείμματα, σε συνδυασμό με την απουσία δημοσιονομικής πειθαρχίας. Τα μέτρα της μνημονιακής πολιτικής θα έλυναν τα παραπάνω δομικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας που είχαν να κάνουν μεταξύ των άλλων με τη χαμηλή ανταγωνιστικότητα, την ανεπαρκή παραγωγικότητα, τα «κλειστά» επαγγέλματα, τους υψηλούς μισθούς, τον υπερδιογκωμένο δημόσιο τομέα, τη μείωση της διαφθοράς, την καλύτερη εξαγωγική επίδοση, την προσέλκυση ΑΞΕ κ.α. Άρα, η ικανότητα της χώρας να εξυπηρετεί το χρέος θα βελτιωνόταν μέσω της δημιουργίας πλεονασμάτων. Φυσικά τα παραπάνω δεν επήλθαν ποτέ εγκλωβίζοντας τη χώρα σε ένα «φαύλο κύκλο». Η ελληνική οικονομία βγαίνει από μία κρίση όπου το ΑΕΠ έχει μειωθεί συσσωρευτικά κατά περίπου 30 ποσοστιαίες μονάδες. Τέτοια αξιοσημείωτη μείωση έχει να βιώσει ανεπτυγμένη χώρα κατά τη «Μεγάλη Ύφεση» του 1929. Έτσι, τα μνημόνια αδιαμφισβήτητα δίχασαν την ελληνική κοινωνία σε όλα τα επίπεδα. Η δημοκρατία απαξιώνεται. Η αναγκαστική ιδιωτικοποίηση και εμπορευματοποίηση των δημόσιων αγαθών σε συνδυασμό με την υπερχρέωση πολλών νοικοκυριών ήταν έντονα και η ανταγωνιστικότητα συνεχίζει να εμφανίζει απώλειες διαχρονικά²³. Οι διαρθρωτικές αλλαγές που υιοθετήθηκαν προκάλεσαν ένα γενικότερο κοινωνικό και πολιτικό σοκ και οδήγησαν στη μείωση της απασχόλησης και του κατώτατου μισθού, σε αλλαγή του νομοθετικού πλαισίου των εργασιακών σχέσεων, ακύρωση των συλλογικών διαπραγματεύσεων κ.α. Η μεγάλη αύξηση του ΦΠΑ οδήγησε σε αύξηση της φοροδιαφυγής και σε ραγδαία πτώση του εισοδήματος των νοικοκυριών, κλείσιμο πολλών μικρομεσαίων επιχειρήσεων και ανέχεια, χωρίς την αναμενόμενη αύξηση των επενδύσεων και της απασχόλησης. Πράγματι, ορισμένοι δημοσιονομικοί δείκτες βελτιώθηκαν αλλά πολύ μακριά από τους στόχους και κυρίως, επιτεύχθηκε με τεράστιο κοινωνικοοικονομικό κόστος. Η συνολική αναποτελεσματική διαχείριση της κρίσης και οι εξελίξεις επιβεβαίωσαν ότι η Ελλάδα δέχθηκε κερδοσκοπικές επιθέσεις ως ο πιο «αδύναμος κρίκος» μιας όχι και τόσο «ανθεκτικής αλυσίδας» και ήταν «το εξιλαστήριο θύμα» της ίσως πιο ακραίας εκδήλωσης της «συστημικής» κρίσης του ευρώ. Η εφαρμογή των μνημονίων πέραν του ότι τόνισαν τις υπάρχουσες αδυναμίες της χώρας, οι οποίες είχαν τα ερείσματά τους αρκετά χρόνια πριν, «βάθυναν» την κρίση στο εσωτερικό της και εξυπηρέτησαν σκοπιμότητες και συμφέροντα, χωρίς να έχουν τα υποσχόμενα αποτελέσματα για ανάκαμψη και μακροπρόθεσμη πρόοδο.

23 Κατσίκας Δημήτρης Χ., Φιλίνης Κυριάκος, Αναστατάτου Μαριάνθη, *Κατανοώντας την ελληνική κρίση: Απαντήσεις σε καίρια ερωτήματα για το Κράτος, την Οικονομία και την Ευρώπη*, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2017): 106.

4.2. Ποιοι ήταν πραγματικά οι σκοποί της εφαρμογής των Μνημονίων

Η κρίση έφερε στην επιφάνεια όλες τις αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας. Το μνημόνιο, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω πολλάκις, δεν ήταν τόσο ένα πρόγραμμα δημοσιονομικής εξυγίανσης όσο ένα πρόγραμμα βίαιου μετασχηματισμού της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας πάνω στη βάση των κυρίαρχων νεοφιλελεύθερων αξιών και αντιλήψεων. Στην πραγματικότητα αυτό που πραγματοποιήθηκε ήταν η αποδόμηση του εκτεταμένου και αρκετά ανθεκτικού «μικροϊδιοκτητικού» τρόπου παραγωγής της χώρας, ώστε να γίνει πιο ανταγωνιστικός και να ευθυγραμμιστεί με τις επιταγές της παγκοσμιοποιημένης αγοράς. Η εφαρμογή της απόφασης της ενισχυμένης εποπτείας της ελληνικής οικονομίας βασίστηκε στο ότι η χώρα θα χρεοκοπούσε μελλοντικά και αυτό θα είχε εξαιρετικά αρνητικές επιπτώσεις και σε άλλα Κράτη της ζώνης του ευρώ. Επίσης, χρειαζόταν να διασφαλιστεί η συνεχής και σταθερή πρόσβαση στις αγορές. Προβάλλοντας εκβιαστικά διλήμματα η κοινωνία τέθηκε σε ένα δίλημμα του να διαλέξει ανάμεσα στην «υποτιθέμενη καταστροφή» και στην «επώδυνη θεραπεία» που της πρότειναν. Τα μέτρα και οι αποφάσεις δεν οδήγησαν στην αντιμετώπιση του προβλήματος, αλλά αντ' αυτού υιοθέτησαν μία στάση «παραδειγματικής τιμωρίας» οδηγώντας την Ελλάδα στο χείλος του γκρεμού. Η υποχρηματοδότηση και η υποβάθμιση της παιδείας, της υγείας, των συντάξεων και των δημοσίων υπηρεσιών, η μείωση των μισθών και η περαιτέρω διεύρυνση των ανισοτήτων στην κοινωνία ήταν δεδομένα. Έτσι, η απαιτούμενη οικονομική ανάκαμψη και ευημερία έμοιαζαν ανέφικτα, ενώ το πρόβλημα του χρέους επιδεινωνόταν. Όσον αφορά τους στόχους της μνημονιακής πολιτικής, η ευρωπαϊκή νομισματική ένωση κάθε άλλο παρά θετική δεν υπήρξε για τις περιφερειακές χώρες κυρίως για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιρλανδία και την Πορτογαλία, με την ανισομερή ανάπτυξη να δημιουργεί «αδύναμους κρίκους». Η αντίδραση των αγορών σε όλες αυτές τις συνθήκες ήταν να επιδοθούν σε κερδοσκοπία με τις δανειζόμενες χώρες να κινδυνεύουν από πτώχευση, ενώ η ΕΚΤ ήταν απλώς παρατηρητής²⁴. Η ελληνική κρίση δεν ήταν μία τυπική «κρίση χρέους» αλλά στην πραγματικότητα ήταν η κατάρρευση ενός μοντέλου πλασματικής ανάπτυξης που διαρκούσε χρόνια. Ένα «κούρεμα του χρέους» δεν ήταν από μόνο του λύση, αλλά χρειαζόταν να συνδυαστεί και με μία δημοσιονομική εξυγίανση.

Επομένως, ο κίνδυνος για την κατάρρευση του ευρώ δεν προερχόταν από την υπερχρέωση των «σπάταλων και ανεύθυνων» χωρών του Νότου (Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία, Ιρλανδία), αλλά από την ατελέσφορη διαχείριση του προβλήματος και από τους «φειδωλούς και υπεύθυνους» πιστωτές του Βορρά. Γι αυτό το λόγο εφαρμόστηκε η μοναδική λύση για να αποφευχθεί το ενδεχόμενο μιας χρεοκοπίας με πολιτικές λιτότητας και περικοπές, όπου ωφέλησαν και εξυπηρέτησαν τα διεθνή συμφέροντα του χρηματοπιστωτικού και του παραγωγικού κεφαλαίου στην Ευρώπη²⁵. Άρα, για τους πιστωτές η οικονομική επιβίωση θα μπορούσε να

24 Λαπαβίτσας Κώστας, 2010, *κρίση της Ευρωζώνης: Φτώχεια του δυνατού πτώχευση του αδυνάτου*, (Αθήνα: Εκδόσεις Νόβολι, 2010): 80.

25 Βεργόπουλος Κώστας, *Η ανάρρωση σχέση Ελλάδα-Ευρώπη*, (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2012): 202.

εξασφαλιστεί μόνο αν επιτευχθεί μία σταθερή πορεία ανάπτυξης, διαρθρωτικές αλλαγές της οικονομίας και της κοινωνίας μέσα από έναν ισχυρό οικονομικό και κοινωνικό μετασχηματισμό²⁶. Στόχος ήταν η δραστική μείωση του ελλείμματος και η εσωτερική υποτίμηση, η οποία υποτίθεται ότι θα αποκαταστήσει την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας μέσα από την απαξίωσή της και προσπαθώντας να μετατραπεί η Ελλάδα σε «χώρα ευκαιριών» για το ευρωπαϊκό κεφάλαιο, αφενός λόγω των χαμηλών τιμών των ακινήτων και αφετέρου λόγω του χαμηλού κόστους εργασίας. Το μνημόνιο ήταν το λιγότερο μία σύμβαση που επέβαλαν οι δανειστές για να διασφαλίσουν πως θα πάρουν τα χρήματά τους πίσω και από την άλλη, ένα καθ' όλα οργανωμένο πακέτο μέτρων που όχι μόνο δεν βοήθησε στα συσσωρευμένα χρέη της χώρας, αλλά προκάλεσε περαιτέρω βαθιές πολιτικές και κοινωνικές επιπτώσεις. Οι δανειστές δεν ενδιαφέρονταν να προτείνουν λύσεις για να αντιμετωπίσουν τις παθογένειες της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας, αλλά να ικανοποιήσουν τις ιδιοτέλειες της Τρόικας. Οι πιστωτές γνώριζαν τις επιπτώσεις όλων αυτών των μέτρων. Επίσης, διευκόλυναν την κυριαρχία της Γερμανίας στην Ευρωζώνη εις βάρος των περιφερειακών χωρών. Ενθαρρύνοντας την φιλελευθεροποίηση, μειώνοντας τον πληθωρισμό και επιτρέποντας τη διάσωση των Τραπεζών σε συνθήκες κρίσης, οι θέσεις εργασίας, η φτώχεια και η διαβίωση χειροτέρεψαν περισσότερο με τα κατώτερα στρώματα να επωμίζονται τις σημαντικές επιπτώσεις όλης αυτής της κατάστασης.

4.3. Η χώρα ως παράδειγμα «προς αποφυγή»;

Τα μνημόνια λειτούργησαν κατά κύριο λόγο προς εξασφάλιση των πλούσιων χωρών της ένωσης και του ευρώ. Όπως ειπώθηκε και παραπάνω, μία έξοδος της Ελλάδας από την Ευρωζώνη θα είχε ευρύτερες συνέπειες για την εμπιστοσύνη των αγορών στο μέλλον του κοινού νομίσματος. Ο σχεδιασμός και η διαχείριση της ελληνικής κρίσης, ιδιαίτερα κατά το χρόνο που αυτή εκδηλώθηκε στις αρχές του 2010 με τα προγράμματα διάσωσής της, περιλάμβανε τον στόχο των Ευρωπαίων εταίρων και έπειτα των δανειστών της χώρας να διασώσουν το Ευρωπαϊκό Τραπεζικό Σύστημα. Η ελληνική οικονομία ήταν πλέον έρμαιο των δανειστών και των παγκόσμιων αγορών, οι οποίοι εξυπηρετούσαν τα προσωπικά τους συμφέροντα και επιδιώξεις εις βάρος της παρά τις έντονες κοινωνικές αντιδράσεις και παρά τις θυσίες και τη βανανυσότητα απέναντι στην πλειονότητα του ελληνικού λαού. Η ελληνική κοινωνία και τα μικρομεσαία στρώματα οδηγήθηκαν αναπόφευκτα σε αδιέξοδο και εξαθλίωση. Στερήθηκαν βασικά κοινωνικά και ανθρώπινα δικαιώματα όπως αυτό της αξιοπρεπούς διαβίωσης και της εργασίας. Η άσκηση εκβιασμών και οι προπαγανδιστικές απειλές περί «σπάταλων και τεμπέληδων» Ελλήνων είχαν σκοπό τη διαμόρφωση ενός κλίματος ηθικής απαξίωσης. Πέρα από τις ασφυκτικές πιέσεις που δέχτηκε η χώρα από την Ευρωζώνη και τις εισηγήσεις πολλών κομματικών στελεχών, ο ρόλος των εγχώριων και διεθνών Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης ήταν

26 Λαπαβίτσας Κώστας, 2010, *κρίση της Ευρωζώνης: Φτώχεια του δυνατού πτώχευση του αδυνάτου*, (Αθήνα: Εκδόσεις Νόβολι, 2010): 94-95.

καταλυτικός. Το πολιτικό «όπλο» των κυβερνήσεων και των πιστωτών ήταν το εκβιαστικό δίλημμα «μνημόνιο ή χρεοκοπία». Η τακτική αυτή είχε ως στόχο να προσφέρει στους βορειοευρωπαίους ψηφοφόρους φορολογούμενους έναν «αποδιοπομπαίο τράγο». Η ταπείνωση, η υποβάθμιση και η τιμωρία της Ελλάδας είχαν ως άμεσο πολιτικό στόχο να καταστήσουν πιο εύκολη την αποδοχή υψηλού κόστους στους φορολογούμενους²⁷. Η χώρα χωρίς κανένα διαπραγματευτικό όπλο υπέγραψε ότι ήθελε η Τρόικα με αναποτελεσματικούς όρους και χωρίς προσδοκώμενα δημοσιονομικά οφέλη. Ήταν σαφές από την αρχή ότι ο ρόλος της και ο στρατηγικός στόχος των δανειστών ήταν η αποπληρωμή των οφειλών της Ελλάδας με το ελάχιστο δυνατό κόστος για τα Ευρωπαϊκά Κράτη και για τις Ευρωπαϊκές Τράπεζες.

Η χώρα αντίστοιχα προβλήθηκε σαν το «μαύρο πρόβατο» που μέσα από τις εφαρμογές σκληρής λιτότητας και μέτρων της ανασυγκροτείται και δείχνει το δρόμο στις άλλες χώρες-μέλη που έχουν δημοσιονομικά προβλήματα. Με άλλα λόγια, εξυπηρετούσε σε μεγάλο βαθμό τον στόχο και την επιδίωξη της Ευρωζώνης να χρησιμοποιηθεί σαν «παράδειγμα προς αποφυγήν» και εκφοβισμό των άλλων χωρών εάν δεν προσαρμοστούν στο νεοφιλελεύθερο οικονομικό μοντέλο που παρουσίαζαν μέσω της σκληρής λιτότητας. Η Ελλάδα επίσης, πέραν του ότι ήταν το «παράδειγμα» γι αυτές, αποτέλεσε και τον τρόπο με τον οποίο οι Ευρωπαίοι θα έδειχναν πόσο «δίκαιοι», «αμερόληπτοι» και «σκληροί» ήταν απέναντι σε όσους δεν υπάκουαν. Ο οικονομικός εξαναγκασμός των μέτρων λιτότητας προκάλεσε στον ελληνικό λαό τεράστιο ανθρώπινο πόνο και οικονομικό κόστος. Με την υποθετική στήριξη και την ασφυκτική επίβλεψη από την Τρόικα το μόνο που πραγματοποιήθηκε ήταν η αποσάθρωση της κοινωνικής συνοχής και η κοινωνική κατάρρευση, ενώ η οικονομία όχι απλά δεν εξυγιάνθηκε και τα χρέη δεν διασφαλίστηκαν μέσα από την υιοθέτηση των μέτρων λιτότητας και φιλελευθεροποίησης, αλλά αντίθετα η χώρα οδηγήθηκε στη χρεοκοπία και σε ακόμη μεγαλύτερη ύφεση. Αδιαμφισβήτητα, η εφαρμογή της λιτότητας με στόχο τον έλεγχο των δημόσιων ελλειμμάτων και του δημόσιου χρέους έχει αποτύχει τόσο για τις οφειλέτριες χώρες όσο και για τις πιστώτριες. Οι ελληνικές κυβερνήσεις έφεραν επίσης εκτός από τους δανειστές, μεγάλο μερίδιο ευθύνης για το υπέρμετρο ελληνικό χρέος με τις πράξεις και τις παραλείψεις τους. Το ευρωπαϊκό δημόσιο χρέος θα μπορούσε να μην είχε λάβει τις σημερινές διαστάσεις εάν δεν υπήρχε αυτός ο κακός χειρισμός, όχι μόνο από την πλευρά των ελληνικών κυβερνήσεων αλλά και από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς. Εάν οι ευρωπαϊκοί μηχανισμοί λειτουργούσαν αποτελεσματικά, δίκαια και αδέκαστα, η κρίση στη Νότια Ευρώπη θα μπορούσε να είχε περιοριστεί κατά πολύ και οι περισσότερες χώρες δεν θα βίωναν τόσο επώδυνα τα αποτελέσματα όλης αυτής της οικονομικής κατάρρευσης και ύφεσης. Συνεπώς, ο δείκτης κοινωνικής ανισότητας και φτώχειας θα ήταν μειωμένος και η κρίση θα ήταν περισσότερο διαχειρίσιμη.

27 Λυγερός Σταύρος, *Από την κλεπτοκρατία στη χρεοκοπία*, (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2011): 314.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Η Ελλάδα την εποχή των μνημονίων: Τα αποτελέσματα στην οικονομία και την κοινωνία σε νούμερα

5.1. Κρίση και υπογεννητικότητα

Οι διαχρονικές μεταβολές στον πληθυσμό μιας χώρας σχετίζονται άμεσα με τις αλλαγές που συντελούνται στα επίπεδα γονιμότητας και θνησιμότητας, αλλά και στην παρατηρούμενη τάση σχετικά με τη μετανάστευση. Η υπογεννητικότητα χαρακτηρίζει σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό όλες τις ανεπτυγμένες χώρες. Η επιβάρυνση του δημογραφικού ζητήματος στην Ελλάδα είναι στενά συνδεδεμένη με την εμφάνιση της οικονομικής κρίσης από το 2010 και μετά. Το τελευταίο κοινωνικό φαινόμενο έχει επηρεάσει την παγκόσμια οικονομία, καθώς μέχρι και σήμερα παραμένουν χαμηλοί οι ρυθμοί ανάπτυξης και υψηλό το δημόσιο χρέος, ενώ έχει οξυνθεί το πρόβλημα της υπογεννητικότητας σε πολλές χώρες με κυριότερες την Ελλάδα και την Ισπανία. Οι νέοι πλέον δεν μπορούν να αποκτήσουν απογόνους εξαιτίας των χαμηλών εισοδημάτων, της ανεργίας και της αδυναμίας να ανταπεξέλθουν στις βιοποριστικές τους ανάγκες και στα έξοδα ενός παιδιού. Όπως είναι γνωστό, το δημογραφικό πρόβλημα της Ελλάδας είναι τεράστιο με τους νέους ανθρώπους να μειώνονται λόγω χαμηλού αριθμού γεννήσεων στη χώρα και της οικονομικής μετανάστευσης του νεανικού πληθυσμού (το γνωστό «brain drain»), η οποία πολλαπλασιάστηκε στα χρόνια της κρίσης λόγω αναζήτησης θέσεων εργασίας και καλύτερων συνθηκών διαβίωσης. Από την άλλη, ο δείκτης θνησιμότητας μειώνεται εν συνεχεία. Έτσι, τα νέα ζευγάρια αποκτούν λιγότερα ή και καθόλου παιδιά. Ο «γηράσκων» πληθυσμός αυξάνεται ενώ ο «ενεργός» μειώνεται. Επιπλέον, η γήρανση του πληθυσμού και η αύξηση του αρνητικού ισοζυγίου γεννήσεων οφείλονται στις μειωμένες κρατικές δαπάνες λόγω μνημονίων, το άνιστα κατανομημένο μαιευτικό και νοσοκομειακό δίκτυο της χώρας, τη δυσκολία των γυναικών που ζουν σε απομακρυσμένες νησιωτικές και ηπειρωτικές περιοχές να λάβουν τις απαραίτητες ιατρικές υπηρεσίες μαιευτικής γυναικολογίας και τις άλλες υπηρεσίες προληπτικής ιατρικής.

Πίνακας 1: Πίνακας χρονοσειράς ετήσιων γεννήσεων στην Ελλάδα για τα έτη 1991-2018

ΕΤΟΣ	ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
1991	10.272.691
1992	10.367.163
1993	10.430.958
1994	10.489.871
1995	10.535.973
1996	10.588.332
1997	10.629.267
1998	10.693.250

1999	10.747.768
2000	10.775.627
2001	10.835.989
2002	10.888.274
2003	10.915.770
2004	10.940.369
2005	10.969.912
2006	11.004.716
2007	11.036.008
2008	11.060.937
2009	11.094.745
2010	11.119.289
2011	11.123.329
2012	11.086.406
2013	11.003.615
2014	10.926.807
2016	10.858.018
2017	10.783.748
2018	10.741.165

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Διάγραμμα 1: Γράφημα χρονοσειράς ετήσιων γεννήσεων στην Ελλάδα για τα έτη 1991-2018

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Πιο συγκεκριμένα και όπως φαίνεται παραπάνω, η διεύρυνση του πληθυσμού της χώρας συναντά μικρές αυξομειώσεις ετησίως. Από το 1991, όπου ο αριθμός εκτιμήθηκε περίπου στα 10.272.691 άτομα, μέχρι το 2005 με 10.969.912, ο πληθυσμός της χώρας φαίνεται να παρουσιάζει μικρή αλλά σταδιακή αύξηση. Αυτό οφείλεται φυσικά και στο μεγάλο αριθμό μεταναστών που εισέρχονταν στην Ελλάδα για εύρεση εργασίας τη μεταπολεμική περίοδο. Το 2001 το πληθυσμιακό μέγεθος της χώρας έφτασε τον αριθμό των 10.835.989 ατόμων και συνεχίστηκε με αμείωτο ρυθμό. Το ίδιο συμβαίνει και το έτος 2006 όπου ο μόνιμος πληθυσμός της χώρας για πρώτη φορά φτάνει τα 11.004.716 και σε αυτό συμβάλλουν οι Ολυμπιακοί Αγώνες και η ανάπτυξη που φάνηκε να συναντάται στην Ελλάδα. Η τελευταία είναι εμφανές πως ενισχύει την εισροή μεταναστευτικού πληθυσμού και τις γεννήσεις. Με το ξέσπασμα της παγκόσμιας κρίσης το 2008, ο πληθυσμός αυξήθηκε αλλά σε μικρότερο βαθμό σε σχέση με όλα τα προηγούμενα έτη κι έφτασε τους 11.060.937 πολίτες. Το 2009 βρίσκει τον συνολικό πληθυσμό να κυμαίνεται σε 11.094.745, ενώ από το έτος αυτό και μετά, όπου στο τέλος του εκδηλώθηκε το φαινόμενο της οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα, φαίνεται να υπάρχει μία «διστακτικότητα» γεννήσεων με τον πληθυσμό να αυξάνεται ελάχιστα μέχρι το 2011 όπου έφτασε τους 11.123.329 πολίτες. Η χαρακτηριστικότερη πτώση πραγματοποιείται το 2012, όπου οι συνέπειες της εφαρμογής των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής από τους Ευρωπαίους δανειστές με τα πιο επώδυνα οικονομικά μέτρα, οδήγησαν σε μείωση του πληθυσμού της χώρας. Ο τελευταίος ανήλθε από 11.123.329 άτομα το 2011 σε 11.086.406 το 2012 συνεχίζοντας την καθοδική πορεία του σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ).

Αναφορικά, ο πληθυσμός της Ελλάδας το 2013 έφτασε τον αριθμό του 11.003.615, ενώ το 2014 μειώθηκε περίπου στα επίπεδα του 2004 με 10.926.807 Έλληνες. Μάλιστα, σύμφωνα με στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας, την περίοδο 2010-2015 ο δείκτης γονιμότητας στην Ελλάδα οδήγησε τη χώρα στην 68η θέση της παγκόσμιας κατάταξης. Η τάση της χρονοσειράς λοιπόν από το 2012 μέχρι και το 2018 είναι καθοδική, κάτι που δείχνει τις επιπτώσεις των μνημονίων στον ελληνικό λαό, ο οποίος είναι φανερό πως επωμίσθηκε τις συνέπειες αυτής της κατάστασης με αποτέλεσμα την μείωσή του με αποχώρηση των νέων στο εξωτερικό και την αδυναμία απόκτησης παιδιών και εκπλήρωσης των οικονομικών τους υποχρεώσεων και απαιτήσεων. Από τα παραπάνω λοιπόν δημογραφικά δεδομένα καθίσταται βέβαιη η περαιτέρω μείωση του πληθυσμού και τα επόμενα χρόνια, από τη στιγμή που η δημογραφική γήρανση δεν πρόκειται να ανακοπεί, η κρίση στη χώρα δεν λέει να «κοπάσει» και οι ευκαιρίες και οι κοινωνικές παροχές δεν φαίνεται να βελτιώνονται ώστε να επηρεάσουν την απόφαση των νέων για να κάνουν οικογένεια. Το δημογραφικό πρόβλημα ίσως είναι από τα πιο σημαντικά προβλήματα της Ελλάδας και η άμεση ουσιαστική αρωγή του Κράτους και η άσκηση κοινωνικής πολιτικής είναι απαραίτητα για την αντιμετώπισή του. Χρειάζεται η εφαρμογή μιας συγκροτημένης και αποτελεσματικής μακροχρόνιας κρατικής πολιτικής, η οποία θα προσδώσει στους νέους το κίνητρο να κάνουν οικογένεια και τα οφέλη που θα αποκομίσουν από αυτήν. Το οικονομικό ζήτημα είναι πολύ σημαντικό κίνητρο που

αποθαρρύνει την απόφαση για απόκτηση παιδιών και είναι έντονο μέχρι σήμερα στην Ελλάδα. Απαιτείται λοιπόν, η αντιμετώπισή του και η ενίσχυση των νέων ζευγαριών με επιθυμία για τεκνοποίηση, ώστε να λάβουν βοήθεια και να μπορέσουν να ανταπεξέλθουν στις οικονομικές απαιτήσεις που θα φέρει ο ερχομός μιας νέας ζωής.

5.2. Η ανεργία στη χώρα και οι μεταβολές της

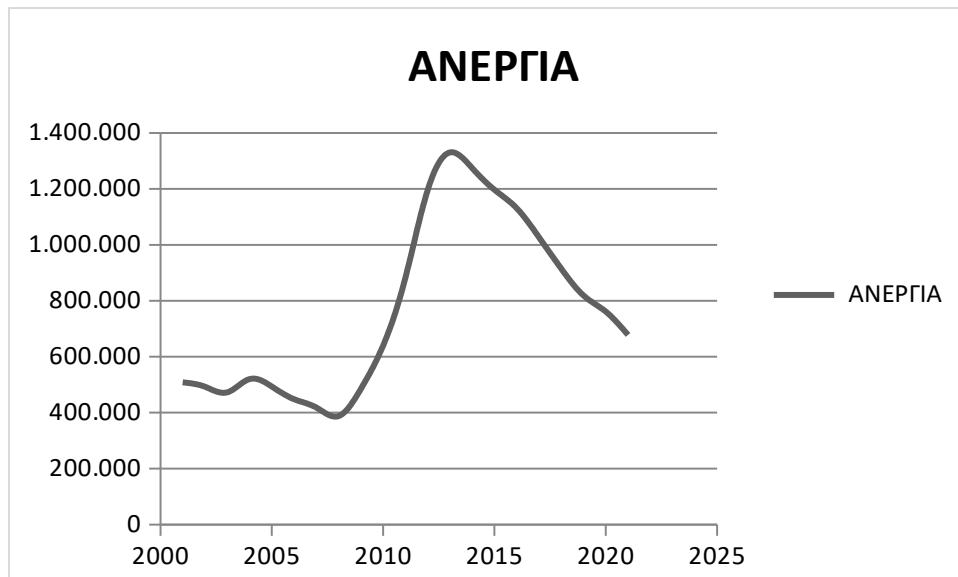
Πίνακας 2: Πίνακας χρονοσειράς ανέργων και ποσοστού ανέργων επί τοις % στην Ελλάδα για τα έτη 2001-2021

ΕΤΟΣ	ΑΝΕΡΓΙΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΝΕΡΓΙΑΣ ΕΠΙ ΤΟΙΣ %
2001	508.397	10,8%
2002	492.642	10,4%
2003	472.635	9,8%
2004	520.002	10,6%
2005	493.545	10,0%
2006	448.198	9,0%
2007	418.345	8,4%
2008	387.856	7,8%
2009	484.710	9,6%
2010	639.354	12,7%
2011	881.831	17,9%
2012	1.195.101	24,4%
2013	1.330.337	27,5%
2014	1.274.406	26,5%
2015	1.196.966	24,9%
2016	1.130.934	23,6%
2017	1.027.048	21,5%
2018	915.007	19,3%
2019	818.891	17,3%
2020	761.448	16,5%
2021	677.695	14,8%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

*ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Στα παραπάνω ποσοστά επί τοις % εφαρμόστηκε η απαραίτητη στρογγυλοποίηση στον πλησιέστερο αριθμό βάσει των κανόνων στρογγυλοποίησης, όπου ήταν απαραίτητο.

Διάγραμμα 2: Γράφημα χρονοσειράς ανέργων στην Ελλάδα για τα έτη 2001-2021

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Όπως φαίνεται και παραπάνω, η ανεργία στην Ελλάδα είναι ένα μακροχρόνιο και μείζον ζήτημα καθώς δεν έχουν ληφθεί μέτρα για την αποτελεσματική αντιμετώπισή του, αλλά μόνο για την επιφανειακή κάλυψή του την εκάστοτε περίοδο. Η χώρα ξεκίνησε το 2001 μετά την είσοδό της στην Ευρώπη με ένα ποσοστό ανέργων που έφταναν τους 508.397 και το 10,8 % και το οποίο το 2002 και 2003 δείχνει να μειώνεται στο 492.642 και 472.635 αντίστοιχα, αλλά το 2004 ανεβαίνει στους 520.002 ανέργους. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες και η θετική παρουσία της Ελλάδας σε παγκόσμιο επίπεδο δείχνει να επιφέρει θέσεις εργασίας και το 2005 το ποσοστό ανέρχεται σε 493.545 άνεργο πληθυσμό, δηλαδή 10,0%. Παρόμοια ποσοστά με μικρές αυξομειώσεις συναντώνται το 2006 και 2007. Η σημαντική για την οικονομία μεγιστοποίηση του αριθμού υποδομών και επενδύσεων με ευρωπαϊκή χρηματοδότηση έφερε ακόμη την άμεση δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, αυξάνοντας επίσης την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας ιδιαίτερα στην ευρύτερη περιοχή των Αθηνών. Από την άλλη, οι θεσμικές αδυναμίες της χώρας συνεχίζουν να υπάρχουν και η ελληνική οικονομία οδηγείται σταδιακά σε ύφεση. Το 2008 οι πολίτες φαίνεται να μην έχουν συνειδητοποιήσει ακόμα την δύσκολη αυτή κατάσταση, μιας και ο αντίκτυπός της δεν αποτυπωνόταν ακόμα στο μέγιστο βαθμό στην αγορά εργασίας, με σημαντική μείωση σε 387.856 ανέργους και ποσοστό 7,8%. Το έτος αυτό σημειώνει τους λιγότερους ανέργους από το 2001-2021. Η εμφάνιση της οικονομικής κρίσης όμως και η επώδυνη επίδρασή της στην ανεργία φαίνεται να κορυφώνεται από το 2009 κι έπειτα. Το 2009 οι μη εργαζόμενοι αυξάνονται στους 484.710 και το ποσοστό τους σε 9,6%, ενώ το 2010 στους 639.354 και σε 12,7%. Το 2011 οι μη απασχολούμενοι φτάνουν τους 881.831 και η ανεργία στην Ελλάδα στο 17,9% εκ του συνολικού πληθυσμού. Η εφαρμογή του δεύτερου μνημονίου εκτοξεύει τον αριθμό και το 2012 για πρώτη φορά οι μη απασχολούμενοι ξεπέρασαν το

εκατομμύριο κι έφτασαν τους 1.195.101 με ποσοστό 24,4%, ενώ το 2013 σημειώνεται ο υψηλότερος αριθμός ανέργων που καταγράφηκε μέχρι τώρα με 1.330.337 και 27,5%. Έτσι, είναι εμφανής η σκληρότητα των μέτρων λιτότητας με τα έτη 2014 και 2015 να εμφανίζουν μικρές αυξομειώσεις με 1.274.406 άνεργα άτομα και ποσοστό 26,5% και αντίστοιχα 1.196.966 και 24,9%. Το τελευταίο φτάνει στο 23,6% το 2016, μια χρονιά μετά την εφαρμογή του τρίτου μνημονίου στη χώρα. Μικρή πτώση παρουσιάζεται το 2017, σε 1.027.048, ενώ από το 2018 κι έπειτα τα νούμερα μειώνονται σε μικρό βαθμό και έχουν παρόμοια επίπεδα μέχρι το 2021, όπου πλέον οι μη απασχολούμενοι είναι 677.695 και το ποσοστό ανεργίας 14,8%.

Εν κατακλείδι, και τα τρία Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας περιλάμβαναν συγκεκριμένες μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας, τις οποίες κλήθηκαν να εφαρμόσουν εξαναγκαστικά οι κυβερνήσεις. Η εφαρμογή όλων των μεταρρυθμίσεων είχε ως αποτέλεσμα την περίοδο 2010 μέχρι σήμερα, να μεταβληθεί σημαντικά το θεσμικό πλαίσιο πάνω στο οποίο εφαρμόζεται και λειτουργεί η ελληνική αγορά εργασίας στην Ελλάδα. Η «αναγκαία» μείωση των εργασιακών απολαβών εφαρμόζεται και τίθεται ζήτημα διαπραγμάτευσης και καθορισμού των κατώτατων μισθών, ενώ αναγνωρίζεται ότι τα προβλήματα αυτά ενισχύουν τη «μαύρη εργασία». Οι μεταρρυθμίσεις που προωθήθηκαν στην ελληνική αγορά εργασίας όχι μόνο δεν βελτίωσαν τις επιδόσεις της, αλλά αντίθετα τις επιδείνωσαν σε μεγάλο βαθμό. Επιδείνωση κατέγραψε το ποσοστό νέων ανέργων στη χώρα από το 2010 κι έπειτα μετά το ξέσπασμα της οικονομικής ύφεσης. Η ανεργία αυξήθηκε ραγδαία από το 2010, όταν η κρίση έπληξε σκληρά την ελληνική οικονομία, με κορύφωση τα έτη 2012-2017 και σταδιακή υποχώρηση από το 2018 μέχρι και το 2021. Ωστόσο, παραμένει σε πολύ υψηλά επίπεδα και υπερδιπλάσια από αυτά της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ευρωζώνης. Ο κατακερματισμός της αγοράς εργασίας με την αυτοαπασχόληση και την αδήλωτη εργασία να παραμένουν εκτεταμένες ακόμα και σήμερα, φαίνονται από τα παραπάνω αριθμητικά δεδομένα. Εκτός από το ζήτημα της ανεργίας στη χώρα, το οποίο παραμένει μείζον στην ελληνική κοινωνία και οικονομία, σημαντικές εξακολουθούν να είναι οι παραβλέψεις και οι ελλείψεις σε ότι αφορά την προστασία των ανέργων και την προοπτική επανένταξή τους στην αγορά εργασίας. Ο κίνδυνος «παθητικοποίησης» και αποθάρρυνσης του άνεργου πληθυσμού είναι εξαιρετικά σημαντικός με αποτέλεσμα τη ραγδαία αύξηση του αριθμού των μακροχρόνια ανέργων. Η αντιμετώπιση του κοινωνικού αυτού προβλήματος, το οποίο μπορεί να φαίνεται δυσεπίλυτο αλλά δεν είναι, απαιτεί την ουσιαστική και άμεση δράση του κρατικού φορέα και των μηχανισμών κοινωνικής προστασίας με μέτρα αποτελεσματικά και εφαρμόσιμα στο μέρος αυτό του πληθυσμού που φαίνεται να έχει χάσει κάθε ελπίδα για εύρεση απασχόλησης στην Ελλάδα της κρίσης.

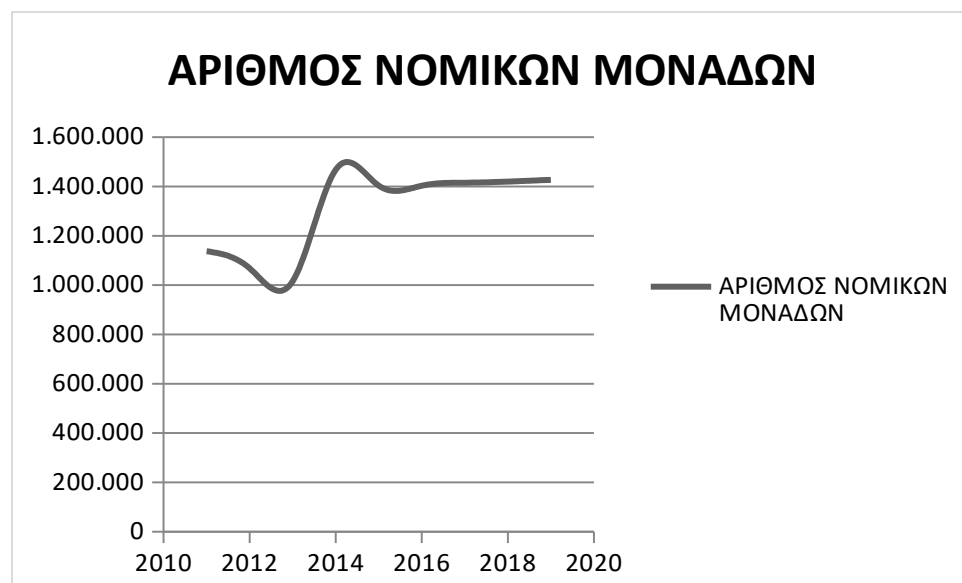
5.3. Επιχειρηματικότητα τα χρόνια της κρίσης

Πίνακας 3: Πίνακας αριθμού Νομικών Μονάδων ετησίως στην Ελλάδα για τα έτη 2011-2019

ΕΤΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΝΟΜΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ
2011	1.137.602
2012	1.068.366
2013	1.015.146
2014	1.468.014
2015	1.403.563
2016	1.403.086
2017	1.415.370
2018	1.419.855
2019	1.427.124

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Διάγραμμα 3: Γράφημα αριθμού Νομικών Μονάδων ετησίως στην Ελλάδα για τα έτη 2011-2019

*ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Παραπάνω οι νομικές μονάδες αφορούν τομείς όπως η Γεωργία, η Δασοκομία και Αλιεία, η Μεταποίηση, οι Κατασκευές, η Τέχνη, η Διασκέδαση και η Ψυχαγωγία, η Εκπαίδευση, το Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο, οι Υπηρεσίες Παροχής Καταλύματος και Εστίασης κ.α.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Όπως είναι εύλογο, η οικονομική κρίση στην Ελλάδα επηρέασε καταλυτικά και τον επιχειρηματικό τομέα. Η αναπροσαρμογή της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας μέσω των μνημονίων οικονομικής και χρηματοοικονομικής προσαρμογής δεν έφερε τους στόχους που είχαν τεθεί από την αρχή. Στο γενικότερο πλαίσιο «φτωχοποίησης» της ελληνικής κοινωνίας, οι επιχειρήσεις δεν μπορούν να επιβιώσουν και συρρικνώνονται, ενώ η κρίση συμπαρασύρει το σύνολο της επιχειρηματικότητας επιφέροντας σημαντικά κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά προβλήματα. Τα μνημόνια εφάρμοσαν δυσβάσταχτα μέτρα, όπως η αύξηση του ΦΠΑ και των ασφαλιστικών εισφορών, καθιστώντας αδύνατη την ανάπτυξη της ελληνικής επιχειρηματικότητας. Η έλλειψη ρευστότητας και οι ασφυκτικές πιέσεις επιδείνωσαν το επιχειρηματικό και το επενδυτικό τοπίο με αποτέλεσμα το κλείσιμο χιλιάδων επιχειρήσεων, ενώ επιχειρηματικά σχέδια που ήταν ήδη σε εξέλιξη κατέστη αδύνατον να υλοποιηθούν σε ένα τέτοιο οικονομικό περιβάλλον. Από την άλλη, οι αδυναμίες του επιχειρηματικού περιβάλλοντος στη χώρα είναι πολλές και ουσιαστικά μπορούν να εξηγήσουν το σημαντικό έλλειμμα ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας και την απουσία συμμετοχής τους στο «ψηφιακό επιχειρείν», στην τεχνολογική τους δηλαδή ανάπτυξη σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο. Κάποιες από αυτές είναι η επιβάρυνσή τους ή η αόριστη και πολύπλοκη νομοθεσία που ρυθμίζει τη λειτουργία και την αδειοδότηση των εταιρειών, η νομοθεσία που απαγορεύει τον ανταγωνισμό σε σημαντικές αγορές προϊόντων και σε επαγγελματικές υπηρεσίες κ.λπ. Αυτές οι αδυναμίες του επιχειρηματικού περιβάλλοντος εξηγούν επίσης το χαμηλό δείκτη απασχόλησης, ενώ οι κυβερνήσεις φέρουν πολύ μεγάλη ευθύνη εξαιτίας των παρεμβάσεων τους στις αγορές των προϊόντων, τόσο για την απασχόληση και τα δημόσια οικονομικά όσο και για την πραγματικότητα που αντιμετωπίζουν οι ελληνικές επιχειρήσεις. Στα τέλη του 2010 και στις αρχές του 2011 υπό την πίεση αλλεπάλληλων μέτρων, οι ελπίδες για υπέρβαση της κρίσης «υπερχρέωσης» διαψεύστηκαν και οι Έλληνες επιχειρηματίες παλινδρομούσαν ανάμεσα στην κατάθλιψη, την κοινωνική απόγνωση και την αβεβαιότητα.

Αναλυτικότερα, μετά την εφαρμογή του πρώτου μνημονίου το 2011 ο αριθμός των νομικών μονάδων ανέρχεται στις 1.137.602, ενώ το 2012 με την υπογραφή του δεύτερου μνημονίου μειώθηκαν εντυπωσιακά στις 1.068.366. Είναι εμφανές πως η επιβολή των σκληρών μέτρων λιτότητας και η «κάθοδος» τις ελληνικής οικονομίας απειλούν τη βιωσιμότητα των επιχειρήσεων. Το 2013 η πτώση συνεχίζεται με τα νέα μέτρα για την εξομάλυνση της εξυπηρέτησης του ελληνικού χρέους να επιφέρουν πανικό και αγανάκτηση. Το 2014 εμφανίζεται η πρώτη σημαντική και μεγάλη άνοδος της επιχειρηματικότητας με αύξηση των νομικών μονάδων στις 1.468.014, όμως την ανάκαμψη αυτή έρχεται να ανακόψει το έτος 2015, όπου εφαρμόζεται το τρίτο μνημόνιο και παρατηρείται πάλι έντονη μείωση. Ένα από τα πιο επώδυνα μέτρα ήταν η επιβολή 100% προκαταβολής φόρου για την επόμενη χρονιά στα κέρδη των επιχειρήσεων μέχρι τα τέλη του 2017. Το έτος αυτό, με 1.403.563 νομικές μονάδες και το 2016 με 1.403.086, δείχνουν πως τα μόνιμα ελλείμματα τρεχουσών συναλλαγών και το αυξανόμενο χρέος των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων έθεσαν πάλι την επιχειρηματικότητα σε κίνδυνο και οδήγησαν σε απώλεια μεγάλου μέρους

της. Από το 2017 κι έπειτα παρατηρείται μικρή άνοδος και σχετική ομοιογένεια ανά έτος με επιχειρήσεις να ανέρχονται αριθμητικά σε 1.415.370, το 2018 σε 1.419.855 και το 2019 σε 1.427.124. Εν κατακλείδι, η κρίση επέφερε μείωση της απασχόλησης και της κερδοφορίας των επιχειρήσεων, αύξηση των μη εξυπηρετούμενων δανείων και προβλήματα φερεγγυότητας και βιωσιμότητας στο μεγαλύτερο μέρος του επιχειρηματικού κλάδου της Ελλάδας. Επιχειρηματίες αυτοκτονούσαν μη μπορώντας να αντέξουν τον οικονομικό «Γολγοθά», επιχειρήσεις χρεοκοπούσαν και τα έξοδα ήταν μεγαλύτερα από τα έσοδα. Οι αρνητικοί οικονομικοί δείκτες μέχρι και σήμερα περιορίζουν και δυσκολεύουν την ίδρυση μιας νέας επιχείρησης, ισχυρής, αποδοτικής και ανταγωνιστικής, όπως απαιτεί η παγκόσμια αγορά. Η ελληνική οικονομία έχει τις πιο πολύπλοκες διαδικασίες στη διοίκηση και εμπορίου ιδιοκτησίας ανάμεσα στις χώρες του ΟΟΣΑ. Τέλος, επιβεβαιώνονται οι δυσκολίες των κυβερνήσεων να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τα εμπόδια στην επιχειρηματικότητα τα τελευταία χρόνια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Οι επιπτώσεις των Μνημονίων στα εισοδήματα των μικρομεσαίων νοικοκυριών

6.1. Ο αντίκτυπος της οικονομικής ύφεσης στις απολαβές των ατόμων

Η παγκόσμια οικονομική ύφεση και οι δομικές αδυναμίες της Ελλάδας δημιούργησαν τις συνθήκες εκδήλωσης της τρέχουσας κρίσης στη χώρα με πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά γεγονότα που έπαιξαν καταλυτικό ρόλο και οδήγησαν την ελληνική κυβέρνηση να ζητήσει οικονομική βοήθεια την άνοιξη του 2010. Από τότε, «ο φαύλος κύκλος» των μνημονίων συνεχίστηκε και η όξυνση της κρίσης χρέους αποδυνάμωσε της χώρα και τους πολίτες της. Η οικονομική αυτή συγκυρία της Αμερικής και της Ευρώπης και οι πολιτικές λιτότητας της τελευταίας, προκαλούν μεγαλύτερη εισοδηματική ανισότητα, οδηγούν στην αύξηση του βάρους των δανείων σε σχέση με τα εισοδήματα και η αποπληρωμή τους δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο. Πιο συγκεκριμένα, στην Ελλάδα τα εισοδήματα από το 2001-2018 εκτινάχθηκαν σε τεράστια ύψη, ενώ σε άλλες χώρες διατηρήθηκαν στάσιμα ή ανταγωνιστικά. Με το ξέσπασμα της κρίσης και μέχρι και σήμερα, παρατηρείται άνοδος των τιμών και οι εργασιακές αμοιβές αντίθετα μειώνονται. Η χρηματοπιστωτική καταστολή δεν οδήγησε σε εξυγίανση της οικονομίας αλλά με μαθηματική ακρίβεια σε κοινωνική κατάρρευση. Οι πολιτικές λιτότητας που επιβλήθηκαν πολλαπλασίασαν την ανεργία και την ανέχεια και επιτάχυναν τις μη παραγωγικές μορφές συγκέντρωσης πλούτου, κάτι το οποίο αύξησε τις εισοδηματικές ανισότητες. Τα αλληπάλληλα επώδυνα μέτρα εναντίον των μικρομεσαίων στρωμάτων του πληθυσμού ήταν τα πιο βάνανυσα. Η χρηματοδότηση από ιδιωτικές Τράπεζες με υψηλά επιτόκια δανεισμού ή αλλιώς η χρηματιστική κερδοσκοπία και εμπορευματοποίηση επεκτείνονται όχι μόνο στην εργασία και στα εισοδήματα, αλλά και στους θεσμούς, το δημοκρατικό πολίτευμα και στην αρχή της ανθρώπινης ελευθερίας. Ακυρώνονται ή μειώνονται δραματικά κοινωνικές κατακτήσεις και παροχές, προγράμματα παιδείας, υγείας, εργασίας,

κοινωνικής ασφάλισης, συντάξεων, κοινωνικών και δημοσίων αγαθών. Έτσι, η κρίση υποχρέωσε τους πολίτες να προσγειωθούν απότομα στη σκληρή πραγματικότητα με τα μικρομεσαία στρώματα να δέχονται τις πιο σκληρές επιπτώσεις ενός σπάταλου, ανορθολογικού και αυθαίρετου μοντέλου ανάπτυξης που πλέον καταρρέει. Εντούτοις, οι προσδοκίες μειώνονται τόσο σε οικονομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο, σε ατομικό όσο και σε οικογενειακό, ενώ τα όνειρα των νέων για το μέλλον φαίνονται απραγματοποίητα. Η παθητική εγκατάλειψη, οι αυτοκτονίες λόγω απόγνωσης και η αδιαφορία είναι χαρακτηριστικά έως σήμερα.

Στην τρέχουσα συγκυρία της οικονομικής στασιμότητας ενισχύεται και βαθαίνει η τελευταία με τον αριθμό των ανθρώπων που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας να αυξάνεται όλο και περισσότερο. Οι υψηλοί μισθοί του δημοσίου τομέα και γενικότερα οι αυξήσεις μισθών και συντάξεων στην Ελλάδα, όπως και τα διάφορα επιδόματα που δίνονταν σε υπέρογκο βαθμό, αντικαταστάθηκαν από την οικονομική κρίση του 2009 με συμβάσεις προσωρινής και μερικής απασχόλησης, ανεργία (μακροχρόνια και μη), υψηλή αδήλωτη εργασία και εξαιρετικά χαμηλούς μισθούς. Το Κράτος Πρόνοιας, το οποίο ούτως ή άλλως στην Ελλάδα είναι υπολειμματικού μοντέλου, κατέρρευσε ακόμα περισσότερο και τις παροχές του αντικατέστησαν η Εκκλησία και κυρίως το οικογενειακό περιβάλλον. Τα μέτρα Κοινωνικής Πρόνοιας που θεωρούνται αναγκαία για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού αναδιαμορφώθηκαν. Οι αναποτελεσματικές αυτές πολιτικές και τα επιφανειακά μέτρα στήριξης καλύπτουν αμυδρά τα προβλήματα δίνοντας προσωρινά εργασία ή επιδόματα σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού, χωρίς να στοχεύουν όμως στην αντιμετώπιση του προβλήματος εκ των έσω. Επίσης, η διαφθορά και οι ανισότητες μεταξύ των κοινωνικών στρωμάτων αυξάνει τη δυσκολία διαβίωσης των κατώτερων από αυτά και τα οδηγεί στην δυστυχία και την απελπισία. Δεν είναι τυχαίο πως η Ελλάδα έχει την υψηλότερη εισοδηματική ανισότητα στην Ευρώπη. Με τη δραματική μείωση των εισοδημάτων περικόπηκε η κάλυψη βασικών αναγκών των ελληνικών νοικοκυριών, ακόμα και των βασικότερων για την επιβίωσή του, όπως τα τρόφιμα, η ένδυση, η θέρμανση, η στέγαση κ.α. Η καθήλωση λοιπόν των μισθών, η εμπορευματοποίηση συλλογικών αγαθών, η υποχρηματοδότηση του Κοινωνικού Κράτους από την μία μεριά και ο υπερδανεισμός των νοικοκυριών, η προσφορά δανείων, πιστωτικών καρτών και η υπερκατανάλωση από την άλλη πριν τα χρόνια της κρίσης, έκαναν ακόμη δυσχερέστερη την σημερινή κατάσταση για τα χαμηλά και μεσαία στρώματα, τα οποία πλέον δεινοπαθούν να ανταπεξέλθουν στις καθημερινές τους ανάγκες. Στα παρακάτω υποκεφάλαια θα αναφερθούν και θα αναλυθούν λεπτομερώς και διαγραμματικά οι μειώσεις των εισοδημάτων στην Ελλάδα και οι επιπτώσεις αυτών στην καθημερινότητα και την κατανάλωση των μικρομεσαίων νοικοκυριών, καθώς και στην επιχειρηματικότητα των τελευταίων.

6.1.1. Η μεσαία τάξη και οι αλλαγές στα εισοδήματά της

Η αστική τάξη μετά από μία αυξητική περίοδο μεταξύ 2002 και 2009 εμφανίζει μείωση. Η μεσαία τάξη αποτελεί με διαφορά το μεγαλύτερο τμήμα του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Έτσι, είναι λογικό τα στρώματα αυτά να αποτελούν προϋπόθεση, τόσο για την οποιαδήποτε κυβερνητική πλειοψηφία όσο και για την νομιμοποιητική βάση για τις εφαρμοζόμενες κρατικές πολιτικές. Η σημαντικότητα λοιπόν που κατέχει ο ρόλος τους είναι μεγάλη για τη διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής. Μία από τις σημαντικότερες συνέπειες της βίαιης οικονομικής προσαρμογής των μνημονίων και της κρίσης είναι η απώλεια θέσεων εργασίας και η περικοπή των μισθών, μειώνοντας τα εισοδήματα προς τα κάτω. Οι ομάδες που έχουν τις εντονότερες πιέσεις είναι η ανώτερη μεσαία τάξη (50.000 έως 75.000 ευρώ ετήσιο εισόδημα), ο «πυρήνας» της μεσαίας τάξης (30.001 έως 50.000 ευρώ) και τα άτομα της κατώτερης μεσαίας τάξης (12.001 έως 30.000 ευρώ). Η μείωση της απασχόλησης και η πτώση των μισθών προκάλεσαν «φτωχοποίηση» των μεσαίων στρωμάτων με την κεντρική μεσαία τάξη να έχει απολέσει περίπου το 68% του πληθυσμού της, ενώ η ανώτερη μεσαία τάξη να καταγράφει μείωση ύψους 82%²⁸. Η κατώτερη τάξη με ετήσιο εισόδημα λιγότερο από 12.000 ευρώ με τη κρίση ενισχύεται και αυξάνεται αριθμητικά. Έτσι, η δομή της ανισότητας μοιάζει να μετασχηματίζεται αφού οι διαφορές εντοπίζονται πλέον στις διάφορες των μισθών και όχι της αμοιβής του κεφαλαίου. Από την άλλη, η δομή της ελληνικής κοινωνίας δεν φαίνεται να μεταβάλλεται, τουλάχιστον όχι τόσο όσο αναμενόταν στις αρχές της κρίσης. Οι αλλαγές αυτές στην κοινωνικοοικονομική δομή εμφανίζονται με αργό ρυθμό κάτι το οποίο δείχνει την ανθεκτικότητα της μεσαίας τάξης, κυρίως της παραδοσιακής, παρ' όλη αυτή τη βίαιη οικονομική αλλαγή που βιώνει η χώρα. Παρ' όλα αυτά, το πλήγμα που δέχτηκε ήταν σημαντικό, καθώς τα τελευταία χρόνια της ύφεσης και της ραγδαίας περικοπής των εισοδημάτων παρατηρείται έντονη κοινωνική κινητικότητα «προς τα κάτω» και το μέλλον της μεσαίας τάξης προδιαγράφεται να είναι αβέβαιο.

Σημαντικό κομμάτι της μεσαίας τάξης στην Ελλάδα είναι η «νέα μικροαστική τάξη» που περιλαμβάνει όσους εργάζονται ως ελεύθεροι επαγγελματίες, είτε ως μισθωτοί αλλά επιβλέπουν και επιτηρούν την οργάνωση της εργασίας όπως οι μηχανικοί, οι δικηγόροι, οι γιατροί, οι μισθωτοί σε υψηλά εισοδήματα (με αμοιβή από 1.100 έως 1.599 ευρώ), καθώς και οι μισθωτοί του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα που έχουν πανεπιστημιακή εκπαίδευση (ΠΕ). Από το 2009 και μετά υφίστανται περικοπές στο εισόδημά τους, χαρακτηριστικότερα τα άτομα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα. Επομένως, η κρίση αυτή δεν έμοιαζε με τις προηγούμενες και η νέα μικροαστική τάξη είναι αυτή που δέχθηκε τις ισχυρότερες πιέσεις και επωμίσθηκε τις συνέπειες της οικονομικής προσαρμογής, αφού δέχθηκε τη μεγάλη μείωση των μισθών και φορολογικές επιβαρύνσεις σε αντίθεση με τους αγρότες και τους συνταξιούχους. Η εισοδηματική κατάρρευση της κατηγορίας αυτής είναι αδιαμφισβήτητη. Στα τέλη του 2010, η διόγκωση της ανεργίας και η μαζική

28 Αρανίτου Βάλια, *Η μεσαία τάξη στην Ελλάδα την εποχή των Μνημονίων (Μεταξύ κατάρρευσης και ανθεκτικότητας)*, (Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο, 2019): 200.

καταστροφή μικρομεσαίων επιχειρηματιών και ελεύθερων επαγγελματιών οδήγησαν σε απόγνωση και κοινωνική οργή. Από την άλλη, την περίοδο 2009-2010 σημειώνεται αύξηση των ανέργων, ενώ από το 2009-2017 αυξάνεται σε μεγάλο βαθμό η απασχόληση στην κατηγορία έως 700 ευρώ μισθού δείχνοντας την έντονη συμπίεση της νέας μικροαστικής τάξης, με την τάξη αυτή να μειώνεται κατά 88.061 άτομα²⁹. Οι Έλληνες αντιμετώπιζαν έναν ανελέητο βομβαρδισμό από τα Μ.Μ.Ε. και είχαν βρεθεί σε αδιέξοδο και δίλημμα, καθώς από τη μία διαφωνούσαν για τη δραστική μείωση του διαθέσιμου εισοδήματός τους, όμως από την άλλη κατανοούσαν ότι η χώρα είχε φτάσει σε ένα σημείο «στο χείλος του γκρεμού» και ότι έπρεπε να ληφθούν μέτρα για να αντιμετωπιστεί αυτή η κατάσταση. Οι μειώσεις αυτές φυσικά και οι ισχυρότατες οικονομικές πιέσεις έθεσαν σε κίνδυνο τη συνοχή και την παραμονή της μεσαίας τάξης στην ελληνική κοινωνία. Εν κατακλείδι, η νέα μικροαστική τάξη υπέμεινε τις πιο έντονες συνέπειες με μειώσεις εισοδημάτων και πτώση του βιοτικού της επιπέδου και δέχτηκε ισχυρότερο πλήγμα στην παραμονή και τα εισοδήματά της, ενώ εξαιτίας των υψηλών τελευταίων, κατά την περίοδο της κρίσης υπήρχε έντονα η άποψη ότι έχει πολύ μεγάλο μερίδιο ευθύνης για την οικονομική ύφεση.

6.1.2. Τα αποτελέσματα στην επιχειρηματικότητα των μεσαίων στρωμάτων

Σε αντίθεση με την «νέα μικροαστική τάξη» που αναφέρθηκε παραπάνω, η «παραδοσιακή μικροαστική τάξη» αποτελεί το βασικό κορμό της μεσαίας τάξης στην Ελλάδα. Σε αυτήν ανήκουν οι ιδιοκτήτες μικρών οικογενειακών επιχειρήσεων (με απασχόληση μέχρι 4 άτομα και επιχειρήσεις με κύκλο εργασιών μικρότερο ή ίσο των 150.000) και τα μέλη τα οποία υποβοηθούν στις μικρές επιχειρήσεις όλων των κλάδων, όπως και οι αυτοαπασχολούμενοι σε μια ευρεία επαγγελματιών (π.χ. ηλεκτρολόγοι, υδραυλικοί κ.α.). Η πρώτη αποτέλεσε σημαντικό στοιχείο της κοινωνικής διαστρωμάτωσης μετά τη μεταπολίτευση, ενώ δέχτηκε πιέσεις και ανέπτυξε μία σημαντική δυναμική στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και στις αρχές του 2000, η οποία κορυφώνεται το 2006. Μία «κλειστή κοινωνία» αλλιώς, που στηρίζεται στις οικογενειακές επιχειρήσεις με έλλειψη ανταγωνιστικότητας και αδυναμία να ανταπεξέλθει στις επιταγές και τις προκλήσεις του διεθνούς ανταγωνισμού και της παγκόσμιας αγοράς. Σε αντίθεση με την περίοδο 2002-2009, μετά την κρίση οι νέες επιχειρηματικές προσπάθειες την περίοδο της ύφεσης μοιάζουν να μην αποδίδουν με μεγαλύτερες και μη επιχειρήσεις να δέχονται πιέσεις και να απολύουν εργαζόμενους. Η μισθωτή απασχόληση ενισχύεται και υπάρχει αύξηση της ανεργίας³⁰. Από το 2009 και μετά σε ένα εξαιρετικά δυσμενές οικονομικό περιβάλλον με φορολογικές και ασφαλιστικές επιβαρύνσεις, μείωση της εγχώριας ζήτησης και πλούτου, οι απώλειες της επιχειρηματικότητας ήταν σημαντικές. Η συμπίεση των αγροτικών στρωμάτων σχετίζεται με τη μείωση της συμβολής του

29 Όπως παραπάνω, σελ. 187.

30 Αρανίτου Βάλια, *Η μεσαία τάξη στην Ελλάδα την εποχή των Μνημονίων (Μεταξύ κατάρρευσης και ανθεκτικότητας)*, (Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο, 2019): 170-172.

αγροτικού τομέα στην ελληνική οικονομία. Οι αγρότες που απολάμβαναν πλήθος υψηλών επιδοτήσεων και κρατικών παροχών περιθωριοποιήθηκαν αφού δεν αύξησαν τον τζίρο τους και κυρίως δεν προσανατολίστηκαν σε καλλιέργειες μεγαλύτερων αποδόσεων και σε τεχνολογικές καινοτομίες κι επιτεύγματα. Η οικονομική ευμάρεια των πολιτών μειώνεται και το εισόδημα συναντά τη ραγδαία μείωσή του με κορύφωση το 2010, ενώ το 2014-2015 φτάνει σε επίπεδα ακόμα χαμηλότερα με την παραδοσιακή μικροαστική τάξη να ασκεί την επιχειρηματικότητά της. Ο αριθμός των μικρών επιχειρήσεων μειώνεται και η συμπίεση της επιχειρηματικότητας είναι εξαιρετικά έντονη.

Συμπερασματικά, η μεσαία τάξη τείνει να συρρικνώνεται και να πλησιάζει την εργατική τάξη και συγχρόνως να χάνει τα διακριτά χαρακτηριστικά της. Τόσο η ίδια όσο και τα εισοδήματά της βίωσαν και εξακολουθούν να βιώνουν κοινωνικοοικονομική κατάρρευση και να είναι σε δύσκολη θέση. Πράγματι, η λεγόμενη «παραδοσιακή μικροαστική τάξη», δηλαδή οι μικρές επιχειρήσεις έως τεσσάρων εργαζόμενων, έχασε ένα σημαντικό ποσοστό του δυναμικού της και αδυνατούσε να καλύψει τις υποχρεώσεις της αντιμετωπίζοντας τεράστιο χρηματοοικονομικό πρόβλημα. Σε πολλές περιπτώσεις οι δυσκολίες των μικρών επιχειρηματιών οδήγησαν σε αύξηση των αυτοκτονιών. Από την άλλη, η νέα μικροαστική τάξη αντιμετώπισε την απόγνωση, την άμεση μείωση του εισοδήματός της, την αδυναμία εξόφλησης δανείων, αλληπάλληλους φόρους και περιορισμένα έσοδα. Οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις δεν άντεξαν, όπως και πολλές κατηγορίες ελεύθερων επαγγελματιών, δημοσίων υπαλλήλων κ.α. Όμως, δεν υπάρχει κατάρρευση, τουλάχιστον στο βαθμό που αυτή αναμενόταν κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Μετά το 2015, παρά την ύφεση το ποσοστό του πληθυσμού που διατηρεί τη θέση του ως «επιχειρηματίες» παραμένει υψηλό κι αυτό αντανακλά την οργάνωση και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της ελληνικής επιχειρηματικότητας και της ελληνικής κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Η παραδοσιακή μικροαστική τάξη απέδειξε την κεντρική της θέση στην ελληνική κοινωνική δομή και κατόρθωσε να αντέξει στις δύσκολες καταστάσεις, γεγονός που την κάνει να αποτελεί σημαντικό δομικό στοιχείο της ελληνικής κοινωνίας. Έγινε «υπαίτιος» όλων των παθογενειών του ελληνικού παραγωγικού μοντέλου με τους μικρούς και μεσαίους επιχειρηματίες να αποκαλούνται «φοροφυγάδες», «αντιπαραγωγικοί» και «μη ανταγωνιστικοί». Στηριζόμενη στο μικρό και οικογενειακό μέγεθος της επιχείρησης και φανερώνοντας ευελιξία σε «τεχνικές επιβίωσης» και την αξιοποίηση εναλλακτικών πηγών χρηματοδότησης που αντανακλούν ένα ισχυρό ανθρώπινο κεφάλαιο από συγγενικά και φιλικά πρόσωπα του επιχειρηματία, έδειξε ιδιαίτερη και πιο έντονη ανθεκτικότητα σε σχέση με την νέα μικροαστική τάξη.

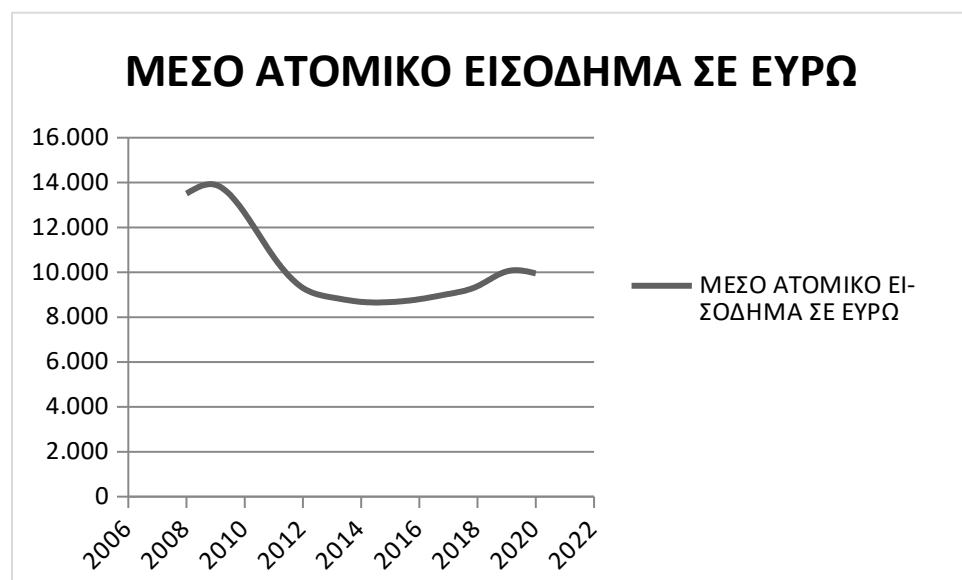
6.1.3. Το ατομικό διαθέσιμο εισόδημα και οι αλλαγές του

Πίνακας 4: Πίνακας με την μεταβολή του μέσου ισοδύναμου ατομικού διαθέσιμου εισοδήματος για τα έτη 2009-2021

ΕΤΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	ΕΤΟΣ ΑΝΑΦΟΡΑΣ (ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ)	ΜΕΣΟ ΑΤΟΜΙΚΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ (ΣΕ ΕΥΡΩ)
2009	2008	13.505
2010	2009	13.896
2011	2010	12.637
2012	2011	10.676
2013	2012	9.303
2014	2013	8.879
2015	2014	8.682
2016	2015	8.672
2017	2016	8.800
2018	2017	9.034
2019	2018	9.382
2020	2019	10.041
2021	2020	9.952

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Διάγραμμα 4: Γράφημα με την μεταβολή του μέσου ισοδύναμου ατομικού διαθέσιμου εισοδήματος για τα έτη 2009-2021

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα επέφερε σημαντικές μειώσεις στα εισοδήματα των μικρομεσαίων νοικοκυριών, τα οποία ελπίζουν σε μια καλύτερευση

των συνθηκών διαβίωσής τους και της δύσκολης καθημερινότητας που βιώνουν μέχρι και σήμερα. Βάσει της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών της ΕΛΣΤΑΤ ο πληθυσμός που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού αυξήθηκε σε μεγάλο βαθμό. Με την εμφάνιση της παγκόσμιας ύφεσης, το ατομικό εισόδημα ανερχόταν ετησίως σε ευρώ στα 13.505 το 2008 και το 2009 σε παρόμοια επίπεδα στα 13.896. Το 2010 και με την παρουσία της ελληνικής «κρίσης χρέους» ξεκινά η μείωσή του, καθώς ανέρχεται στα 12.637 ευρώ και το 2011 στα 10.676. Πτώση αποτυπώνεται και το 2012 με πολίτες οι οποίοι καλούνται να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες τις δικές τους και των οικογενειών τους με ετήσιο εισόδημα στα 9.303 ευρώ, ενώ τα πράγματα δυσκολεύουν όταν για την τετραετία 2012-2016 το μέσο ατομικό εισόδημα κυμαίνεται με μικρές αυξομειώσεις από 8.672 έως 8.879 ευρώ. Αντίθετα, από το 2017 έως το 2019 φαίνεται μια μικρή ανάκαμψη και αύξηση του ατομικού εισοδήματος με 9.034 και 9.382 ευρώ τα έτη 2017-2018 και 10.041 το 2019. Από την άλλη, το 2020 αποτυπώνεται ξανά ελαφρά πτώση του μέσου συνολικού διαθέσιμου εισοδήματος ετησίως στα 9.952 ευρώ. Στα παραπάνω δεδομένα πέραν της ελληνικής οικονομικής ύφεσης, δεν θα μπορούσε να μην αναφερθεί σαν γενεσιουργός αιτία η υψηλή και η μακροχρόνια ανεργία που αποτελούν κάποια από τα σημαντικότερα προβλήματα της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας και παραμένουν σε πολύ υψηλά επίπεδα συγκριτικά με τους Ευρωπαϊκούς μέσους όρους. Η αυτοαπασχόληση και η αδήλωτη εργασία υποκατέστησαν την κανονική απασχόληση, ενώ το κόστος εργασίας αυξάνεται με ρυθμούς υψηλότερους από αυτούς που αυξανόταν η παραγωγικότητα της εργασίας.

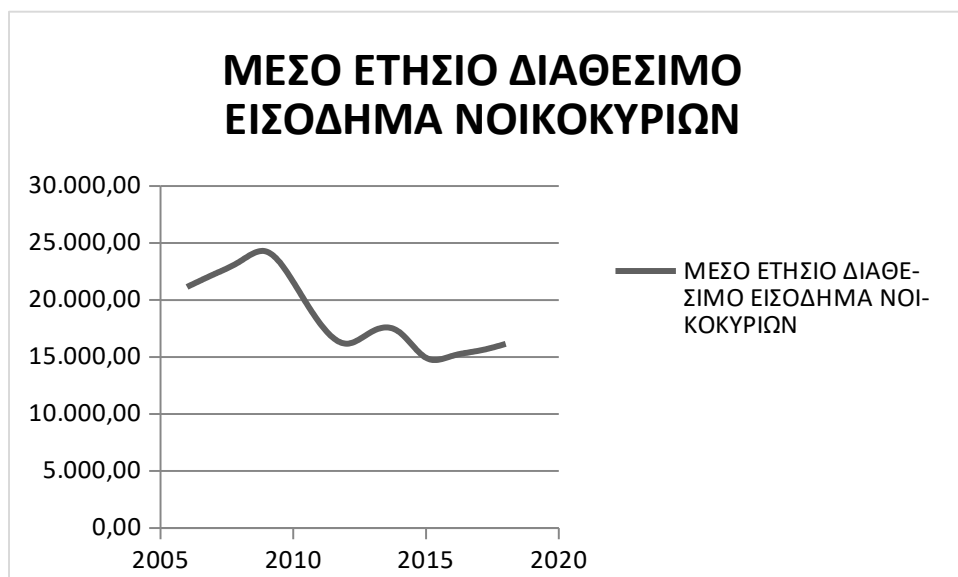
6.1.4. Το διαθέσιμο εισόδημα των ελληνικών νοικοκυριών

Πίνακας 5: Το μέσο ετήσιο διαθέσιμο εισόδημα των ελληνικών νοικοκυριών σε ευρώ για τα έτη 2006-2018

ΕΤΟΣ	ΜΕΣΟ ΕΤΗΣΙΟ ΔΙΑΘΕΣΙΜΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ (ΕΥΡΩ)
2006	21.140,37
2007	22.243,04
2008	23.394,73
2009	24.244,38
2010	21.590,07
2011	17.977
2012	16.170
2013	17.270
2014	17.182
2015	14.932
2016	15.106
2017	15.556
2018	16.147

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Διάγραμμα 5: Γράφημα με το μέσο ετήσιο διαθέσιμο εισόδημα των ελληνικών νοικοκυριών σε ευρώ για τα έτη 2006-2018

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Οι επιπτώσεις των μνημονιακών μέτρων είναι εμφανείς. Τα νοικοκυριά δεινοπαθούν να ανταπεξέλθουν ακόμα και στις βασικές ανάγκες διαβίωσής τους. Πιο συγκεκριμένα, τα παραπάνω δεδομένα βασίζονται σε ετήσιες Έρευνες Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών της ΕΛΣΤΑΤ (Δείκτες Συνθηκών Διαβίωσης και Κίνδυνος Φτώχειας), από το 2007-2018. Αναφορικά, το 2006 το 20,3% του πληθυσμού της χώρας ανήκε σε νοικοκυριά με χαμηλό εισόδημα, ενώ τα νοικοκυριά που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας ανέρχονται στα 838.910 και τα μέλη τους σε 2.190.933. Τα κοινωνικά επιδόματα (συμπεριλαμβανομένων των συντάξεων) αποτελούν το 65% του διαθέσιμου εισοδήματος του πληθυσμού. Κοινωνικά επιδόματα είναι η κοινωνική βοήθεια (Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα, επίδομα θέρμανσης, προσφύγων, αποφυλακισμένων, τοξικομανών), τα οικογενειακά επιδόματα, τα βοηθήματα ανεργίας ή αναπηρίας κ.α. Το 2007 υπό την απειλή φτώχειας βρισκόταν το 20% του πληθυσμού της χώρας. Το ελάχιστο καθαρό μηνιαίο εισόδημα για την κάλυψη των βασικών αναγκών των νοικοκυριών, κατά δήλωσή τους, έφτανε τα 2.185,70 ευρώ και το μέσο ετήσιο διαθέσιμο ήταν 22.243,04 ευρώ. Τα νοικοκυριά που αντιμετώπιζαν τον κίνδυνο της φτώχειας εκτιμώνται σε 832.975 και τα μέλη τους σε 2.186.869. Τα κοινωνικά επιδόματα μειώνουν το ποσοστό

κινδύνου φτώχειας περίπου κατά το ήμισυ. Το έτος 2008, όπου ξέσπασε και η παγκόσμια οικονομική ύφεση, το ποσοστό κινδύνου φτώχειας των ανέργων ανέρχεται σε 38,1%, με σημαντική αύξηση κατά 1,3 ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με το προηγούμενο έτος. Το 19,7% του πληθυσμού απειλείται από την ανέχεια και το 65,5% του μη φτωχού πληθυσμού δηλώνει ότι επιβαρύνεται αρκετά από τις συνολικές δαπάνες στέγασης. Το 35,8% των φτωχών νοικοκυριών δηλώνει δυσκολία στην πληρωμή πάγιων λογαριασμών, ενώ το 2007 ήταν 28,4%. Σε κίνδυνο φτώχειας είναι περίπου 845.000 νοικοκυριά και τα μέλη τους περίπου 2.147.108. Η παρουσία της «κρίσης χρέους» στη χώρα το 2009 αύξησε και τις δυσκολίες των ελληνικών νοικοκυριών που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας στα 868.597 και τα μέλη τους στα 2.204.800, ενώ στα πρόθυρα της ανέχειας βρίσκεται το 20,1% των πολιτών.

Με άλλα λόγια, 3.030.900 πολίτες είναι στον κίνδυνο της φτώχειας ή του κοινωνικού αποκλεισμού. Ο πληθυσμός που διαβιεί σε νοικοκυριά που δεν εργάζεται κανένα μέλος ή εργάζεται με μερική απασχόληση ανέρχεται σε 544.800 άτομα, ενώ το προηγούμενο έτος ήταν 488.200. Οι κοινωνικές παροχές αποτελούν το 28,6% του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών. Εύλογα, η ύφεση της χώρας καθιστά τις ελληνικές οικογένειες αδύναμες να ανταπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους με τη φτώχεια να απειλεί τις 901.194 από αυτές και τα 2.341.400 μέλη τους. Το 21,4% του συνολικού πληθυσμού της χώρας απειλείται από το ίδιο κοινωνικό φαινόμενο. Το 2010 στο κατώφλι της φτώχειας βρίσκεται το 21,4% της χώρας και 901.194 νοικοκυριά με 2.341.400 μέλη τους. Το ετήσιο καθαρό εισόδημα των τελευταίων πέφτει κατακόρυφα στα 21.590,07 ευρώ, από 24.244,38 που ήταν το 2009. Ο πληθυσμός σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικό αποκλεισμό ανέρχεται σε 3.403.000 άτομα και το 51,1% του φτωχού πληθυσμού δηλώνει δυσκολία στην πληρωμή πάγιων λογαριασμών εγκαίρως, όπως αυτών του ηλεκτρικού ρεύματος, του νερού κ.α. Αύξηση του κινδύνου ανέχειας υπάρχει φυσικά και στις χώρες της Ε.Ε., εκτός από τη Λετονία, το Λουξεμβούργο, τη Δανία, τη Λιθουανία και τη Μάλτα. Αντίθετα, η μεγαλύτερη καταγράφεται στη Βουλγαρία, μετά την Τσεχία. Το 2011 με το πρώτο μνημόνιο στην Ελλάδα ο πληθυσμός που αντιμετωπίζει υλικές στερήσεις ανεβαίνει κι άλλο στην Ευρώπη. Ο πληθυσμός σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικό αποκλεισμό ανεβαίνει στο 34,6% εκ του συνόλου της χώρας (3.795.100 άτομα) και είναι υψηλότερος για άτομα ηλικίας 18-64 ετών, ενώ στα νοικοκυριά αυξάνει επίσης, φτάνοντας τα 914.873 και τα μέλη τους σε 2.535.700. Για πρώτη φορά η Ελλάδα διαθέτει το υψηλότερο ποσοστό κινδύνου ανέχειας με 23,1%, ενώ το χαμηλότερο η Ισλανδία με 7,9%. Το 2012 το 23,1% του ελληνικού πληθυσμού βρέθηκε στο «κατώφλι» της φτώχειας, ενώ το μέσο ετήσιο διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών της Ελλάδας έφτασε τα 16.170 χιλιάδες ευρώ, μειωμένο σε σχέση με 17.977 το 2011. Στα νοικοκυριά ο κίνδυνος φτώχειας άγγιξε τα 892.763 με τα μέλη τους να είναι 2.529.005. Ο πληθυσμός που διαβιεί σε νοικοκυριά που δεν εργάζεται κανένα μέλος ή απασχολείται για λιγότερο από 3 μήνες φτάνει τα 1.200.800 άτομα, σε σχέση με το 2011 που ήταν 1.010.900. Στο συνολικό πληθυσμό αντίστοιχα ο κίνδυνος του φαινομένου ή του κοινωνικού αποκλεισμού αυξήθηκε στα 3.903.800 άτομα, δηλαδή 35,7% και η Ελλάδα είναι η δεύτερη χώρα στην Ευρώπη με πρώτη τη Βουλγαρία

(48,0%). Το ποσοστό αυτό μειώνεται στο 28,0% και θα έφτανε στο 53,4%, εάν δεν συνεισέφεραν τα κοινωνικά επιδόματα και οι συντάξεις στο διαθέσιμο εισόδημα νοικοκυριών.

Με βάση τα στοιχεία της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών της ΕΛΣΤΑΤ το 2014, ο κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού για το έτος 2013 ανέρχεται στο 36,0% του ελληνικού πληθυσμού, υψηλότερος για τα άτομα ηλικιών 18-64 (40,1%). Τα νοικοκυριά στο κατώφλι της ανέχειας είναι 888.452 σε σύνολο 4.066.745 πολιτών και τα μέλη τους σε 2.384.035 στο σύνολο των 10.785.312 πολιτών της χώρας. Τα άτομα με τον κίνδυνο αυτό είναι συνολικά 3.884.700 ή αλλιώς το 36,0% του πληθυσμού της Ελλάδας. Χωρίς τα κοινωνικά επιδόματα θα έφτανε το 52,2%, ενώ όταν αυτά περιλαμβάνονται μειώνεται στο 26,0%. Τα παραπάνω νούμερα αποτυπώνουν τις δυσβάσταχτες συνθήκες διαβίωσης των μικρομεσαίων νοικοκυριών και των συνεπειών των προγραμμάτων λιτότητας στην Ελλάδα. Το έτος 2014, ο πληθυσμός που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας συναντά μικρή μείωση σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά, ενώ τα νοικοκυριά εκτιμώνται σε 860.117 και τα μέλη τους σε 2.293.172. Το ποσοστό πληθυσμού ηλικίας 18-59 που διαβιεί σε νοικοκυριά με χαμηλή ένταση εργασίας είναι επίσης στο 18,7 %, (επί του συνόλου του πληθυσμού αυτής της ηλικιακής ομάδας), μειωμένο σε σχέση με 19,4% το 2013 και με 19,6% το 2012. Το μέσο ετήσιο διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών είναι 17.270 ευρώ, λιγότερο σε σχέση με το 2013 που ήταν 17.182 ευρώ. Το 2015 το 21,2% του συνολικού πληθυσμού της χώρας ήταν σε κίνδυνο φτώχειας που για παιδιά ηλικίας 0-17 ετών (παιδική φτώχεια) και για άτομα ηλικίας άνω των 65 ετών, μειώθηκε σε σχέση με πέρυσι. Τα νοικοκυριά που βρίσκονται στον κίνδυνο είναι 832.065 και τα μέλη τους 2.262.808. Το ποσοστό αυτό, μη συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών επιδομάτων θα έφτανε το 52,9%, ενώ με αυτά φτάνει το 25,2%. Επιπλέον, το έτος 2016 το μέσο ετήσιο διαθέσιμο εισόδημα των ελληνικών νοικοκυριών συναντά αύξηση στα 15.106 ευρώ σε σχέση με 14.932 ευρώ το 2015. Το 34,8% του συνολικού πληθυσμού της χώρας ήταν κοντά στην ανέχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό (3.701.800 άτομα), δείχνοντας να μειώνεται από πέρυσι. Τέλος, το 2018 το μέσο ετήσιο διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών της χώρας αυξήθηκε σε 16.147 ευρώ, από 15.556 το 2017 και 15.106 το 2016. Το 17,9% του συνολικού ελληνικού πληθυσμού ήταν σε κίνδυνο φτώχειας. Ο δείκτης αυτός σημείωσε αυξητική πορεία έως το 2012, αλλά άρχισε να μειώνεται από το 2014. Ο πληθυσμός που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού είναι στο 30,0% (3.161.900 άτομα) του πληθυσμού της χώρας, παρουσιάζοντας κι αυτός μικρή πτώση. Το ίδιο συμβαίνει και με τα νοικοκυριά σε κίνδυνο φτώχειας, όπου το 2018 είναι 698.454, το 2017 763.174 και το 2016 789.585. Το ποσοστό κινδύνου φτώχειας πριν από όλες τις κοινωνικές μεταβιβάσεις ανέρχεται σε 50,0%, με μείωση από το 48,4% του προηγούμενου έτους.

Σύμφωνα με εκτίμηση του ΔΝΤ στις 12 Σεπτεμβρίου του 2011: «Το σημαντικότερο παγκόσμιο πρόβλημα της εποχής μας είναι ότι μία μειοψηφία που αντιπροσωπεύει μόνο το 1% του παγκόσμιου πληθυσμού οικειοποιείται περισσότερο

από 14% του παγκόσμιου εισοδήματος, ενώ παράλληλα 20% των φτωχών στον κόσμο περιορίζονται σε λιγότερο από 1% του παγκόσμιου εισοδήματος». Δεν θα ήταν λάθος λοιπόν, αν ειπωθεί πως η παγκόσμια κρίση δεν άφησε καμία χώρα ανεπηρέαστη και πως η κοινωνική ανισότητα και το χάσμα μεταξύ των εισοδημάτων και των κοινωνικών τάξεων μεγάλωσε. Χαρακτηριστικότερα, η Ελλάδα εκτιμάται ότι βρίσκεται στην 21η θέση της κατάταξης της Ευρώπης των 27 χωρών ως προς την ανισοκατανομή του εισοδήματος. Η μεγαλύτερη ανισότητα καταγράφεται στη Λετονία με ποσοστό 38% και η μικρότερη στη Σλοβενία με 23%. Έτσι, δεν εντυπωσιάζει πως τα μικρομεσαία νοικοκυριά αντιμετώπισαν τις σκληρότερες επιπτώσεις αυτού του σαθρού αναπτυξιακού μοντέλου και των προγραμμάτων λιτότητας που εφαρμόστηκαν στη χώρα. Οι θυσίες που κατέβαλλαν ήταν και είναι πολλές με τις ελλείψεις βασικών ανέσεων και την προσπάθεια κάλυψης των στοιχειωδών αναγκών τους και την ελπίδα πως τα πράγματα θα βελτιωθούν. Εν συντομία, βάσει των παραπάνω δεδομένων συμπεραίνεται ότι η κρίση στη χώρα μείωσε σημαντικά τα εισοδήματα των μικρομεσαίων νοικοκυριών και αύξησε κατακόρυφα τον αριθμό των πολιτών που βρίσκονται σε ανέχεια, κοινωνικό αποκλεισμό, αγανάκτηση κ.α. Το ποσοστό κινδύνου φτώχειας είναι υψηλότερο στις γυναίκες σε σχέση με τους άνδρες, ενώ οι αμοιβές των τελευταίων υπερτερούν των πρώτων. Ο ρόλος της εκπαίδευσης είναι ιδιαίτερα σημαντικός για τη μείωση της φτώχειας δίνοντας λιγότερες πιθανότητες σε σχέση με τους άνεργους και τους οικονομικά μη ενεργούς (συνταξιούχους, νοικοκυρές κ.α.). Το ίδιο συμβαίνει και με το είδος της απασχόλησης, με αυτούς σε πλήρη απασχόληση να κινδυνεύουν λιγότερο από όσους βρίσκονται σε μερική. Οι κοινωνικές μεταβιβάσεις μειώνουν σχεδόν στη μέση το ποσοστό κινδύνου της, ενώ σε μεγαλύτερο βαθμό απειλούνται πρώτοι απ' όλους τα νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά και χωρίς εργαζόμενα μέλη και ακολουθούν οι άνεργες γυναίκες και τα μονογονεϊκά νοικοκυριά με τουλάχιστον ένα εξαρτώμενο παιδί. Στη συνέχεια, είναι τα μικρομεσαία νοικοκυριά με δύο ενήλικες και τρία ή περισσότερα εξαρτώμενα παιδιά. Έπονται τα νοικοκυριά χωρίς εξαρτώμενα παιδιά και χωρίς εργαζόμενα μέλη και τέλος, το μονοπρόσωπο νοικοκυριό με μέλος γυναίκα.

6.1.5. Η κατανάλωση των μικρομεσαίων νοικοκυριών

Μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας ύφεσης και τις δυσβάστακτες επιπτώσεις της ανά τις χώρες του κόσμου, η κατακόρυφη αύξηση των δεικτών ανέχειας, ανεργίας και ανισότητας οδήγησαν στην υλική αποστέρηση των ατόμων. Η Ευρώπη πλήττεται βάνανυσα από την κρίση και πιο συγκεκριμένα, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενα κεφάλαια, η Ελλάδα είναι η χώρα που λόγω των μνημονίων και των μέτρων λιτότητας αντιμετώπισε τις μεγαλύτερες περικοπές και οικονομικές δυσκολίες. Η μείωση των εισοδημάτων των μικρομεσαίων στρωμάτων και η αύξηση του πληθωρισμού επέφερε και την αναγκαία μείωση της αγοραστικής δύναμης, με τα νοικοκυριά να προμηθεύονται μόνο τα βασικά αγαθά για την διαβίωσή τους

ελαττώνοντας σημαντικά την κατανάλωσή τους. Η τελευταία, δεν θυμίζει σε τίποτα ότι συνέβαινε παλαιότερα. Εν τούτοις, η στέρηση της παγκόσμιας κατανάλωσης και η διαρκής περικοπή των εισοδημάτων σε συνδυασμό με την αύξηση του κόστους ζωής οδηγούν σε ένα ανεπίλυτο πρόβλημα³¹. Παρακάτω παρατίθενται οι εύλογες δαπάνες διαβίωσης βάσει ΕΛΣΤΑΤ από έρευνα που αναρτήθηκε στις 10-4-2014. Όσον αφορά την 1^η ομάδα δαπανών κάποιες εξ αυτών που περιλαμβάνονται είναι οι παρακάτω: δαπάνες διατροφής, ένδυσης και υπόδησης, κατοικίας, όλες οι δαπάνες χρήσης αστικών και υπεραστικών Μέσων Μαζικής Μεταφοράς, δαπάνες σχετικά με την ενημέρωση και τη μόρφωση, δαπάνες ειδών, υπηρεσιών υγείας και εκπαίδευσης κ.α. Όλα τα ανωτέρω και όσα περιλαμβάνονται στην 1η ομάδα δαπανών θεωρούνται οι πιο βασικές ανάγκες που πρέπει να καλυφθούν για τη διαβίωση του νοικοκυριού. Από το 2009 και μετά η υλική στέρηση αυξάνεται ραγδαία και τα νοικοκυριά αντιμετωπίζουν ελλείψεις βασικών ανέσεων, όπως η αδυναμία κάλυψης τροφής, δανείων, έκτακτων αναγκών, αποπληρωμής ρεύματος, νερού κ.λπ.

Πίνακας 6: Εύλογες δαπάνες διαβίωσης ανά ομάδα δαπανών που λαμβάνεται υπόψη και σύνθεση του νοικοκυριού, (παρατίθεται προς σύγκριση το διάμεσο καθαρό εισόδημα οικονομικού έτους 2013 και το όριο φτώχειας για κάθε τύπο νοικοκυριού)

ΣΥΝΘΕΣΗ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟΥ	1η ομάδα δαπανών ΕΤΗΣΙΩΣ	1η ομάδα δαπανών ΜΗΝΙΑΙΩΣ	Όριο φτώχεια (EU- LINC)
Ένας ενήλικας	6.448	537	5.708
Δύο Ενήλικες	10.866	906	8.562
Ένας ενήλικας με ένα τέκνο	9.096	758	7.420
Δύο ενήλικες με ένα τέκνο	13.514	1.126	10.274
Δύο ενήλικες με δύο τέκνα	16.162	1.347	11.986
Δύο ενήλικες με δύο τέκνα και επιπλέον εξαρτώμενο ενήλικα	18.659	1.555	14.840
Δύο ενήλικες με τρία τέκνα	18.810	1.568	13.698
Δύο ενήλικες με τρία τέκνα και επιπλέον εξαρτώμενο ενήλικα	21.307	1.776	16.552
Δύο ενήλικες με τέσσερα τέκνα	21.458	1.788	15.410

*Το όριο φτώχειας (EU-SILK) ορίζεται στο 60% του διάμεσου ισοδύναμου συνολικού διαθέσιμου εισοδήματος του νοικοκυριού, με βάση την τροποποιημένη κλίμακα ισοδυναμίας του ΟΟΣΑ. Για τον υπολογισμό του συνολικού ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος του νοικοκυριού λαμβάνεται υπόψη το συνολικό καθαρό εισόδημα, δηλαδή το εισόδημα που προκύπτει μετά την αφαίρεση των φόρων και των εισφορών για κοινωνική ασφάλιση, που λαμβάνεται από όλα τα μέλη του νοικοκυριού.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

31 Βεργόπουλος Κώστας, *Η ανάρμωση σχέση Ελλάδα-Ευρώπη*, (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2012): 36.

Ενδιαφέρον προκαλούν οι έρευνες οικογενειακών προϋπολογισμών της ΕΛΣΤΑΤ σχετικά με την κατανάλωση των νοικοκυριών. Το 2004-2005 παρατηρείται μείωση της ανοδικής τάσης της καταναλωτικής δαπάνης στη χώρα σε σχέση με το 1993-1999. Για τη χρονική περίοδο 1999-2004 κατά μέσο όρο, η μηνιαία καταναλωτική δαπάνη των νοικοκυριών αφορά είδη διατροφής, ακολουθούν οι δαπάνες για μεταφορές και σε μικρότερο μέρος για εκπαίδευση. Σύμφωνα με τους σχετικούς δείκτες ευημερίας που χρησιμοποιούνται σε ευρωπαϊκό επίπεδο, παρουσιάζεται βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης. Από τα στοιχεία της έρευνας προκύπτει σημαντική αύξηση των νοικοκυριών που διαθέτουν δεύτερη κατοικία, υπερδιπλασιασμός του ποσοστού των νοικοκυριών που διαθέτουν τουλάχιστον ένα κινητό τηλέφωνο κ.λπ. Τα παραπάνω δείχνουν μια περίοδο ευημερίας στη χώρα. Η μείωση αυτή της κατανάλωσης κορυφώνεται από το 2008 και μετά με το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης. Από το έτος αυτό και έπειτα, η υλική στέρηση αυξάνεται ραγδαία και τα νοικοκυριά αντιμετωπίζουν ελλείψεις βασικών ανέσεων, όπως η αδυναμία κάλυψης τροφής, δανείων κ.λπ. Χαρακτηριστικά, το 2007 το 18,5% του συνολικού πληθυσμού δήλωσε ότι δυσκολεύεται αρκετά στην αποπληρωμή δανείων ή δόσεων για αγορά αγαθών και υπηρεσιών, ενώ το 2008 το ποσοστό αυτό ανήλθε στο 19,3%. Το 2009 το 63,3% του φτωχού πληθυσμού και το 19,3% του μη φτωχού έχει οικονομική δυσκολία να αντιμετωπίσει έκτακτες, αλλά αναγκαίες δαπάνες αξίας περίπου 540 ευρώ. Το 2010 αυξάνεται στο 69,5% του φτωχού και στο 24,9% του μη φτωχού πληθυσμού σε δαπάνες αξίας περίπου 600 ευρώ. Το ίδιο έτος, το 18,7% δηλώνει οικονομική αδυναμία να έχει ικανοποιητική θέρμανση και το 2011 ο συνολικός αριθμός αγγίζει το 26,7% σε σχέση με το 16,4% του 2008. Το 55,5% του φτωχού πληθυσμού αναφέρει μεγάλη δυσκολία στην αντιμετώπιση των συνήθους αναγκών του με το συνολικό μηνιαίο ή εβδομαδιαίο εισόδημά του για το έτος 2011 και το 2012 να ανεβαίνει στο 59,0%. Επιπλέον, η αδυναμία ικανοποίησης έκτακτων αναγκών το 2012, ύψους 475 ευρώ, είναι πλέον για το 82,4% του συνολικού πληθυσμού. Το 2014 το 52,4% του πληθυσμού που έχει λάβει καταναλωτικό δάνειο για αγορά αγαθών και υπηρεσιών δηλώνει ότι δυσκολεύεται πάρα πολύ στην αποπληρωμή αυτού ή των δόσεων, ενώ το 2010 ήταν στο 38,8%.

Βελτίωση παρατηρείται το 2017 όπου το 10,7% του συνόλου των νοικοκυριών δε διαθέτουν ένα τουλάχιστον ΙΧ επιβατηγό αυτοκίνητο, ενώ το 2014 και το 2015 ήταν το 11,4%. Αντίστοιχα, το 2016 το 5,5% πληθυσμού δεν διαθέτει σύνδεση στο διαδίκτυο για οικιακή χρήση λόγω έλλειψης οικονομικής δυνατότητας, αλλά το 2017 βρισκόταν στο 5,1%. Το ίδιο συμβαίνει και στη δυσκολία αντιμετώπισης των συνήθους αναγκών με το συνολικό μηνιαίο ή εβδομαδιαίο εισόδημα των φτωχών νοικοκυριών. Το 2014 το 75,9% ανέφερε την παραπάνω δυσκολία, ενώ το 2017 μειώνεται στο 63,2%. Επίσης, το 58,6% των φτωχών νοικοκυριών δηλώνει δυσκολία στην έγκαιρη πληρωμή πάγιων λογαριασμών, όπως αυτών του ηλεκτρικού ρεύματος, του νερού, του φυσικού αερίου, κ.λπ., με θετικά αποτελέσματα το 2019 στο 50,1%. Το 2018 το 32,1% του ελληνικού πληθυσμού δεν έχει την οικονομική δυνατότητα να συμμετέχει τακτικά σε δραστηριότητες αναψυχής, όπως αθλητισμό, σινεμά κ.λπ. και το έτος 2019 ήταν μόλις το 26,9%. Ακόμη, το 2018

το 40,5% του πληθυσμού δεν έχει την οικονομική δυνατότητα να ξοδεύει χρήματα για τον εαυτό του ή για κάποιο χόμπι χωρίς να συμβουλευτεί κάποιο άλλο μέλος του νοικοκυριού και το 2019 μειώνεται στο 37,2%. Από την άλλη, το 63,2% των φτωχών νοικοκυριών αναφέρει μεγάλη δυσκολία στην αντιμετώπιση των καθημερινών συνηθέστερων αναγκών του με το συνολικό μηνιαίο ή εβδομαδιαίο εισόδημά του το 2017, ενώ ήταν 64,8% το 2018 και 80,8% το 2020. Συνολικά, κατά τη διάρκεια των ετών από το 2009 και μετά παρατηρείται αύξηση της υλικής στέρησης (δηλαδή αύξηση του πληθυσμού που, λόγω οικονομικής αδυναμίας, στερείται τεσσάρων τουλάχιστον από τα εννέα βασικά αγαθά και υπηρεσίες), με τα ποσοστά για τα έτη 2009, 2010, 2011, 2012, 2014, 2015, 2016, 2017 και 2018 να ανέρχονται αντίστοιχα σε 11,0%, 11,6%, 15,2%, 19,5%, 21,5%, 22,2%, 22,4%, 21,1% και 16,7%. Το ποσοστό της υλικής στέρησης για το 2019 εκτιμάται σε 16,2%, δηλαδή, μειώθηκε κατά 0,5 ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με το έτος 2018.

Ο σχεδιασμός των δαπανών των νοικοκυριών είναι ζωτικής σημασίας για την κάλυψη των αναγκών αγοράς αγαθών ή υπηρεσιών που υπάρχουν στην κοινωνία. Γι αυτό το λόγο, ο στόχος κάθε νοικοκυριού είναι να εκπληρώσει τις βασικές του ανάγκες όπως τρόφιμα, ένδυση, στέγαση, υπόδηση, μεταφορές και εκπαίδευση. Η παγκόσμια ύφεση επέφερε αναπόφευκτα την μείωση των αγορών και άρα την αδυναμία κάλυψης πολλών αναγκών των ατόμων. Αυτό έγινε εξαιρετικά έντονο στην Ελλάδα, όπου η οικονομική κρίση, η ανεργία και ταυτόχρονα η απώλεια εισοδήματος, έφεραν την σημαντική δυσκολία των μικρομεσαίων νοικοκυριών να καλύψουν ακόμα και τις βασικές τους ανάγκες διαβίωσης οδηγώντας σε τεράστια έλλειψη αγαθών. Σε αυτό συμβάλλουν φυσικά και οι πληθωριστικές πολιτικές που δημιουργούν πολλά προβλήματα, όπως η άνοδος των τιμών των αγαθών και η μείωση των πραγματικών εισοδημάτων όλων των νοικοκυριών. Ακόμα, κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης και της εφαρμογής των τριών μνημονίων, η μεταβολή του φορολογικού βάρους κυρίως των νοικοκυριών, η αύξηση της φορολογίας εισοδήματος, των συντελεστών έμμεσης φορολογίας (συναλλαγές που κάνει κάποιος αγοράζοντας αγαθά και υπηρεσίες) και η θεσμοθέτηση του φόρου ακίνητης περιουσίας (ΕΝΦΙΑ) δυσχαιρένουν κι άλλο την κατάσταση. Τα παραπάνω σε συνδυασμό με τη μείωση των εισοδημάτων προκάλεσαν μία τεράστια φορολογική επιβάρυνση σε όλα τα εισοδηματικά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας. Συνοψίζοντας, η οικονομική κρίση που έπληξε την Ελλάδα και την Ευρώπη και αύξησε την ανεργία επηρέασε σημαντικά και τα εισοδήματα των εργαζομένων. Πλέον οι καταναλωτές σκέφτονται πολύ τι προϊόντα θα αγοράσουν επιλέγοντας πάντα το λιγότερο κοστοβόρο σε τιμή, ενώ οι περικοπές σε δαπάνες «πολυτελείας» είναι έντονες. Οι οικονομικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν «φτωχοποίησαν» τον ελληνικό λαό και τα ελληνικά νοικοκυριά βίωσαν και συνεχίζουν να βιώνουν την υλική αποστέρηση με καθοριστικές συνέπειες στην καθημερινότητά τους και στην ποιότητα ζωής τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Βαθύτερες αιτίες και λύσεις του κοινωνικού και οικονομικού προβλήματος

7.1. Ποιος ευθύνεται τελικά για αυτή την κατάσταση

Οι δομικές αδυναμίες της Ελλάδας δημιούργησαν συνθήκες εκδήλωσης της τρέχουσας κρίσης με γεγονότα που σημάδεψαν τη χώρα και οδήγησαν την ελληνική κυβέρνηση να ζητήσει ευρωπαϊκή οικονομική βοήθεια την άνοιξη του 2010. Τα αίτια της κρίσης αυτής είχαν βαθιές ρίζες στον τρόπο διακυβέρνησης της χώρας τα τελευταία 30 χρόνια. Βασική αιτία της χρηματοπιστωτικής κρίσης υπήρξε η αποσάθρωση της παραγωγικής βάσης της χώρας που συντελέστηκε και οι σχετικά υψηλοί αριθμοί μεγέθυνσης της οικονομικής δραστηριότητας που πραγματοποιήθηκαν εξαιτίας της αύξησης της κατανάλωσης, δημόσιας και ιδιωτικής και των επενδύσεων σε κατοικίες και κατασκευές. Οι κυβερνήσεις απέφευγαν κατά κανόνα να συγκρουστούν με τις «ελίτ» και το οικονομικό πρόβλημα ήταν πρωτίστως πολιτικό, πολιτικές είναι οι ρίζες του, πολιτική και η λύση του. Η αδυναμία του ελληνικού πολιτικού συστήματος και της κοινωνίας να συμφωνήσουν έστω και ως προς τα στοιχειώδη αίτια της κρίσης, η ανευθυνότητα και η ασυδοσία αγορών, τα Χρηματιστήρια, οι Τράπεζες, η απουσία αυστηρών κανονιστικών ρυθμίσεων και υπεύθυνης δημόσιας επιτήρησης έπαιξαν καταλυτικό ρόλο. Το ίδιο και η μη αποτελεσματική καταπολέμηση της διαφθοράς, το υπερφορτωμένο δημόσιο με υπεράριθμο προσωπικό και χαμηλού επιπέδου υπηρεσίες, το «ρουσφέτι», οι «πελατειακές σχέσεις» και οι κοινωνικές δαπάνες που δεν προορίζονταν κυρίως για αυτούς που είχαν πραγματικά ανάγκη, η «κλεπτοκρατία» και η λεηλασία του δημόσιου χρήματος είχαν εξίσου μερίδιο ευθυνών.

Πολιτικοί, επιχειρηματίες, ακαδημαϊκοί, η Ευρώπη και βεβαίως τα Μ.Μ.Ε. πίεζαν για τη λήψη δραστικών μέτρων με το φόβο για κυριαρχία των αγορών. Έτσι, ήταν αδύνατον να αποφευχθεί η κρίση δανεισμού, το μνημόνιο και τα όσα ακολούθησαν. Τη βασική ευθύνη μπορεί να τη φέρει η άρχουσα τάξη, ωστόσο ευθύνη φέρουν και οι «νεοπλουτίστικες» συμπεριφορές από απλούς Έλληνες πολίτες και οι σπατάλες που οδηγούσαν με μαθηματική ακρίβεια σε κατάρρευση. Ακόμη, σημαντική ευθύνη φέρει και η Ε.Ε. και οι πιστωτές της χώρας, οι οποίοι την έφεραν σε ακόμα δυσκολότερη θέση μέσα από τα προγράμματα λιτότητας με στόχο την ικανοποίηση δικών τους συμφερόντων κι επιδιώξεων. Όλοι μηδενός εξαιρουμένου φέρουν μερίδιο ευθύνης, άλλοι μικρότερο κι άλλοι μεγαλύτερο, για την κατάσταση στην οποία περιήλθε η χώρα. Κατά μία έννοια, όλο αυτό ήταν εύλογο και αναπόφευκτο αποτέλεσμα, μιας και αυτάρεσκα πιστέψαμε πως αυτός ο τόπος πάντα θα αντιμετώπιζε τα προβλήματα που προέκυπταν με ένα μαγικό τρόπο και αφήσαμε να καθορίζουν την τύχη μας άλλοι. Βασιστήκαμε στις υποσχέσεις και τις ετυμηγορίες τρίτων και σταθήκαμε αμέτοχοι και άβουλοι απέναντι σε αυτό που ερχόταν και θα άλλαζε καθοριστικά τις ζωές μας για πολλά ακόμα χρόνια. Επομένως, όλοι μας αναμφίβολα φέρουμε ευθύνες γι αυτή την κατάσταση και το αδιέξοδο του ελληνισμού.

7.2. Πιθανές λύσεις για ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας

Έχοντας ως γνώμονα την δύσκολη κατάσταση που βιώνει η χώρα μέχρι και σήμερα καθώς και τα αίτια που την οδήγησαν σε αυτό το σημείο, θα μπορούσαν να προταθούν κάποιες λύσεις, οι οποίες θα βοηθούσαν σε μεγάλο βαθμό στην βελτίωσή της συνολικά. Οι ριζικές κοινωνικές οικονομικές αλλαγές είναι απαραίτητες μέσα από την εκπόνηση μακροχρόνιων αναπτυξιακών προγραμμάτων με μακροχρόνια ανταποδοτικότητα. Χρειάζονται μεταρρυθμίσεις που θα προσφέρουν τη μεγαλύτερη και γρηγορότερη δυνατή οικονομική μεγέθυνση με το μικρότερο δυνατό μεταρρυθμιστικό κόστος. Αρχικά, ο ελληνικός δημόσιος τομέας είναι υπερβολικά μεγάλος, τόσο σε σχέση με τα έσοδα που τον συντηρούν, όσο και στο επίπεδο των αγαθών και υπηρεσιών που παράγει στην ελληνική οικονομία και κοινωνία. Η βελτίωση των υπηρεσιών, της ποιότητας, της αποτελεσματικότητας και της αποδοτικότητάς του είναι προαπαιτούμενα. Η δημοσιονομική εξυγίανση στην Ελλάδα μπορεί να επιτευχθεί σε συνδυασμό με μεγάλη μείωση των δαπανών και αύξηση των εσόδων. Οι πρώτες αναπόφευκτα περιλαμβάνουν περικοπές που χρειάζεται να γίνουν μεταξύ των άλλων στο μισθολογικό κόστος της κυβέρνησης και οι τελευταίες πρέπει να αντιμετωπίσουν την διαδεδομένη φοροδιαφυγή ΦΠΑ, ανάμεσα σε μεγάλο αριθμό αυτοαπασχολούμενων και μικρών επιχειρήσεων. Η αύξηση των προοπτικών ανάπτυξης απαιτεί επίσης, αναδιάρθρωση του χρέους, επέκταση του δημοσίου ελέγχου σε επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας, μεταφορών ενέργειας και τηλεπικοινωνιών, βιομηχανική πολιτική και στρατηγικές αύξησης της παραγωγικότητας, υποδομές περιβαλλοντικής ευαισθησίας που θα μπορούσαν να στηρίξουν την ανάπτυξη με κοινωνική ισότητα και μετατόπιση της κοινωνικής και πολιτικής ισχύος υπέρ της εργασίας.

Η έξοδος από την ύφεση θα είναι γρηγορότερη και η δημοσιονομική προσαρμογή πιο αποτελεσματική εάν ενισχυθεί η αγοραστική δύναμη των νοικοκυριών και μειωθεί το φορολογικό βάρος, ενώ εξαιρετικής σημασίας είναι η πάταξη της φοροδιαφυγής. Να εγκαθιδρυθούν μηχανισμοί διαφάνειας και υπευθυνότητας και ένα δίκαιο φορολογικό πλαίσιο με δυνατότητα μείωσης του ΦΠΑ και σταδιακή ελάφρυνση των λαϊκών στρωμάτων. Αδιαμφισβήτητα, χρειάζεται ακόμη ανακατανομή των δαπανών προς όφελος της δημόσιας υγείας, της παιδείας, αναδιοργάνωση του συστήματος των κοινωνικών παροχών και επιδομάτων, της κοινωνικής πρόνοιας και της ρύθμισης των αγορών. Να αρθούν καθημερινά γραφειοκρατικά εμπόδια και να υλοποιηθούν χωρίς καθυστερήσεις προγράμματα για τη στήριξη της εργασίας και της αντιμετώπισης των ανισοτήτων, κατοχυρώνοντας ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης για τους πολίτες. Η χώρα αυτή χρειάζεται ένα σαφές όραμα κοινωνικής αλλαγής και την υιοθέτηση ενός προγράμματος για την οικονομία και την κοινωνία, το οποίο με αποφασιστικότητα θα αλλάξει την ισορροπία των δυνάμεων υπέρ της εργασίας που θα οδηγήσει σε μία πορεία βιώσιμης ανάπτυξης με μεγαλύτερη ισότητα και εξυγίανση των αδυναμιών της. Στόχος είναι ο δημοκρατικός κοινωνικός έλεγχος της οικονομίας και των αναπτυξιακών προτάσεων και επιλογών, η ανάκτηση μιας δημόσιας σφαίρας συλλογικών αγαθών και η

χρησιμοποίησή της για την ενίσχυση της κοινωνικής αλληλεγγύης και της ανασυγκρότησης ολόκληρης της οικονομίας και της κοινωνίας. Αυταπόδεικτα, παραλείψεις δεκαετιών δεν μπορούν να διορθωθούν μέσα σε πολύ λίγο χρονικό διάστημα. Θα μπορούσαν όμως, να αξιοποιηθούν έξυπνες και ρεαλιστικές προτάσεις που παραμένουν μέχρι σήμερα αδρανείς. Η σταδιακή ενίσχυση του «κοινωνικού» και του «συλλογικού» σε αντίθεση με το «ιδιωτικό» και το «ατομικό», σε ένα περιβάλλον από ισχυρούς θεσμούς και νόμους με διαφάνεια, δικαιοσύνη και αξιοκρατία, θα οδηγήσει στη δημοσιονομική εξυγίανση και την ανάπτυξη της πραγματικής ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας πιο γρήγορα από ποτέ.

7.3. Οι νέοι ως πρωτοπόροι σε ένα νέο ξεκίνημα για τη χώρα

Οι νεότερες γενιές ενοχοποιούν τις προηγούμενες για το αδιέξοδο στο οποίο έχει περιέλθει σήμερα η ελληνική οικονομία και κοινωνία, πως είτε συνέβαλαν, είτε δεν αντέδρασαν σε αυτό που έβλεπαν να επέρχεται. Πράγματι, όλοι μπορεί να έχουν μερίδιο ευθύνης, αλλά αυτοί οι οποίοι φέρουν τη μικρότερη υποχρεούνται να συνεισφέρουν ακόμα και από το υστέρημά τους και να υποστούν τις δυσβάσταχτες επιπτώσεις. Οι νέοι πράγματι αντιμετωπίζουν μια κατάσταση, η οποία είτε τους οδηγεί σε απόγνωση, είτε σε επιλογή για μετανάστευση στο εξωτερικό αναζητώντας υψηλότερες απολαβές και προοπτικές επαγγελματικής ανέλιξης. Η χώρα δεν απασχολεί τους νέους περιορίζοντας σε μεγάλο βαθμό τη χρήση μισθωτής απασχόλησης και ταυτόχρονα έχει εντυπωσιακά μεγάλο αριθμό αυτοαπασχολούμενων, ενώ παρουσιάζει διαδεδομένη προσωρινή και μερική απασχόληση. Έτσι, όπως αναφέρθηκε και στο παραπάνω κεφάλαιο, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να δημιουργηθούν ξανά κίνητρα και ευκαιρίες στους νέους πολίτες αυτής της χώρας, οι οποίοι αποτελούν και τη συνέχειά της και βλέπουν το μέλλον τους να γκρεμίζεται. Η ελπίδα μπορεί να αναζωπυρωθεί και πάλι μέσα από την εφαρμογή μιας πιο δίκαιης δημοσιονομικής πολιτικής με τη μείωση της διαφθοράς και με διακεκριμένα προγράμματα απασχόλησης, τα οποία θα προσφέρουν στα νέα άτομα εργασιακή εμπειρία, αξιόλογους μισθούς και ενίσχυση των δεξιοτήτων και των γνώσεών τους. Καμία χώρα δεν μπορεί να στηριχθεί και να ανακάμψει χωρίς το παραγωγικό δυναμικό της να απαρτίζεται από νέους ανθρώπους με δεξιότητες και ικανότητες. Η πολιτεία χρειάζεται την άμεση παρέμβαση και δράση για να κερδηθεί και πάλι η εμπιστοσύνη και οι νέοι να συνεισφέρουν στη οικοδόμηση ενός αξιοκρατικού και βασισμένου στις αρχές του Κράτους-δικαίου μοντέλου, με σκοπό την ανάπτυξη και την ανάκαμψη αυτής της χώρας. Άλλωστε, δύο είναι τα αποτελέσματα κάθε κρίσης: οι δυσκολίες αλλά και οι ευκαιρίες για κάτι καλύτερο.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Την τελευταία δεκαετία όλες οι κοινωνίες βιώνουν συνθήκες ακραίας ανισότητας και οδηγούνται σε ανακατανομή των σχέσεων οικονομικής και κοινωνικής εξουσίας. Οι ανισότητες και η ανέχεια επεκτείνονται και το χάσμα μεταξύ των τάξεων μεγαλώνει. Η κρίση της Ελλάδας και της Ευρωζώνης αποτελεί ένα μέρος της παγκόσμιας αναταραχής, η οποία ξεκίνησε το 2007 ως χρηματοπιστωτική κρίση στην αμερικανική αγορά ακινήτων και εξελίχθηκε σε παγκόσμια τραπεζική κρίση. Μετέπειτα, η κρίση είχε αρχίσει να μετασχηματίζεται σε βαθιά, μακροχρόνια και παγκόσμια γενικευμένη ύφεση με πτώση της παραγωγής, μείωση της κατανάλωσης και ταχεία άνοδο της ανεργίας. Έτσι, αυτό το οποίο ξεκίνησε στις ΗΠΑ έγινε διεθνές φαινόμενο σε όλο το ευρωπαϊκό και παγκόσμιο σύστημα ως σύνολο. Η κρίση αυτή οδήγησε στην κατάρρευση της οικονομίας με ευρύτερες κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες, ενώ οι περισσότερες χώρες της Ευρωζώνης επωμίσθηκαν τις βαρύτερες συνέπειές της. Οι πιο «αδύναμες» χώρες ή αλλιώς χώρες της «περιφέρειας» (Ελλάδα, Πορτογαλία, Ισπανία, Κύπρος κ.α.), δεν κατάφεραν να αυξήσουν την παραγωγικότητά τους ώστε ανταποκριθούν στις προσδοκίες, τις παραγωγικές πιέσεις και τις αναπτυξιακές απαιτήσεις που τους ασκούσαν, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίσουν βαθιά κρίση του δημόσιου χρέους τους και της επισφαλούς ένταξής τους στην Ευρωζώνη. Η ελληνική κοινωνία, η οποία έχει ήδη έναν από τους μεγαλύτερους βαθμούς ανισότητας ευρωπαϊκά, οδηγήθηκε σε μεγαλύτερη πόλωση και αναλγησία και η πολιτική της παραμονής της σε αυτήν με οποιοδήποτε τίμημα είχε αρνητικά αποτελέσματα. Η χώρα συντηρούσε ένα βιοτικό επίπεδο ανώτερο των δυνάμεών της με έντονο το φαινόμενο της επίπλαστης ευμάρειας και της υποτιθέμενης ευημερίας επί πιστώσει. Το 2009 με το ξέσπασμα της «κρίσης χρέους» η χώρα φάνηκε πως θα ερχόταν αντιμέτωπη με όλα εκείνα που τόσα χρόνια προσπαθούσε να συγκαλύψει και να αποκρύψει. Καθώς πλησίαζε στην πτώχευση ένας μηχανισμός οικονομικής παρέμβασης φαινόταν ακόμα πιο αναγκαίος. Τα παραπάνω δεδομένα συνοδεύονταν από τη χαμηλή ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας, την ύπαρξη κακής διακυβέρνησης, την αδυναμία προώθησης μεταρρυθμίσεων, των αδύναμων θεσμών και της απουσίας ελκυστικού επιχειρηματικού περιβάλλοντος (ΑΞΕ).

Το σχέδιο διάσωσης των πλέον αδύναμων χωρών και πρωτίστως της Ελλάδας αποδείχθηκε εξαιρετικά αναποτελεσματικό επιδεινώνοντας την ύφεση. Τα προγράμματα διάσωσης δισεκατομμυρίων που δάνεισαν οι χώρες της Ε.Ε. και το ΔΝΤ από το 2010-2018 συνοδεύτηκαν από μεγάλες προσπάθειες λιτότητας και σκληρά μέτρα για τον ελληνικό λαό, τα οποία βύθισαν τη χώρα σε μία παρατεταμένη περίοδο ύφεσης. Η πόλωση, οι ανεπάρκειες, ο κοινωνικός κατακερματισμός και οι θεσμικές αδυναμίες της ήταν κάποια από τα χαρακτηριστικά της χώρας που δεν επέτρεπαν την αποπληρωμή των χρεών και την ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας. Η ανεπιτυχής προσπάθεια για μείωση των δημόσιων ελλειμμάτων και του δημόσιου χρέους μέσω της εσωτερικής υποτίμησης και του δανεισμού οδήγησε στην υποχώρηση και στην υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου των ασθενέστερων και

μεσαίων εισοδηματικών τάξεων της ελληνικής κοινωνίας. Η πολιτική λιτότητας δεν έφερε τίποτα στην αντιμετώπιση του προβλήματος ανταγωνιστικότητας. Η αύξηση παραγωγικότητας απαιτούσε επενδύσεις, νέες τεχνολογίες και άνοιγμα σε νέο πεδίο δραστηριότητας. Όσο διαψευδόταν η ελπίδα τόσο μεγάλωνε ο φόβος, η ολοένα και πιο εκτεταμένη καταστροφή, η ταχύτατη διόγκωση της ανεργίας και τα χρέη των μικρομεσαίων νοικοκυριών. Κατά συνέπεια, είναι επιτακτική η ανάγκη για αλλαγή κατευθύνσεων στην ευρωπαϊκή οικονομική πολιτική με την αποκατάσταση των ρυθμών ανάπτυξης και την επαναλειτουργία αντίστοιχων ευρωπαϊκών θεσμών. Εάν οι εφαρμοζόμενες πολιτικές δεν αλλάξουν η οικονομική αστάθεια θα συνεχίσει να επεκτείνεται σε διεθνές επίπεδο και συνεπώς θα επιτείνεται και η αντιπαλότητα μεταξύ των περιοχών, των περιφερειών και των εθνών με αρνητικές επιπτώσεις όπως ακριβώς συνέβη κατά την δεκαετία του 1930. Δυστυχώς, η εμπειρία του 1930 δεν έγινε μάθημα. Η ιστορία μας προειδοποιεί ότι δεν έχουμε μάθει από αυτήν και αυτό είναι κάτι το οποίο αποδεικνύεται διαρκώς ανά τα χρόνια...

Καθ' όλη τη διάρκεια ανάγνωσης αυτής εργασίας, ίσως να παρατηρήθηκε η χρησιμοποίηση και η επανάληψη των λέξεων «ελπίζει, ελπίζουν» κ.λπ. Αυτό γιατί ακράδαντα πιστεύω πως παρά τις πρωτοφανείς αντιξοότητες κάθε μορφής η ελπίδα είναι αυτή που κράτησε αυτόν τον λαό όρθιο. Η κρίση του 2009 και οι μετέπειτα εφαρμογή των μνημονίων αύξησαν εντυπωσιακά την ανεργία, την φτώχεια, τις κοινωνικές διακρίσεις, την ανισότητα, την απόγνωση, τις αυτοκτονίες, την αβεβαιότητα. Κάθε κοινωνία μπορεί να αντέξει περικοπές, στην περίπτωση όμως της Ελλάδας δεν πρόκειται απλά για περιορισμό της κατανάλωσης και κάποιων κοινωνικών παροχών, αλλά για αλλεπάλληλα μέτρα τα οποία ουσιαστικά κατέστρεψαν τον βίο και την καθημερινότητα εκατομμυρίων Ελλήνων. Το «εθνικό τραύμα» της Ελλάδας τις τελευταίες δεκαετίες ήταν πολύ απτό για τους πολίτες της χώρας, ενώ ήταν η μόνη που ως ο «αποδιοπομπαίος τράγος» ήρθε αντιμετώπιση με την πιο βίαιη «κρίση χρέους». Η χώρα δοκιμάστηκε από την πιο σκληρή λιτότητα και αντίσταση από τα συνδικάτα, τα πολιτικά κόμματα και τις μαζικές οργανώσεις μέσα σε μια πολιτική και κοινωνική αναταραχή. Το μεγαλύτερο μέρος των Ελλήνων βρέθηκε σε απόγνωση, φόβο για εθνική πτώχευση και αντιμετώπισε με δισταγμό, θυμό για αναξιπιστία τους κυβερνώντες. Η ελληνική οικονομία εξακολουθεί να βρίσκεται παγιδευμένη σε μία βαθιά ύφεση με δραματικές οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες. Όλοι μαζί ξεχωριστά αλλά και ο καθένας μας ατομικά είχαμε εξαιρετικά μεγάλο μερίδιο ευθύνης για όλη αυτή την κατάσταση, κάποιοι μικρότερο και κάποιο μεγαλύτερο, κάποιοι το αναγνώρισαν και κάποιοι άλλοι ακόμα συνεχίζουν να υποστηρίζουν ή ακόμα και να εθελotuφλούν πώς αποτελούσαν μόνο τα θύματα και όχι τους θύτες. Η ανθρωπότητα διαθέτει τις γνώσεις και τα μέσα για να αποφύγει καταστροφές που δεν μπόρεσε να αποφύγει στο παρελθόν. Αρκεί αυτά να τα χρησιμοποιήσει για το συλλογικό καλό και όχι για το ιδιωτικό συμφέρον.

Ο γνωστός φιλόσοφος Μπέρτραντ Ράσελ έγραψε ότι η ευημερία των ανθρώπων εξαρτάται από δύο πράγματα: πρώτον, οι άνθρωποι να μην κάνουν ότι δεν βλέπουν τα εμπόδια και δεύτερον, να μη θεωρούν τα εμπόδια ανυπέρβλητα. Αν κάτι

μας χαρακτηρίζει ως Έλληνες είναι ότι ποτέ δεν θεωρήσαμε τα εμπόδια ανυπέρβλητα. Ίσως και αυτός είναι ένας από τους λόγους που δεν τα υπερεκτιμήσαμε. Όμως, είναι εξαιρετικά εντυπωσιακό πως, παρ' όλο που υπήρχαν στιγμές που γονατίσαμε, λυγίσαμε και φάνηκε πως δεν αντέχουμε, σηκωθήκαμε όρθιοι και συνεχίσαμε να παλεύουμε με την ενδόμυχη ελπίδα πως η κατάσταση αυτή θα αλλάξει και πως τα πράγματα θα βελτιωθούν προς το καλύτερο. Από τότε που η κρίση εξερράγη πλήρως το 2010 μέχρι και σήμερα, δεινοπαθήσαμε και σταθήκαμε όρθιοι απέναντι σε απρόσκοπτες, ανυποχώρητες, κερδοσκοπικές επιθέσεις και αποδείξαμε το μέγιστο ψυχικό σθένος που μας διακατέχει και μια ανθρώπινη δύναμη που ήταν πρωτοφανής δεδομένων των συνθηκών. Είναι βέβαιο ότι θα χρειαστούν κοινωνικοί αγώνες και περαιτέρω θυσίες. Είναι όμως και ευθύνη όλων μας οι κόποι και οι μεγάλες θυσίες του ελληνικού λαού να πιάσουν τόπο κι αυτό θα γίνει μόνο εάν οι αλλαγές οι οποίες έπρεπε να είχαν εφαρμοστεί από χρόνια προάγουν απτά αποτελέσματα προς όφελος του πολίτη...

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αθανασίου Αθηνά (2012), *Η κρίση ως «Κατάσταση Έκτακτης Ανάγκης»*: Κριτικές και αντιστάσεις, Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας.

Αρανίτου Βάλια (2019), *Η μεσαία τάξη στην Ελλάδα την εποχή των Μνημονίων (Μεταξύ κατάρρευσης και ανθεκτικότητας)*, Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο.

Βεργόπουλος Κώστας (2012), *Η ανάρμοστη σχέση Ελλάδα-Ευρώπη*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Δραγασάκης Γιάννης & Λαπαβίτσας Κώστας (2009), *Για την Κρίση*, Αθήνα: Ινστιτούτο Νίκος Πουλατζάς Βιβλιοθήκη.

Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ – ΑΔΕΔΥ (2011), *Η ελληνική οικονομία και απασχόληση*, Αθήνα: Ετήσια Έκθεση 2011.

Κατσέλη Λουκά Τ., (2020) *Δίνες και ευθύνες: Βιώματα και ερμηνείες στην εποχή των Μνημονίων*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Κατσίκας Δημήτρης Χ., Φιλίνης Κυριάκος, Αναστατάτου Μαριάνθη (2017), *Κατανοώντας την ελληνική κρίση: Απαντήσεις σε καίρια ερωτήματα για το Κράτος, την Οικονομία και την Ευρώπη*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Μητσόπουλος Μιχάλης & Πελαγίδης Θεόδωρος (2012), *Κατανοώντας την κρίση στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Ψυχογιός.

Λυγερός Σταύρος (2011), *Από την κλεπτοκρατία στη χρεοκοπία*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Λαπαβίτσας Κώστας (2010), *2010, κρίση της Ευρωζώνης: Φτώχεια του δυνατού πτώχευση του αδυνάτου*, Αθήνα: Εκδόσεις Νόβολι.

Λαπαβίτσας Κώστας κ.α. (2012), *Ρήξη: Διέξοδος από την κρίση της Ευρωζώνης*,
Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Αλεξόπουλος Παντελής & Κατσούρας Σταύρος (2022), *Συγκριτική αξιολόγηση των επιπτώσεων της πρόσφατης οικονομικής κρίσης στις χώρες της Νότιας Ευρώπης (Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία)*, Μεσολλόγι: Πτυχιακή Εργασία, Διαθέσιμο στο: <http://repository.library.teiwest.gr/xmlui/handle/123456789/10097>

Βρίγκος Παναγιώτης (2019), *Η επίδραση της οικονομικής κρίσης στον αριθμό των γεννήσεων στην Ελλάδα: Μια μελέτη περίπτωσης*, Αθήνα: Διπλωματική Εργασία, Διαθέσιμο στο:

https://dione.lib.unipi.gr/xmlui/bitstream/handle/unipi/11885/Vrigos_1609.pdf.pdf?sequence=3&isAllowed=y

ΕΛΣΤΑΤ (Ερευνες 2008-2022), *Εισόδημα και συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών (SILC): Δείκτες Συνθηκών Διαβίωσης*, Διαθέσιμο στο:

<https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SFA10/2008>

ΕΛΣΤΑΤ, *Δημογραφικά χαρακτηριστικά 2011: Απογραφή πληθυσμού-κατοικιών (1991-2011)*, Διαθέσιμο στο:

<https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SAM03/->

ΕΛΣΤΑΤ (Ερευνες 2006-2018), *Εισόδημα και συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών (SILC): Κίνδυνος φτώχειας*, Διαθέσιμο στο:

<https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SFA10/2022>

ΕΛΣΤΑΤ (Ερευνες 2006-2018), *Εισόδημα και συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών (SILC): Οικονομική ανισότητα*, Διαθέσιμο στο:

<https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SFA10/2022>

ΕΛΣΤΑΤ (Έρευνες 2006-2018), *Εισόδημα και συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών (SILC): Υλική και κοινωνική στέρηση και συνθήκες διαβίωσης*, Διαθέσιμο στο:

<https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SFA10/2022>

ΕΛΣΤΑΤ, *Ετήσιες χρονοσειρές έρευνας εργατικού δυναμικού από το 1981-2020: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού - Άνεργοι (1981-2020)*, Διαθέσιμο στο:

<https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SFA10/2022>

ΕΛΣΤΑΤ (Έρευνα 2014), *Εύλογες δαπάνες διαβίωσης*, Ηλεκτρονική Έκδοση, Διαθέσιμο στο: http://www.keyd.gov.gr/wp-content/uploads/2021/11/%CE%95%CE%9B%CE%A3%CE%A4%CE%91%CE%A4_%CE%95%CF%8D%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B5%CF%82-%CE%94%CE%B1%CF%80%CE%AC%CE%BD%CE%B5%CF%82-%

ΕΛΣΤΑΤ, *Στατιστικό Μητρώο Επιχειρήσεων 2019: Αριθμός Νομικών Μονάδων, κύκλος εργασιών, απασχόληση (2011 - 2019)*, Διαθέσιμο στο: https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SFA10/2022%CE%94%CE%B9%CE%B1%CE%B2%CE%AF%CF%89%CF%83%CE%B7%CF%82_2014.pdf

Μπασαράς Αναστάσιος (2012), *Ελληνική οικονομική κρίση. Ανασκόπηση, ανάλυση και προοπτική*, Αθήνα: Ηλεκτρονική Έκδοση – Google Scholar, Διαθέσιμο στο: <https://abc10.gr/images/Opictures/ellinikioikonomikikrisis.pdf>

Πουρνάρα Σοφία (2012), *Η επίδραση της οικονομικής κρίσης στην επίδοση των ελληνικών επιχειρήσεων*, Πάτρα: Διπλωματική Εργασία, Διαθέσιμο στο: <https://nemertes.library.upatras.gr/server/api/core/bitstreams/e16ef5c0-1af4-4c55-9bcc-b090adf04012/content>

Σερετίδου Δήμητρα (2012), *Οικονομική κρίση στην Ελλάδα: Που φτάσαμε και που πάμε;*, Αθήνα: Διπλωματική Εργασία, Διαθέσιμο στο: <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/15189/3/SeretidouDimitraMsc2012.pdf>

Τσιτσίρη Γεωργία Ε., (2020), *Οικονομική κρίση στην Ελλάδα και μηχανισμοί στήριξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα: Διπλωματική Εργασία - Πάντειο Πανεπιστήμιο (Πάνδημος), Διαθέσιμο στο:

<http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&pid=iid:20263&lang=en>

